51. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

seminar

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA FAKULTETA

Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Ljubljana, 6.–14. 7. 2015

Zbornik predavanj

51

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino
kot drugi/tuji jezik

51. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

51. seminar slovenskega jezika, literature in kulture
Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi
Zbirka: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture (ISSN 2386-0561)

Urednik: Hotimir Tivadar
Recenzentki: Saška Štumberger, Alojzija Zupan Sosič
Programski odbor: Miran Hladnik (Univerza v Ljubljani), Jelena Konickaja (Univerza v Vilni), Zvonko Kovač (Univerza v Zagrebu)
Prevajalec in lektor izvlečkov v angleščini: David Limon
Lektorica in tehnična urednica: Mateja Lutar
Korekture: avtorji
Oblikovanje in prelom: Metka Žerovnik

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2015. Vse pravice pridržane.

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
Izdal: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko
Za založbo: Branka Kalenić Ramšak, dekanja Filozofske fakultete
Naklada: 500 izvodov
Tisk: Birografika Bori d. o. o.
Prvi natis
Ljubljana, 2015
Cena: 13 EUR

Izdajo monografije so omogočili Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport RS, Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, Rektorat Univerze v Ljubljani ter Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6(082)
821.163.6.09(082)
930.85(497.4)(082)

SEMINAR slovenskega jezika, literature in kulture (51 ; 2015 ; Ljubljana)
Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi / 51. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, [Ljubljana], 6.-17. 7. 2015 ; [uredil Hotimir Tivadar ; prevajalec David Limon] ; [izdala] Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. - Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015. - (Zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, ISSN 2386-0561)

ISBN 978-961-237-753-3
1. Gl. stv. nasl. 2. Tivadar, Hotimir
280190464

Vsebina

Hotimir TIVADAR — Med državo in strateško pozicioniranim majhnim narodom, utemeljenim na jeziku, literaturi in kulturi ... 7

Predavanja

Jezik

Simona KRANJC — Internacionalizacija in raba jezika na univerzah ... 11

Vera SMOLE — Ko narečje v družini zamre ... 18

Marko STABEJ — *L'État, ce n'est pas moi* (Država, to nisem jaz) ... 27

Andreja ŽELE — Do kod sežeta dejanska raba in funkcijskost slovenščine? ... 37

Gorazd TIVADAR, Hotimir TIVADAR — Problematika snemanja in zapisovanja govorjenih besedil na slovenskih sodiščih (na primeru sojenja na okrajnem sodišču v severovzhodni Sloveniji) ... 43

Literatura

Silvija BOROVNIK — Slovenski narod in država v izbranih esejih Draga Jančarja ... 51

Peter SVETINA — Kaj pa je to država ali o rečeh države in režima v slovenski mladinski literaturi ... 59

Irena NOVAK POPOV — Država in narod v sodobni slovenski poeziji ... 69

Kultura

Igor GRDINA — Jezik in skupnost ... 79

Bojan DOBOVŠEK, Branko AŽMAN, Boštjan SLAK — Država Slovenija in globalna ekonomska kriza ... 86

Matej ŠEKLI — Slovanski knjižni mikrojeziki: opredelitev in prikaz pojava znotraj slovenščine ... 93

Franci JUST — Zakaj porabščina in kako dolgo še? ... 101

Izbirna tečaja

Nataša GLIHA KOMAC — Kaj nam slovarsko spletišče *Fran* lahko pove o državi, narodu in slovenskem jeziku 113

Đurđa STRSOGLAVEC — Država in narod v prevodu 122

Parada mladih

Igor ŽUNKOVIČ — Od sistema do identitete. Etični učinek sodobne slovenske dramatike s posebnim ozirom na tematizacijo slovenskega jezika in narodnostnih vprašanj 126

Lucia Gaja SCUTERI — Jezikovni kotički na RTV Ljubljana in RTV Slovenija – kratek pregled od šestdesetih let do tretjega tisočletja 130

Janoš JEŽOVNIK — Slovenščina zunaj meja Republike Slovenije (primer terskega narečja) 134

Alena KLVAŇOVÁ — Kje je bila domovina aleksandrink? 140

Predstavitev avtoric in avtorjev 145

Kazalo avtoric in avtorjev 150

Med državo in strateško pozicioniranim majhnim narodom, utemeljenim na jeziku, literaturi in kulturi ...

»*Vedenjske finance odkrivajo ogromno elementov, ki so sistematično značilni za investitorje in povzročajo balone. Eden od njih je tudi preveliko zaupanje, ki ga nadomesti prevelik pesimizem.*« (Igor Masten, *Delo*, Svet kapitala, 29. 5. 2015. 5)

Čeprav že od leta 1991, ko smo Slovenci dobili svojo državo, v polnosti živimo tudi državno življenje, teme država in narod na poletnih seminarjih še nismo obravnavali. Tema že sama po sebi ponuja potrebo po opredelitvi razmerja med državo in narodom.

V slovenskem primeru je država posledica hotenja pripadnikov naroda, ki so si bili edini predvsem v jeziku ter kulturi, ki se je v njem ustvarjala. Pričujoča monografija bo poskušala zajeti aktualna razmišljanja in raziskave o jeziku, literaturi in kulturi.

Prvi del teme – *država* – usmerja v razmišljanja o tej uresničeni narodni samostojni organizaciji. Slovenci v primeru države še vedno težko prevzemamo popolno odgovornost za naše državno delovanje. Nekatera včasih nerazumna dejanja v družbi in nezavedanje odgovornosti pred našo državo pripeljejo potem do delovanj, ki niso v skladu s pravnim redom, predvsem pa ne s pregovorno slovensko poštenostjo; Slovenija je tudi v tem smislu vpeta v globalni svet. Tema torej ni namenjena negovanju mitov o slovenstvu in Slovencih ter naši kulturi, ampak je predstavitev delovanja in realnega življenja pripadnikov te na jeziku utemeljene skupnosti.

Drugi del teme – *narod* – usmerja v razmišljanja o spremembah, ki smo jim priča v zadnjih letih, zaznamovanih predvsem s hitrim spreminjanjem družbe in – priseljenih in izseljenih – prebivalcev Republike Slovenije, ko se spreminja tudi vpliv pripadnikov različnih narodnosti na kulturno-političnem področju, spreminja pa se tudi kulturna krajina znotraj slovenskih meja (narečja niso več prostorsko tako nedvoumno omejena). Kaj se je oz. bo na primer zgodilo z narečji, ki jim je Božo Vodušek že v prvi polovici 20. stoletja napovedoval izginotje oz. zlitje v splošnoslovenski občevalni jezik? Ali narečja še obstajajo in kakšna je njihova narodna funkcija danes? Koliko, če sploh, in kako slovenščina živi v kulturno-političnem življenju izven slovenskih meja?

V monografiji utemeljimo pomen jezika za slovensko sedanjo in preteklo skupnost – brez nepotrebnega mitološkega balasta, ampak predvsem dokumentirano, zgodovinsko pregledno in na podlagi preverljivih dejstev. Sodobna kultura je zasnovana na hitrosti, ki jo spremlja in omogoča tehnološki napredek – temu so posvečeni prispevki o sodobnih portalih, prevajanju, medijih idr. Predvsem bodo bralci monografije o *državi in narodu* našli mnogo realnih razmišljanj o slovenstvu v 3. tisočletju, predvsem pa o življenju uradnega jezika Republike Slovenije, enega uradnih jezikov Evropske unije, na mnogih področjih – od sodstva, šolstva, literature, kulture. Ta jezik prestopa

meje slovenske države preko slovenskih manjšin v zamejstvu (od Porabja do Beneške Slovenije in Rezije), univerzitetno živi polno življenje na več kot 50-ih univerzah po svetu, kar smo poudarjali na lanskem 50. seminarju slovenskega jezika, literature in kulture. Predvsem se danes osvobaja pokrajinsko zamejenih spon naroda, ki ostaja njegova glavna korenina, to slovensko drevo pa ima še mnogo manjših in za trdnost tega našega drevesa zelo pomembnih ne- oz. »manjslovenskih« korenin. Od slovenskih mitov, predvsem negativnih, se moramo Slovenci dokončno posloviti in neobremenjeno, samozavestno raziskovati, delovati in živeti slovenski jezik, literaturo in kulturo, ki ima na območju Republike Slovenije svoj osrednji prostor.

In da se končno vrnem k začetnemu citatu, z malo romantike in poetičnosti: Preveliko zaupanje (samozagledanost, ki ni samozavest) in prevelik pesimizem (Slovenci naj bi bili stereotipno s svojimi prevladujočimi žalostinkami veliki pesimisti) sta razloga za nenormalno obnašanje ekonomije, za »napihovanje balonov«, ki povzročajo ekonomske krize, ki so čedalje bolj globalne. Če smo se Slovenci kot narod v ekstremni samozagledanosti in pesimizmu prepoznali, smo prepoznali globalno lastnost. Torej smo povsem običajen sodobni narod, razdrobljen med morjem, hribi, dolinami, soteskami, gorami, rekami, vse do reke Mure in Drave s panonsko nižino. In vse to pogosto lebdi nekje na pol poti med vasjo in mestom (Đorđe Balašević). In na tem strateško dobro pozicioniranem slovenskem prostoru že od nekdaj živijo ljudje različnega porekla. Skozi zgodovino pa jih je združeval in tudi v državo združil – jezik s svojo kulturo in literaturo. Nenazadnje je osrednji trg naše prestolnice namenjen pesniku, intelektualcu, in ne vojaku ali kralju, politiku. Kljub vsemu smo na tem slovenskem prostoru malo posebni ljudje in zato tudi zanimivi za cel svet. A ne smemo s tem pretiravati?! Ker potem začnemo hitro iskati tistega pravega predstavnika oz. skupino ustreznih predstavnikov s točno določenega območja in dovolj visokega sloja, ki so merodajni za »cel jezik/narod«. To pa je in bi bilo nevarno početje, ki ni v skladu z združevalno zgodovino in močjo slovenskega jezika, enotnega v svoji raznolikosti.

dr. Hotimir Tivadar
predsednik 51. SSJLK

Predavanja

Jezik

Kranjc

Smole

Stabej

Žele

Tivadar, Tivadar

Literatura

Borovnik

Svetina

Novak Popov

Kultura

Grdina

Dobovšek, Ažman, Slak

Šekli

Just

Simona Kranjc
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 378(497.4):81'272:811.163.6'27

Internacionalizacija in raba jezika na univerzah

V prispevku so povzeta stališča univerzitetnih akterjev jezikovne politike, trenutno veljavna zakonodaja, ki ureja status jezika na visokošolskih ustanovah, in prizadevanja po internacionalizaciji slovenskega visokošolskega prostora. Ta se pogosto zdijo v popolnem nasprotju z zakonskimi in materialnimi možnostmi. Avtorica razmišlja, kako bi bilo mogoče vendarle najti kompromis in odpreti slovenski visokošolski prostor, kljub temu pa ne posegati v status slovenščine kot uradnega in s tem tudi učnega jezika, določenega v Ustavi Republike Slovenije.

internacionalizacija, strategija jezikovne politike v visokem šolstvu, raba jezika

The paper summarises the stances of those actively involved in university language policy, the currently valid legislation governing language in higher education institutions and current strivings to internationalise Slovene higher education, which often seem in complete contradiction with the actual legislative and material possibilities. Nevertheless, the author considers how a compromise might be found and Slovene higher education opened up, without encroaching on the status of Slovene as both the official language and the language of instruction, as determined by the Constitution of the Republic of Slovenia.

internationalisation, language policy in higher education, language use

1 Za uvod

Ko v strokovnih univerzitetnih krogih razmišljamo o kakovosti visokega šolstva, to zelo pogosto povezujemo z internacionalizacijo. Ob omenjanju slednje pa je mogoče zelo hitro opaziti ideje o pozitivni oz. bolj negativni vlogi slovenščine pri tem. Študije (Kalin Golob idr. 2014) kažejo, da se stališča med posameznimi akterji na visokošolskem parketu sicer razlikujejo, vendar jih večina potrjuje dejstvo, na katerega opozarja tudi Firenška resolucija: »Dandanes po vsej Evropi narašča težnja po rabi angleščine kot jezika akademskega poučevanja in raziskovanja. V naravoslovnih vedah je močnejša kakor v humanistiki. Težnja, privzeti politiko rabe zgolj angleščine v znanstvenih publikacijah in kot izključnega sredstva razprave na mednarodnih (in celo domačih) konferencah, hitro narašča. V takih okoliščinah ni nobenega dvoma, da je napredek v mednarodnem sporazumevanju dosežen na račun vseh drugih jezikov razen angleščine.

Ta naraščajoča naravnanost je zelo stvarno jezikovno, spoznavno in kulturno tveganje. Angleščina ni nevtralen medij sporazumevanja za vse namene. Z njeno prevladujočo ali celo izključno rabo so prezrte ali pozabljene pomembne tradicije, koncepti in metode, razvite v drugih jezikih. Poleg tega lahko prevladujoča usmeritev pri različnih strokah – ki določa, katere teme in problemi veljajo za najpomembnejše – zlahka postane predmet prevlade govorcev iz angleško govorečih držav. Pokazalo se je že, da to vpliva na dodelitev finančne podpore za raziskave v drugih državah. (Firenška resolucija)

2 Stanje v Sloveniji

Formalnopravni okvir za rabo jezika na slovenskih univerzah izhaja iz več predpisov na različnih ravneh, od *Ustave Republike Slovenije* do *Zakona o javni rabi slovenščine* in *Zakona o visokem šolstvu*. 11. člen *Ustave* namreč določa, da je uradni jezik v Sloveniji slovenščina, na narodnostno mešanih področjih pa tudi italijanščina in madžarščina. *Zakon o javni rabi slovenščine* v 12. členu skladno z *Ustavo* določa, da je učni jezik na vseh stopnjah izobraževanja (od predšolske do univerze) slovenščina, medtem ko je raba tujih jezikov dovoljena skladno s področnimi zakoni. V 13. členu istega zakona je opredeljeno tudi spodbujanje učenja slovenščine v Sloveniji, za kar mora Vlada RS sprejeti poseben program, ki je namenjen jezikovnemu izpopolnjevanju mladine in odraslih, ter programe, namenjene tujcem v Sloveniji, pa tudi posebne programe za promocijo slovenščine na tujih univerzah.

Področni *Zakon o visokem šolstvu* učni jezik opredeljuje v 8. členu:

(1) Učni jezik je slovenski.
(2) Visokošolski zavod lahko izvaja študijske programe ali njihove dele v tujem jeziku, pod pogoji, določenimi s statutom.
(3) Če visokošolski zavod opravlja javno službo, se lahko v tujem jeziku izvajajo:
- študijski programi tujih jezikov,
- deli študijskih programov, če pri njihovem izvajanju sodelujejo gostujoči visokošolski učitelji iz tujine ali je vanje vpisano večje število tujih študentov,
- študijski programi, če se ti programi na visokošolskem zavodu izvajajo tudi v slovenskem jeziku.

(4) Visokošolski zavodi skrbijo za razvoj slovenščine kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika.
(5) Tujcem in Slovencem brez slovenskega državljanstva se omogoči učenje slovenščine.
(6) Podrobnejši način skrbi za razvoj in učenje slovenščine določi minister, pristojen za visoko šolstvo.

Rabo učnega jezika določajo tudi statuti slovenskih univerz, ki večinoma povzemajo dikcijo iz Zakona o visokem šolstvu. Avtorji primerjalne študije (Kalin Golob idr. 2014: 131) ugotavljajo, da »[o]«bstoječa zakonodaja torej slovenščini deklarativno zagotavlja status visokošolskega jezika in hkrati dopušča rabo tujih jezikov, za kar so določene omejevalne okoliščine in postopki sprejemanja takšnih odločitev. Omejevalne okoliščine pa so nejasne in v praksi omogočajo poljubne interpretacije, npr. besedne zveze »deli študijskega programa« ali »večje število tujih študentov«. Tudi zakonska določba jezikovnonačrtovalnih dejavnosti v zvezi s slovenščino kot strokovnim in znanstvenim ter s slovenščino kot tujim jezikom se od sprejetja zakona ni udejanjila. Čeprav zakon izrecno določa, da »visokošolski zavodi skrbijo za razvoj slovenščine kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika«, nismo v raziskavi zasledili nobenega sistematičnega pristopa k tej skrbi ne na načelni (z izjemo prereza jezikovne politike Univerze na Primorskem) ne na praktični ravni. Skrb za razvoj slovenščine kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika je prepuščena samoiniciativi zaposlenih oz. posameznim univerzitetnim programom.« (Kalin Golob idr. 2014) Ob tem lahko poudarimo, da npr. merila za napredovanje v nazive na neki način favorizirajo objave v tujem jeziku, saj te prinašajo več točk kot objave v slovenščini v revijah z enakim faktorjem vpliva. Prav tako je precej omejena ponudba brezplačnega učenja slovenščine kot tujega jezika (omejena na Erasmusove izmenjavne študente, pa še to v omejenem obsegu 64 ur). Prav tako doslej še ni bil oblikovan *podrobnejši način skrbi za razvoj in učenje slovenščine*, ki naj bi ga določil minister, pristojen za to področje.

»Strategije slovenskih univerz, posamične strategije njenih članic, Nacionalni program visokega šolstva 2011–2020, Nacionalni reformni program 2012–2013 in drugi dokumenti kažejo, da slovenska politika in slovensko visoko šolstvo v temeljnih razvojnih dokumentih kot enega ključnih dejavnikov v tem desetletju poudarja internacionalizacijo.« (Kalin Golob idr. 2014: 132) Kljub poudarjanju internacionalizacije kot strateške usmeritve pa doslej še ni prišlo do sistemskih rešitev, ki zadevajo njeno operacionalizacijo, še zlasti pa se večinoma pušča ob strani vprašanje jezika.

Delovna skupina na Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije je med drugim pripravila Akcijski načrt za izobraževanje, ki naj bi operacionaliziral in dejansko omogočil izvajanje druge Resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko, ki jo je julija 2013 sprejel Državni zbor Republike Slovenije. Med drugim je v akcijskem načrtu tudi poglavje o jezikih v visokem šolstvu. Ob pregledu stanja so avtorji po široko zasnovani in izpeljani strokovni razpravi med drugim oblikovali predlog člena, ki v Zakonu o visokem šolstvu opredeljuje jezik. Po njihovem mnenju je treba v zakonsko besedilo vnesti »**varovalke o maksimalnem številu vsebin v tujem jeziku, ki jih lahko slovenski študent posluša na rednem študiju slovenskih univerz**, npr. na prvi stopnji do 10 % ECTS (tj. do 18 ECTS na triletnih in do 24 ECTS na štiriletnih programih prve stopnje), na drugi stopnji do 20 % (to je do 24 ECTS na dvoletnih programih in do 12 ECTS na enoletnih programih druge stopnje) in do 50 % na doktorskih programih.« (Kalin Golob idr. 2014: 139) Ta predlog je bil v zadnji dostopni verziji zakona s 14. 4. 2014 (preden je bil objavljen osnutek koncepta zakona) deloma sprejet. Predlagani 12. člen se je tako glasil:

(1) Učni jezik je slovenski.
(2) Visokošolski zavodi lahko v tujem jeziku izvajajo:
- študijske programe tujih jezikov,
- študijske programe, ki so na istem visokošolskem zavodu akreditirani tudi v slovenskem,
- dele študijskih programov, ki so namenjeni za izmenjavo študentov v okviru partnerskih dogovorov med izobraževalnimi institucijami,
- dele študijskih programov, ki jih izvajajo gostujoči visokošolski učitelji iz tujine,
- skupne študijske programe, ki se izvajajo s tujimi izobraževalnimi institucijami,
- študijske programe, ki jih visokošolski zavodi izvajajo v tujini,
- tuje študijske programe visokošolskega transnacionalnega izobraževanja preko sodelovanja na podlagi sporazuma.

(3) Študentje, državljani Republike Slovenije, se lahko na prvi in drugi stopnji na visokošolskem zavodu izobražujejo skladno s tretjo, četrto in peto alinejo prejšnjega odstavka, če na prvi stopnji obseg vsebin v tujem jeziku ne presega deset odstotkov vseh kreditnih točk in na drugi do dvajset odstotkov.
(4) Na tretji stopnji univerza avtonomno določa jezikovno politiko, pri čemer slovenski profesorji zgolj slovenskim študentom ne predavajo v tujem jeziku.
(5) Visokošolski zavodi skrbijo za razvoj slovenščine kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika tako, da za vsako napredovanje visokošolskih učiteljev v višji naziv predpišejo vsaj dva znanstvena in vsaj dva strokovna članka v slovenskem jeziku, če je to z vidika dostopnosti publikacij mogoče.
(6) Študentom tujcem in študentom Slovencem brez slovenskega državljanstva se omogoči učenje slovenščine.

3 Ali se kaj spreminja?

Da je stanje na področju izbire učnega jezika na visokošolskih zavodih dostikrat precej drugačno od v *Zakonu o visokem šolstvu* predpisanega, je precej očitno. O tem pričajo tako osebne izkušnje kot rezultati primerjalne študije. (Kalin Golob idr. 2012) Morda pa vendarle iz korakov, ki jih je v smer urejanja med drugim naredila Rektorska konferenca Republike Slovenije (RK RS), lahko sklepamo, da se krepi zavedanje o pomembnosti reševanja tega problema. Tako je Rektorska konferenca januarja 2014 imenovala posebno »delovno skupino za uporabo jezika in pripravo strategije za uporabo jezika« in jo junija 2014 združila z delovno skupino za internacionalizacijo v Delovno skupino za jezik in internacionalizacijo. Glavna naloga skupine je oblikovati strateški dokument, še prej pa poiskati sprejemljiv predlog dikcije trenutnega 12. člena Zakona o visokem šolstvu. V delovni skupini sodelujejo predstavniki vseh univerz v Sloveniji, med njimi so tudi slovenisti.

Delovna skupina za jezik in internacionalizacijo je pripravila predlog 12. člena, ki ga je 28. novembra 2014 potrdila RK RS:

12. člen
(učni jezik)

(1) Učni jezik je slovenski.
(2) Visokošolski zavod lahko izvaja študijske programe ali njihove dele v tujem jeziku, pod pogoji, določenimi s statutom.
(3) Visokošolski zavodi lahko v tujem jeziku izvajajo:
- študijske programe tujih jezikov,
- študijske programe, če se primerljivi študijski programi ali deli študijskih programov na visokošolskem zavodu izvajajo tudi v slovenskem jeziku,
- študijske programe ali dele študijskih programov, če pri njihovem izvajanju sodelujejo gostujoči visokošolski učitelji iz tujine ali je vanje vpisano večje število tujih študentov,
- skupne študijske programe, ki se izvajajo s tujimi izobraževalnimi institucijami,
- študijske programe, ki jih visokošolski zavodi izvajajo v tujini.

(4) Visokošolski zavodi skrbijo za razvoj slovenskega jezika kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika.
(5) Visokošolskim učiteljem, sodelavcem in študentom, ki so tujci ali Slovenci brez slovenskega državljanstva, se omogoči učenje slovenskega jezika.

Dikcija 12. člena je na določenih mestih še vedno precej ohlapna, vendar se zdi, da za razliko od veljavnega *Zakona* kljub finančnim oviram odpira legalno možnost vzporednega izvajanja programov ali delov programov v slovenščini in tujem jeziku. Težko si namreč predstavljamo, da bi zavod izvajal vzporedno dva ista programa v dveh jezikih, medtem ko je realno mogoče pričakovati, da bi se odločil za izvajanje dveh **primerljivih programov**.

Zadnji korak v prizadevanju formalnopravnega urejanja jezikovne politike visokega šolstva je bila objava osnutka koncepta Zakona o visokem šolstvu (16. 2. 2015). Poglavje jezika je bilo umeščeno v 17. ukrep oz. 58. predlog v 7. poglavju z naslovom Internacionalizacija, v veliki meri pa temelji na predlogu člena o jeziku, ki ga je potrdila RK RS.

58. predlog:

(1) Učni jezik je slovenski.
(2) Visokošolski zavodi lahko v tujem jeziku izvajajo:
- študijske programe tujih jezikov,
- študijske programe, če se primerljivi študijski programi ali deli študijskih programov na visokošolskem zavodu izvajajo tudi v slovenskem jeziku,
- študijske programe ali dele študijskih programov, če pri njihovem izvajanju sodelujejo tudi gostujoči visokošolski učitelji iz tujine ali je vanje vpisano večje število tujih študentov,
- skupne študijske programe, ki se izvajajo s tujimi visokošolskimi zavodi,
- študijske programe, ki jih visokošolski zavodi izvajajo v tujini.

(4) Visokošolski zavodi skrbijo za razvoj slovenskega jezika kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika.
(5) Visokošolskim učiteljem, sodelavcem in študentom, ki so tujci ali Slovenci brez slovenskega državljanstva, se omogoči učenje slovenskega jezika.

Predlog koncepta osnutka *Zakona o visokem šolstvu* je bil spomladi deležen precej komentarjev. Navajam komentar, ki sta ga oblikovala Oddelek za slovenistiko in Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (interno gradivo):

Izhajajoč iz ciljev RENPVŠ11-20 je razvidno, da naj bi slovenske visokošolske institucije oblikovale nabor študijskih programov v tujem jeziku, ki bodo na voljo tujim študentom, da bodo izvajale nekatere študijske programe za mednarodno mešane skupine študentov, kar naj bi skupaj z nekaterimi drugimi mednarodnimi aktivnostmi zagotavljalo mednarodni značaj slovenskih visokošolskih institucij. 58. predlog o rabi jezika se v konceptu sicer zdi sprejemljiv ob predpostavki, da ga bodo spremljali ustrezni strateški dokumenti univerz, v katerih bodo opredeljena nenatančno določena mesta v predlogu, kot sta večje število tujih študentov in primerljivost programov. Ob navedenih ciljih iz Resolucije, umestitvi predloga v 7. poglavje o internacionalizaciji in 17. ukrep, ki neposredno poudarja omogočanje poučevanja v tujih jezikih, pa se postavlja vprašanja, komu so dejansko programi na visokošolskih zavodih v Sloveniji pretežno namenjeni in ali s temi predlogi ne poskušamo zaobiti v ustavi zapisane (tudi) pravice slovenskih študentov, da se izobražujejo v slovenščini. Internacionalizacije po našem mnenju ne moremo spodbujati zgolj tako, da ponudimo čim večje število programov v tujem jeziku – verjetno je tu mišljena angleščina, marveč se je treba tega vprašanja lotiti veliko bolj kompleksno; eden od vidikov internacionalizacije je npr. tudi širjenje slovenščine kot tujega jezika, kar na Univerzi v Ljubljani (skupaj z drugimi univerzami v Sloveniji) uspešno počnemo že desetletja.

Tudi del stroke meni, da je sicer 58. predlog primerno izhodišče za prenovljeni člen o jeziku v zakonu, ker bolj odpira kot zapira različne možnosti izbire jezika, vendar ob predpostavki, da je uporaba tujega jezika kot učnega jezika, seveda ustrezno z Ustavo RS, vendarle omejena na posebne okoliščine, predstavljene v 2. točki v 58. predlogu; ne zdi pa se nam ga primerno umeščati pod ukrep z naslovom Omogočanje poučevanja v tujih jezikih, ker bi ga lahko v javnosti popolnoma neustrezno interpretirali. Tako oblikovani 58. predlog pa sicer odpira več možnosti tudi v finančnem smislu, saj od zavoda ne zahteva vzporednega izvajanja dveh istih programov, če je eden od njiju v angleščini, kot je zapisno v trenutno veljavnem Zakonu o visokem šolstvu, marveč se v tujem jeziku lahko izvaja program, če se primerljivi na zavodu izvaja tudi v slovenskem jeziku.

V pripombah na osnutek koncepta je bilo med pripombami mogoče zaslediti tudi pričakovanja strokovne javnosti, da bo financer zagotovil sredstva za izvajanje ne le druge alineje 2. točke predloga (v tujem jeziku se lahko izvajajo študijski programi, če se primerljivi programi ali deli programov na visokošolskem zavodu izvajajo tudi v slovenskem jeziku), marveč tudi 5. točke, to je »Visokošolskim učiteljem, sodelavcem in študentom, ki so tujci ali Slovenci brez slovenskega državljanstva, se omogoči učenje slovenskega jezika.«

Trenutno je mogoče, vsaj kar zadeva *Zakon o visokem šolstvu*, govoriti o neke vrste zatišju, ki je verjetno posledica kadrovskih sprememb in politične situacije v RS. Delovna skupina za jezik in internacionalizacijo pa pripravlja dokument, ki bi bil med drugim tudi podlaga za opredeljevanje v predlogu zakona nedoločno oblikovanih mest (primerljivost programov, število tujih študentov, oblike skrbi za razvoj slovenskega strokovnega oz. znanstvenega jezika …).

Osnutek kazala poglavij strategije, ki ga je pripravila Delovna skupina pri RK 9. 1. 2015 (navedeno po internem gradivu – Zapisnik 4. seje DS za jezik in internacionalizacijo pri RK RS):

1. Stanje v mednarodnem prostoru glede rabe jezika in internacionalizacije
2. Trenutno stanje v Sloveniji glede rabe jezika in internacionalizacije
   - dokumenti na ravni države o rabi jezika in internacionalizaciji
   - dokumenti na ravni univerz o rabi jezika in internacionalizaciji
3. Raba jezika na univerzah
   - učni jezik (priporočila ob uresničevanju 12. člena ZVŠ)
   - znanje slovenščine tujejezičnih študentov in učiteljev ter drugih sodelavcev
   - slovenščina kot tuji jezik na slovenskih univerzah in na univerzah v tujini
   - znanje tujega jezika učiteljev in drugih sodelavcev, ki v študijskem procesu uporabljajo tuji jezik
4. Skrb za strokovni in znanstveni jezik
   - habilitacije
   - strokovni jeziki v slovenščini in tujih jezikih
   - različni konteksti rabe in izbire jezika (konference, gostovanja, povzetki v slovenskem in/ali tujem jeziku
5. Internacionalizacija

4 Za zaključek

O tem, da je mogoče internacionalizacijo razumeti ne le v povezavi z uvajanjem tujega jezika (predvsem angleščine) v visokošolske programe, marveč tudi v smislu internacionalizacije slovenščine, pa pričajo ne le številni dokumenti in rezultati študij (publikacije Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik na Oddelku za slovenistiko FF UL; Kalin Golob idr. 2014), marveč tudi strokovne in znanstvene prireditve, kot sta na primer Simpozij Obdobja in Seminar slovenskega jezika, literature in kulture.

Zdi se, da je v slovenskem prostoru trenutno zaznati premike na ravni prizadevanj po ureditvi statusa jezika v visokošolskem prostoru, narejenih je nekaj relevantnih študij na to temo (npr. Kalin Golob idr. 2012), verjetno pa bo politična odločitev tista, ki bo na koncu sprejela med drugim tudi besedilo člena o jeziku v *Zakonu o visokem šolstvu*. Glavna dilema, ki se kaže iz predlogov in

strokovne debate o trenutnem 12. členu, se namreč zdi v tem, ali naj bo zakonska dikcija dovolj odprta, vendar še vedno v okvirih, ki jih določa *Ustava*, ali zaprta, z natančno določenimi zgornjimi mejami odstotkov dovoljene rabe tujega jezika. Če bo sprejeta prva različica, to pomeni, da bodo morale univerze čim prej oblikovati svoje strateške jezikovnopolitične dokumente, v katerih bodo mesta možnih različnih interpretacij v *Zakonu* opredeljena natančneje, hkrati pa v njih začrtati ukrepe, ki bodo pripeljali do ciljev, opredeljenih v nacionalnih dokumentih (npr. v Nacionalnem programu visokega šolstva 2011–2020, Nacionalnem reformnem programu 2012–2013) in strategijah univerz tudi glede odprtosti v mednarodni prostor.

Literatura

Firenška resolucija o rabi jezika pri univerzitetnem poučevanju in raziskovanju: http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/slovenski_jezik/firenska_resolucija_280914.pdf

JESENŠEK, Marko, 2014: Slovenščina kot učni jezik na slovenskih univerzah. Hotimir Tivadar (ur.): *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 42–49. www.centerslo.net/files/file/ssjlk/50_SSJLK/Jesens%C4%9A%C5%9Aek.pdf

KALIN GOLOB, Monika, STABEJ, Marko, STRITAR, Mojca, ČERV, Gaja, 2012: *Primerjalna študija o učnem jeziku v visokem šolstvu v Republiki Sloveniji in izbranih evropskih državah*. http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/raziskave-analize/slovenski_jezik/FDV__ucni_jeziki_v_visokem_solstvu.pdf

KALIN GOLOB, Monika, STABEJ, Marko, STRITAR, Mojca, ČERV, Gaja, 2013: Jezikovna politika slovenskega visokega šolstva. *Slavistična revija* 61/2. 395–411. http://www.srl.si/sql_pdf/SRL_2013_2_04.pdf

KALIN GOLOB, Monika, STABEJ, Marko, STRITAR KUČUK, Mojca, ČERV, Gaja, KROPIVNIK, Samo, 2014: *Jezikovna politika in jeziki visokega šolstva v Sloveniji*. Ljubljana: Založba FDV.

Osnutek koncepta Zakona o visokem šolstvu (15. 2. 2015): http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/Visoko_solstvo/ZViS_2015/ZViS_koncept_1622015.pdf

Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018: http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Zakonodaja/2013/Resolucija_-_sprejeto_besedilo__15.7.2013_pdf

Zakon o visokem šolstvu: http://www.mizs.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/veljavni_predpisi_s_podrocja_izobrazevanja/visokosolsko_izobrazevanje/zakon_o_visokem_solstvu/

Vera Smole
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 811.163.6'282.4(436.5):323.15(436.5=163.6)
UDK 371.12.011.3–051:811.163.6

Ko narečje v družini zamre

Pri ugotavljanju vzrokov in vpliva dejavnikov na opuščanje rabe maternega jezika pri govorcih zunaj meja matične države, v našem primeru slovenščine, se običajno išče in raziskuje tiste, ki izhajajo iz ožjega (predvsem družinskega) in širšega (predvsem družbeno-političnega) okolja, ni pa bilo (še) zaslediti raziskav, ki bi vključile posledice negativnega vrednotenja narečij; to je v nekem obdobju prihajalo celo iz vrst jezikoslovcev matičnega naroda, posredovali pa so ga učitelji slovenščine. Prispevek prinaša razmišljanje, porojeno ob prisotnosti izpovedi koroškega Slovenca, ki ga je tako (ne)strokovno ravnanje neposredno prizadelo, in izjave še nekaterih drugih koroških Slovencev, ki prav tako potrjujejo ta popolnoma zgrešen odnos do narečne zvrsti; žal je bil eden od ključnih dejavnikov pri množični zamenjavi slovenščine kot jezika družine in kot pogovornega jezika z nemščino.

vrednotenje narečij, teorija zvrstnosti, jezik družine, slovenščina v zamejstvu

In identifying causes of and influences on the abandonment of the use of the mother tongue among speakers outside the borders of the »mother country«, in this case Slovene, research usually looks at factors that arise from the narrower (mainly family) environment and the wider socio-political context, whereas there seems to have been no research into the influences of the negative evaluation of dialects; at certain times this has even come from linguists in Slovenia and has been passed on by teachers of Slovene. This contribution is based on thoughts brought about by the testimony of a Carinthian Slovene who was directly affected by (un)professional behaviour of this kind, as well as the statements of other Carinthian Slovenes that similarly confirm the occurrence of this completely misguided attitude to dialectal varieties; sadly, this was one of the key factors in the mass replacement of Slovene by German as the language used at home and for everyday communication.

evaluating dialect, theory of varietes, home language, Slovene in cross-border areas

1 Uvod

Država ima svoje politične meje, narodno telo pa lahko s svojimi udi sega tudi preko njih, če se meje zanj niso postavljale pravično. Tako so nastale t. i. manjšine v zamejstvu, ki jih imamo v vseh štirih sosednjih državah tudi Slovenci.[1] Zaradi relativno kratkega obstoja sodobne slovenske države, vključno v okviru jugoslovanskih državnih tvorb od konca 1. svetovne vojne dalje, in zaradi poznega oblikovanja narodov in narodnih zavesti v 19. stoletju je Slovence kot narod najbolj vidno lahko povez(ov)al le skupni jezik, čeprav že od samega nastanka, tj. po izločitvi iz južnoslovanščine ob koncu 11. stoletja, takoj prostorsko razdeljen na dve narečji. Ta prostorska različnost ali narečna razcepljenost se je skozi sledeča stoletja samo še stopnjevala,[2] z izumom tiska v 16. stoletju pa se je prvič pojavila realnejša možnost, da se dotedanje le sredobežne sile preusmeri v sredotežne z izoblikovanjem take enotne podobe jezika, ki bo razumljiva in tako sprejemljiva pri prenosu

1 Drugo vrsto dela narodovega telesa predstavlja diaspora, poimenovana izseljenci, tudi teh je veliko: skoncentriranih ali povsem razpršenih na posamičnih delih Amerike, Kanade, Avstralije in Evrope.

2 Po sedanji klasifikaciji ima slovenščina 7 narečnih skupin, v katere se združuje 37 narečij, med katerimi imajo nekatera še podnarečja oz. so iz njih sestavljena, teh je 11; obstajajo še mešani kočevski govori z mlado naselitvijo nekoč nemškega jezikovnega otoka.

informacij širšega značaja za čim več nosilcev narečne zvrsti jezika. Tako se je s Trubarjem in drugimi protestanti »rodil« slovenski knjižni jezik, ki pa ni imel namena narečnih zvrsti nadomestiti ali odpraviti, ampak njihovim nosilcem dati možnost širšega razumevanja in sporazumevanja. Ta proces v naslednjih stoletjih ni potekal brez zapletov; celo za sedanji čas bi lahko rekli, da še vedno obstajajo težnje po več oblikah knjižnega jezika,[3] zlasti njegove pogovorne različice oz. da te dejansko tudi (so)obstajajo. Danes je vsem jasno in tudi samoumevno, da uresničitev enega jezika ni samo toliko, kolikor je njegovih govorcev, ampak da je tudi vsak govorec zmožen tvoriti vsaj nekaj variant in se tako prilagajati govorni situaciji že znotraj ene zvrsti. Če vzamemo za primer komunikacijo v družini, ki je znotraj narečno govoreča (enozvrstna), bo npr. oče izbral druga jezikovna sredstva za pogovor s svojim tri- ali petletnim otrokom kot za pogovor s svojo ženo, morda celo drugačna za pogovor z njeno ostarelo mamo ali očetom. Take spremembe izbire jezikovnih sredstev delujejo bolj ali manj samodejno. Vprašanje pa je, kaj bi se zgodilo, če bi v hišo te iste družine vstopil npr. sosed, ki se je pred kratkim preselil iz drugega govornega okolja, ali lokalni poštar ali akviziter iz bližnjega mesta ali popolni tujec … V tem primeru bi bila izbira jezikovnih sredstev že bolj premišljena ter odvisna od vrste dejavnikov in vprašanje je, ali bi govorec še ostal v okviru narečne zvrsti ali bo s kom od obiskovalcev prešel v katero od oblik (bolj ali manj oddaljene od narečne) pogovorne zvrsti, čeprav – predpostavimo – tudi pri tej izbiri komunikacija ne bi bila otežena. Kaj pa v primeru, da se ta (slovenska) družina nahaja nekje v Rožu na avstrijskem Koroškem ali v Benečiji v Italiji ali v Porabju na Madžarskem? Zelo verjetno bi bilo, da govorec ne bo menjal samo zvrsti, ampak – vsaj z nekaterimi obiskovalci – tudi jezik, saj je verjetnost medsebojnega (spo)razumevanja veliko manjša in odvisna ali od materinščine ali od (stopnje) dvojezičnosti obiskovalca. Za posameznega člana naše namišljene vzorčne družine prav tako vnaprej ni jasno, v kakšnih govornih položajih in z nosilci katerih jezikov in njihovih zvrsti se bo dnevno srečeval v komunikaciji izven družine (vrtec, šola, služba, javnost od trgovin do uradov, prevoza itn.) ter ali bo pri tem imel možnost izbire. Stalno menjavanje kodov je za govorca lahko naporno, še posebej če jih (vsaj nekatere) slabše obvlada ali za njihovo ohranjanje ni posebej motiviran.[4] Že v človekovi naravi je, da bo slej ko prej izbral enostavnejšo možnost, ta pa je prevladujoči jezik okolja.[5] Na izbiro le-tega

---

3 Tu ne mislimo na t. i. knjižne mikrojezike, kot je danes na primer knjižna rezijanščina, tudi ne na zgodovinsko prisotno knjižno prekmurščino, ampak na nesprejemljivost pokrajinsko pogovornega jezika »v Ljubljani in njenem bolj ali manj urbaniziranem širšem okolju«, kot ga je predlagal Toporišič (2000: 17); ta je nemogoča že zaradi zemljepisno in zgodovinsko pogojenega dejstva, da je del govorjene slovenščine tonemski, del netonemski, da že to močno vpliva na slušni vtis, poleg tega pa še na mesto naglasa v oblikovnih vzorcih, da je proces slabljenja kratkih samoglasnikov v osrednjih govorih neprimerno večji in delne posledice tega v govorjenem knjižnem jeziku za del govorcev povsem, za drug del govorcev pa popolnoma nesprejemljive itn.

4 V specifičnem štirijezičnem govornem okolju Kanalske doline (italijansko-furlansko-nemško-slovenskem) je pridobitev in razvijanje sporazumevalne zmožnosti v slovenskem jeziku, vpliv ožjega družinskega in širšega okolja ter motivacijo staršev glede učenja in rabe slovenščine v primerjavi z drugimi dolinskimi jeziki raziskovala Nataša Gliha Komac; največ rezultatov vsebuje njena monografija *Slovenščina med jeziki Kanalske doline* iz leta 2009.

5 S. Pertot (2014: 141) je opravila empirično raziskavo med dijaki srednjih šol druge stopnje s slovenskim učnim jezikom v Gorici in Trstu (16–18 let), kjer je večinski jezik italijanščina, in ugotovila, »da izbira jezikovnih kodov poteka na nezavednem ali podzavednem nivoju, saj se večinski jezik (italijanščina) kar sam vriva, ko upada samozavedanje, pojavnost manjšinskega jezika (slovenščine) pa z naraščanjem samozavedanja. Uporaba slovenščine se torej postavlja kot stvar posameznikove zavestne izbire.« V uvodnem poglavju študije z naslovom »Dvajset let med slovenščino in italijanščino«, ki je prva od treh v monografiji *Jeziki in identitete v precepu: mišljenje, govor in predstave o identiteti pri treh generacijah*

lahko vpliva tudi želja po čim manjši zaznamovanosti; še posebej v primeru, da je jezik v celoti ali kakšna njegova zvrst nižje vrednotena.[6]

2 Jezik družine

To uvodno razmišljanje naj nam služi za lažje razumevanje hitrega izgubljanja maternega jezika v primeru slovenske družine, živeče na dvojezičnem območju izven države, ki narečne zvrsti ne bi prenesla na svoje otroke, ampak bi se z njimi v želji, da bi se izognila težavam pri usvajanju jezika okolja v šoli (ali iz kakšnega drugega razloga),[7] začela pogovarjati v morda ne povsem dobro usvojenem jeziku okolja, učenje maternega jezika – seveda njegove knjižne zvrsti – pa prepustila (dvojezični) šoli. Z zavestno odločitvijo rabe jezika okolja kot jezika družine so starši otroka – morda nezavedno, pa vendar – prikrajšali za neprecenljivo, tisočletje staro dediščino ter usvojitev trdnega sistema prve oblike maternega jezika, ki bi mu omogočila hitro usvajanje druge, tj. knjižne oblike jezika;[8] v zameno pa je od družine dobil verjetno skromno znanje tujega jezika, ki bi ga kot jezik okolja zlahka (in verjetno celo na višjem nivoju) usvojil kasneje izven nje.

Z današnje politično in tudi sicer precej spremenjene situacije teh družin ne smemo obsojati: že to, da jih obsojajo nekateri od potomcev, je zanje velika kazen. Jasno je, da so starši izhajali iz želje otrokom nuditi kar najboljšo popotnico v samostojno življenje ter jih obvarovati poniževanj do pred kratkim prisotnega nacionalizma, saj so ga doživljali na lastni koži. Tudi nasvetov, podpore oziroma uporabnega znanja raznovrstnih strok o pomenu jezika družine takrat še ni bilo ali jim ga ni nihče posredoval. Bolj se je govorilo o »škodljivosti« narečij za znanje knjižnega jezika, še več, označena so bila kot grda, kmečka, tj. nekultivirana. Toda večina družin bi od slovenskega jezika lahko naprej posredovala samo narečja, saj šola in s tem aktivno znanje slovenskega knjižnega jezika nista bila dostopna vsem.[9]

---

maturantov šol s slovenskim učnim jezikom v Italiji, avtorica povzame tudi sodobne teorije, pristope in pomembnejše ugotovitve raziskav rabe (maternega) jezika na jezikovno mešanih območjih, vključno s psiholingvističnimi, ki jih preizkusi v svojih raziskavah. Monografija – avtorica tretje študije je še Marianna Kosic – je tako doslej, vsaj po naši oceni, najbolj celosten prikaz jezikovne izbire določene populacije govorcev slovenščine kot manjšinskega jezika.

6 Jezikovna situacija v Porabju na Madžarskem s pogledom na prihodnost je predstavljena v Tivadar 2012, kjer avtor opozarja tudi na problem protežiranja knjižne slovenščine.

7 »Sicer pa je to menjavanje ravni jezika nekaj zelo naravnega; tudi otroci se naučijo govoriti materni jezik v družini kot dialekt ali celo idiolekt, nato na ulici mladostniški sleng, pa zborni jezik v šoli. Če znajo vse te jezike, se znajo tudi natančno prilagoditi. Starši, ki silijo otroka doma, naj govori samo zborni govor (pravilno), mu ne delajo usluge, kajti otrok mora spoznati različne ravni jezika in se mora naučiti preklapljati med njimi. V nekem smislu gre torej za večjezičnost, ne v smislu domačega in tujega jezika, ampak različnih ravni domačega jezika. Namen jezikovne vzgoje je, da človek dobi orientacijo glede jezikovnih ravni. Najbrž je s tem v zvezi tudi intelektualna gibčnost, ki jo omogoči te vrste dvojezičnost. Seveda je pogoj za to gibčnost določena jezikovna nadarjenost, nato je močan vpliv govornega okolja, sledi šola. Ta naj oblikuje znanje standardnega jezika (govorjenega in zapisanega) in nazor o jezikovnih zvrsteh. – S tega stališča se novih pojavov v jeziku ni treba bati. Nasprotno, prakticiranje večjezičnosti, najsi gre za razne naravne jezike, ali za različne ravni istega naravnega jezika, ali za različne strokovne jezike, krepi jezikovno gibčnost in s tem tudi miselno obzorje.« (Jože Faganel v intervjuju z Alojzom Ihanom (Ihan 1996: 822))

8 Izkušnje vseh raziskovalcev in učiteljev so pokazale, da je narečna zvrst hiter/dober most za usvajanje knjižne.

9 O trenutnem položaju Slovencev v Avstriji primerjalno s stanjem v času od 1846 je letos (2015) izšlo večavtorsko dvojezično delo z naslovom *Die Slovenen in Kärnten/Slovenci na Koroškem: Gegenwärtige Probleme der Kärntner Slovenen/Sodobni problemi koroških Slovencev*, v katerem so še posebej povedni pridani zemljevidi. T. i. »šolsko vprašanje« je obravnavano na straneh 39–48 v slovenščini in 12–20 v nemščini.

Opazna medsebojna različnost narečij in njihova različnost od knjižnega jezika je znatno pripomogla močni in skrbno načrtovani raznarodovalni politiki in nekatere govorce usmerila k prepričanju, da to sploh niso narečja slovenskega jezika – dobro se zavedajoč, da pomeni odrezati ude od telesa najhitrejšo pot k njihovemu odmrtju. Če zraven prištejemo še naraščajoče število mešanih zakonov, je upad rabe slovenskega jezika v katerikoli zvrsti in obliki vse bolj razumljiv, čeprav bi v ustreznih okoliščinah lahko prav ti postali najbolj trdni stebri dvojezičnosti.

Razvojni psihologi so po sodobnih raziskavah namreč prepričani, da otrok do 3. leta starosti usvaja jezike kot materne, če mu je za to dana možnost. Pri tem je pomemben del besedne zveze prav »materni«; ta se ne nanaša samo na jezik matere, ampak na vse jezike (in njihove zvrsti), ki se rabijo v družini, kjer poteka otrokova primarna socializacija, torej na jezike (in zvrsti) tistih, na katere je čustveno navezan – dejansko pa je začetek primarne socializacije[10] prav pri materi in se začne celo že pred rojstvom.[11] Ruši se tudi »mit« o socializaciji kot »sposobnosti sobivanja z drugimi ljudmi«, ki je premalo poudarjal nadaljevanje in bistvo tega procesa, tj. »hkrati ostati zvest samemu sebi«. Enako se ruši mit o tem, da so vrtci sposobni prevzeti vlogo družine (ali vsaj njen večji del), ki jo ima pri primarni socializaciji: »Pri primarni socializaciji gre za navezovanje otroka na starše oz. na otrokove skrbnike in ne na kogarkoli, npr. na vzgojiteljice.«[12] Apliciran na jezik: z jezikom, ki ga starši posredujejo otroku, ne posredujejo samo jezika, ampak svoj odnos do njega (tudi kot do jezika svojih staršev); materni bo za otroka tisti jezik, ki se ga bo naučil v družini. Zato je nemogoče pričakovati, da bodo slovenski otroci imeli za materni jezik slovenščino, naučeno v šoli, če je bil jezik družine npr. nemščina. In ker je jezik prav zamejcem temelj identitete (Pertot, Kosic 2014; Vavti 2013),[13] je pomen jezika družine še toliko večji.

3 Vpliv negativnega vrednotenja narečne zvrsti

Tako tradicionalno diahrono kot strukturalno sinhrono jezikoslovje sta knjižni jezik idealizirala zaradi povezovalnosti, razumljivosti, jezikovne čistosti v smislu zavračanja tujih elementov in primernosti za vse govorce v večini govornih situacij, bistvena razlika med njima pa je obstajala v pojmovanju in razumevanju narečij. Ta so tradicionalnemu jezikoslovju še služila kot samoumevna jezikovna osnova, na kateri se knjižni jezik oblikuje kot njihova kulturna nadgradnja. S prevzemom strukturalizma in sociolingvistične teorije zvrstnosti, prvič v celoti objavljene v *Slovenski slovnici* Jožeta Toporišiča leta 1976, in na njej osnovanimi stališči jezikoslovnih avtoritet pa se je na Sloven-

10 Sociologi običajno navajajo (vsaj) 3 stopnje socializacije (primarno – v družini, sekundarno – v izobraževalnih ustanovah in poklicno).

11 V tem smislu je, prav v večjezičnih družinah, zamenjava pojma »materni jezik« z nevtralnim »prvi jezik« neustrezna.

12 Navajamo nekaj poudarkov iz odgovora na pismo vzgojiteljice, ki ga je napisala Gita Mateja de Laat in je dostopen na www.solanadomu.si. Avtorica v njem predstavlja teoriji, ki nam pomagata razumeti vlogo družine pri posredovanju jezika oz. njegove narečne zvrsti. Tako kanadski razvojni psiholog Gordon Neufeld spet močneje poudarja pomen družine za primarno socializacijo, britanski psiholog, psihiater in psihoanalitik John Bowlby pa je razvil pojem čustvenega navezovanja otrok na starše, ki ga označuje kot instinkt v odraslih, da skrbijo za otroke, in instinkt v otrocih, da to skrb sprejmejo; čustvena navezanost na bližnje je nekakšna popotnica za nadaljnje življenje – kvaliteta primarne socializacije določa otrokovo samopodobo, občutek čustvene varnosti, stopnjo zaupanja v življenje in čustvene stabilnosti …

13 S. Pertot in M. Kosic (2014) sta to ponovno potrdili za anketami med dijaki srednjih šol druge stopnje s slovenskim učnim jezikom v Gorici in Trstu (16–18 let); enako Vavti 2013 (gl. spodaj) pri študentski populaciji na dvojezičnem avstrijskem Koroškem in v Kanalski dolini v Italiji.

skem[14] razvil do narečij prikrit, a izrazito negativen odnos,[15] ki se je kazal prav preko poveličevane vloge knjižnega jezika na eni strani in bolj preko neke vrste ignorance kot ubesedenim nasprotovanjem narečjem na drugi strani.[16] V delu stroke je ta negativen odnos do narečij prisoten še danes, razlika pa je v tem, da se ne daje več prednosti knjižnemu jeziku, ampak govorjenemu nadnarečnemu jeziku ter od njega vplivanemu pisnemu, ki pa je zelo raznoroden, saj so se po opuščanju narečij izobraženski sloji znotraj države »zatekali« v razne oblike, ki so bile bolj ali manj približane knjižnemu jeziku, manj izobražena delavska večina pa je ostajala pri obliki, ki ni bila več sistemsko-narečna,[17] ampak se je knjižni po potrebi približevala do stopenj, ki jih je s svojim znanjem zmogla. Drugače pa je bilo zunaj meja Slovenije, v zamejstvu.

Kako drugače in kako zelo usodno za slovenstvo v zamejstvu širše[18] se je – sicer na posamičnih primerih – pokazalo novembra 2014 na posvetu in razpravi *Slovenščina – živ jezik v družini in javnosti* v Tinjah (Tinje/Tainach), na dvojezičnem, tj. slovensko-nemškem območju, na avstrijskem Koroškem.[19] Bili smo priča osebni izpovedi slovensko zavednega in aktivnega koroškega Slovenca o travmi, ki jo je doživel, ko je iz slovenistične stroke matičnega naroda in države oziroma posredno prek učiteljev slovenščine, ki so se izobraževali v Ljubljani, prišla obsodba njegovega maternega jezika in hkrati jezika vseh zavednih koroških Slovencev – ta je bil razumljivo narečen – kot grdega, nekulturnega in nekultiviranega, ki ga je treba čim prej zamenjati s slovenskim knjižnim jezikom. Pripadniki in goreči zagovorniki nove, tj. sociolingvistične, teorije jezikovne zvrstnosti, ki je še posebej na Slovenskem močno dajala primat samo knjižni zvrsti, pa se niso zavedali – in najbrž se vsaj na začetku niti niso mogli – kako lahko to vpliva na narodno zavest ljudi, ki niti nimajo pravih možnosti, da bi knjižno zvrst tudi dejansko in aktivno usvojili. Z zavračanjem narečij so v manj zavednih govorcih zbujali dvom o dejanski slovenskosti njihove domače govorice, zato so ti hitreje nasedali raznarodovalnim vindišarskim[20] in podobnim teorijam. V nadaljevanju izpostavljamo nekaj prispevkov

---

14 V isti državi, tj. Jugoslaviji, je bila na območju srbohrvaškega jezika na primer prisotna narečjem veliko bolj naklonjena geneolingvistična teorija zvrstnosti. (Brozović 1970)

15 Kot učenka podeželske osnovne šole sem ga doživljala tudi sama. Kako močno je zakoreninjeno stališče o grdosti narečnih govorov pa sem kot narečjeslovka še pogosteje doživljala na terenu, zlasti na Dolenjskem.

16 Tudi ko se je za slovenski prostor v celoti poudarjalo: »Jezik je in mora biti danes razvit diasistem ne le v okviru vse narodne skupnosti, marveč tudi v vsaki pokrajini, saj se življenje pretaka iz vasi v mesto, iz mesta v vas, iz industrijske delavnice na kmetije, od tod v šole in druge kulturne ustanove« (Pogorelec 2011: 413), se je mislilo predvsem na uveljavljanje knjižnega jezika, ni pa zaslediti pobude, da se kot jezik družine ohranja narečje, ki bo »razvit diasistem« omogočal tudi potem, ko bo dosežen cilj in knjižni jezik usvojen.

17 Zavedamo se, da je bil velik dejavnik prehoda v nadnarečno obliko že samo dejstvo, da komunikacija poteka med narečno različno govorečimi ljudmi; negativen odnos do narečij je pripomogel predvsem k temu, da se v domačem okolju ni vzpostavil preklop v narečni govor in tako se je ta začel opuščati kot jezik družine tudi znotraj meja Slovenije.

18 Premalo se zavedamo dejstva, da Slovenci del narodnega prostora (npr. neko vas) izgubimo z zadnjim govorcem narečnega govora tistega kraja; meje slovenskega narodnega prostora segajo torej do tam, do koder se še govorijo slovenska narečja.

19 Posvet je bil 14. 11. 2014 v Katoliškem domu prosvete v Tinjah. Udeležilo se ga je 11 nastopajočih strokovnjakov s področja raziskav večjezičnosti in kar nekaj poslušalstva. Prireditelja, Iniciativa Slovenščina v družini in Krščanska kulturna zveza, sta s podporo Urada Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu izdala zbornik povzetkov prispevkov nastopajočih (20 strani); citati iz tega zbornika bodo navajani z imenom avtorja, okrajšavo P(ovzetki) in stranjo, npr. Wakounig, P 3.

20 O opuščanju narečij kot jezika družine na avstrijskem Koroškem je že pred četrt stoletja pisal Priestly (1990), vendar spodbujanje negativnega stališča do narečij pripisuje le nemški nacionalistični in nacionalnosocialistični politiki zlasti

s posveta ter izjav koroških Slovencev o pomenu domače narečne govorice za njihovo identiteto ter posledic, ki so nastale zaradi poudarjanja knjižne slovenščine kot edine primerne oblike jezika; iz te – žal v veliki meri prepozne – ozaveščenosti je nastala širša pobuda, ki poteka pod geslom »Družina je zibelka jezika/Die Familie ist die Wiege der Sprache:[21] Govorim/žabarin/marnvam/mornjem po domače« (Kuchling 2012):

»Poznam tudi veliko ljudi, ki so se popolnoma odmaknili od slovenščine, ker so doživljali sramotenje in zaničevanje svojega slovenskega narečja. Od njih se je zahtevala kar takoj knjižna slovenščina. Osnova jezika pa so doma govorjena narečja. Višja jezikovna izobrazba se lahko in se mora pridobiti pozneje v šoli.

Sklepamo lahko torej, da je spodbujanje pogovornega jezika v družinah in otroških vrtcih največjega pomena. Vendar pa je treba bistveno izboljšati tudi jezikovni pouk v ljudskih in višjih šolah. Zelo pomembno vlogo pri ohranjanju pogovornega jezika imajo tudi krajevna kulturna društva, saj opažamo, da povsod tam, kjer takih društev ni, izgine slovenski pogovorni jezik.« (Berg, B 12)

»Začela sem razmišljati: zakaj me nisi naučil svojega jezika? [oče, op. V. S.] Zakaj si me prikrajšal za tvoj način mišljenja, čutenja in ravnanja? […] In odločila sem se, da se bom naučila tvojega jezika. […] Verjetno nikoli ne bom v stanju, da bi mislila, čutila in ravnala v slovenskem jeziku. Za vedno bodo ostale mnoge pregrade kakor pri tujem jeziku.« (Bogataj, B 14)

»Čudi, da je bilo vedno akademsko potrjeno: od psihologov, znanstvenih pedagogov in jezikoslovcev pod geslom: otroka naj ne bi zmedli z več jeziki. Danes je to s pomočjo nove etnologije in novejšega raziskovanja možganov drugače. […] Staršem polagamo na srce, naj svoj jezik posredujejo otrokom – že med nosečnostjo!« (Darnhofer Demár, B 18)

»Najprej citiram Marka Kravosa iz Trsta, ki je zapisal: 'Narečje je naročje jezika. V njem se rodiš, z njim povežeš svet, ki te obdaja, z dogodivščinami, v katere boš med rojstvom in smrtjo vpleten.' Prav ta citat pove, da je narečje osnova za knjižni jezik in za vsak drugi jezik, zato je narečje zame tako pomembno. Če pozabim svoje narečje, pozabim tudi leta svojega otroštva.« (Kravos (več na B 51) in Errenst, B 25)

»V knjižni slovenščini na primer rečemo 'kruh', v narečju pa 'kruha'. In povem vam: meni beseda 'kruha' pove veliko več, to pa zaradi tega, ker vidim, kako babica dela kruh in ga potem vzame iz krušne peči, beseda pa tudi zadiši po kruhu.

Ker največ Slovencev na Koroškem spregovori prve besede v svojem narečju, bi bilo lepo, če bi pri pouku slovenščine več časa posvečali narečjem.« (Gotthardt, B 31)

»Kot vzgojiteljica v dvojezičnem otroškem vrtcu vedno znova slišim, da doma govorijo 'le narečje'. Tako, kakor starši skrbimo za dobro malico svojih otrok, tako naj bi jih tudi opogumljali

---

preko vindišarske teorije, katere bistvo je bilo koroške Slovence prepričati, da njihovo narečje ne spada k slovenskim narečjem in posledično, da niso Slovenci.

21 Tak je tudi naslov brošure, ki jo je izdala Iniciativa Slovenščina v družini/Familiensprache Slowenisch in Krščanska kulturna zveza; pobudnik iniciative in častni predsednik Krščanske kulturne zveze je Janko Zerzer. Iz te brošure so vzeti citati v nadaljevanju, opremljeni samo z imenom avtorja in stranjo iz brošure, npr. Domej, B 21. V brošuri (Kuchling 2012: 5–7, 8–9) najdemo predstavitev ideje ter pobude in povsem čustvena kot strokovna mnenja 92 ljudi, pretežno z dvojezičnega govornega območja na južnem Koroškem, slikovno gradivo (plakati, nalepke), ki na pobudo opozarja, predstavitev večavtorske brošure *Dvo- in večjezičnost v družini* ter predstavitev treh zgoščenk za otroke, po eno v ziljskem, rožanskem in podjunskem narečju.

in gojili domačo besedo, ki je bistveni prispevek za pridobivanje slovenskega jezika.« (Herk-Kuchling, B 35)

»V generaciji mojih staršev pa je jezik docela usahnil. To sem hotela popraviti in se z velikim naporom naučila nekaj slovenščine. Da govorim jezik z glavo, ne pa s čutili, mi je zelo žal.« (Herzmansky, B 36)

»Moj sin je hud name, da ne govorim še več v rožanščini. To mi daje upanje, da se dviga leden pajčolan in se umika svetlejši zarji.« (Inzko, B 38)

»Zdi se mi pomembno, da se v družini nadaljuje to, s čimer so odraščali naši starši in kar so naučili tudi nas. […], zato kot Podjunčanka tudi sama obvladam in z veseljem govorim pliberško narečje, torej pliberški dialekt, in sem ponosna na to, da ga znam, ker je to zame enkraten dar.« (Košutnik, B 49)

»Čim več različnih jezikov in kultur spoznavam, tem bolj se zavedam bogastva domače besede in tem bolj se naslanjam nanjo. […]

Bohoanej, mama in atej, za domačo besedo v Štriholčah!« (Z. Kuchling, B 52)

»Znano je, da družba narečja vrednoti različno. Naša lepa narečja so bila v deželi od nekdaj po krivici izpostavljena diskriminaciji in posmehovanju. Temu se je treba odločno upirati.« (Lenz, B 54)

»Človek vsakič znova osupneš, kako samoumevna je na Koroškem trditev, da so slovenska narečja 'grda', manjvredna! Razvrednoten odnos do narečja srečujemo vsakodnevno, ko nas ljudje prepričujejo, da ne znajo slovensko, temveč 'samo vindiš'. Ali pa, ko se straši bojijo, da bi se njihovi otroci naučili 'grdo govoriti'. Koliko staršev se je prav zaradi tega omalovaževanja koroških govorov odločilo za drug – bolj priznan družinski jezik!« (Piko-Rustja, B 70)

»Med drugo svetovno vojno je bila slovenščina prepovedana, kljub temu pa smo med Suho in Globasnico govorili domače podjunsko narečje. Tam je zdaj moja materinščina postala manjšinska. In vsi smo tega sokrivi.« (Skuk, B 90)

»'Žal starši z menoj niso govorili domačega slovenskega narečja …', ali: 'Škoda, da ne znam nobenega slovenskega dialekta', tako so v intervjujih pogosto spregovorili mladi, ki so se s tem primanjkljajem počutili izločene iz socialnih situacij na vasi in v komunikaciji s sovrstniki, ki so govorili podjunski, rožanski ali ziljski slovenski dialekt. Narečje vsebuje neko tesno čustveno povezanost, ki je pomembna v kontaktu med generacijami.« (Vavti, 98)

»Ni spodbudnejšega trenutka za učitelja slovenščine kot majhen učenec ob začetku šolskega leta, ki v šoli samoumevno in z veseljem spregovori v slovenskem narečju. V sproščenem pogovoru v domačem jeziku raste zaupanje med učencem in učiteljem; učenec se v novi okolici takoj počuti prijetno.« (Verhnjak-Pikalo, B 99)

»Leta smo tratili s tem, da smo širili vest, da je narečje nekaj manjvrednega – nekaj za doma. Naša narečja so ogledalo naše koroške slovenske duše in naj bodo tudi v prihodnje temelj tega, da so koroški Slovenci po vaseh in društvih bolj aktivni kot kdajkoli in tu delajo kulturo z najvišjo kakovostjo.« (Zwitter-Grilc, B 111)

Š. Vavti (2013: 103), ki je v letih 2009–2011 opravila več raziskav na avstrijskem Koroškem in v Kanalski dolini v Italiji, ugotavlja:

V biografskih pripovedih, ki sem jih zbirala v okviru študije identifikacij mladih na dvojezičnem avstrijskem Koroškem, so ti pogosto tematizirali domače narečje. Zanimivo je, da so vsi ocenili neznanje dialekta kot izgubo, kot nekaj, kar jim manjka in kot dejavnik, zaradi katerega so se počutili izločene iz socialnih situacij. Ta izkušnja kaže, da ima lokalna identifikacija pri mladih pomembno mesto. Lahko bi celo interpretirali, da lokalni prostor, simbolično povezan z narečjem, postaja prav v času globalizacije vse pomembnejši.

Akterji pobude si ne zakrivajo oči pred realnostjo, ki je:

Prepletanje in pomešanje jezikovnih svetov in prostorov je postalo povsem normalno in je znak današnje realne stvarnosti. […] O zaključenih jezikovnih prostorih ne moremo več govoriti. Ali je teza o slovenskem jezikovnem prostoru anahronizem? […] Pogoji osnovne socializacije (torej družinske) jezikovnega usvajanja, posredovanja jezikovnih svetov in jezikovnih prostorov so se bistveno spremenili. Zaščitene enovite jezikovne socializacije ni. Družine so postale prepustne, vanje vstopajo vplivi različnih jezikovnih svetov in prostorov. Dvo- in večjezičnost sta – ali hočemo ali nočemo – prisotni in ju ne moremo preprečiti in izključiti. Treba ju je sprejeti in jima prilagoditi osnovno jezikovno socializacijo, če hočemo za slovenščino, da preživi kot živ jezik. Po vsej verjetnosti posamezna družina z vso svojo (notranjo) različnostjo ni kos temu izzivu. (Wakounig, P 4–5)

4 Za zaključek

Prevladujoča praksa jezikovne politike je tako pokazala, da z odpravljanjem »nekultiviranih« narečij govorjeni jezik ni postal prav nič bolj kultiviran, saj kultura govorca raste z njegovo razgledanostjo, ki se nujno odraža v jeziku ne glede na zvrst, ki jo rabi. Dosegla pa je to, da se izgublja lokalna identiteta in posledično tudi narodna: tudi ta se, enako kot samo jezikovna, lahko najbolj nemoteno razvija »v celotnem diasistemu«. Vse tako kaže, da je opustiti narečje v korist knjižnega jezika prvi korak k opustitvi svojega jezika v korist globalnega jezika, zagotovo pa odločilen korak k opustitvi svojega jezika v korist nematernega jezika okolja.

Literatura in viri

BROZOVIĆ, Dalibor, 1971: *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb.

GLIHA KOMAC, Nataša, 2009: *Slovenščina med jeziki Kanalske doline*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede; Ukve: Slovensko kulturno središče Planika Kanalska dolina; Trst: SLORI.

IHAN, Alojz, 1996: Jože Faganel: Intervju. *Sodobnost* 44/10. 814–822.

KUHLING, Martin (ur.), 2012: Družina je zibelka jezika/Die Familie ist die Wiege der Sprache. Mohorjeva družba Vitrinj: Iniciativa Slovenščina v družini/Familiensprache Slowenisch, Krščanska kulturna zveza.

de LAAT, Gita Mateja: www.solanadomu.si

MALLE, Augustin (ur.), 2015: *Die Slovenen in Kärnten/Slovenci na Koroškem: Gegenwärtige probleme der Kärntner Slovenen/Sodobni problemi koroških Slovencev*. Celovec: Drava, Narodni svet koroških Slovencev, Zveza slovenskih organizacij na Koroškem.

PERTOT, Susanna, KOSIC, Marianna, 2014: *Jeziki in identitete v precepu: mišljenje, govor in predstave o identiteti pri treh generacijah maturantov šol s slovenskim učnim jezikom v Italiji*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut SLORI.

POGORELEC, Breda, [2]2011 ([1]1978): *Slovenski knjižni jezik v Beneški Sloveniji. Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji*. Špeter Slovenov, Trst: Založništvo tržaškega tiska. 93–118.

PRIESTLY, Tom, 1990: Our Dialect Sounds Stupid: The Importance of Attitudes to SoCalled Sub-Standard Language Codes as a Factor in the (Non)Retention of Slovene in Carinthia, Austria. *Fourth International Conference on Minority Languages* 2. 135–48.

Slovenščina – živ jezik v družini in javnosti: Žabarim, žabarin, marnvam, punam, mornjem, gučin, gučim, gavarim, mejnem se, romoniin, govorim po domače! (Posvet in razprava; povzetki), 2014. Tinje: Krščanska kulturna zveza in Iniciativa Slovenščina v družini.

TIVADAR, Hotimir, 2012. Slovanskost, slovenskost med Muro in Rabo v 3. tisočletju s pogledom v preteklost. Petra Stankovska, Petra, Maria Wtorkowska, Jozef Pallay (ur.): *Individualna in kolektivna dvojezičnost* 1 (Knjižna zbirka Slavica Slovenica). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 135–142.

TOPORIŠIČ, Jože, [4]2000 ([1]1976, [2]1983, [3]1991): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

VAVTI, Štefka, 2013: Mladi na dvojezičnem avstrijskem Koroškem: »Vsaj malo po vaško pohavžvamo«. *SED* 53/1–2. 103–104.

Marko Stabej
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 811.163.6'272:323.1(497.4)

L'État, ce n'est pas moi[1]

Slovenska državnost je zgodovinska nadgradnja homogenizacije slovenske jezikovne in narodne skupnosti. Z njeno uresničitvijo pa se začneta slovenska jezikovna in narodna skupnosti preobražati, saj država ne pomeni neke končne stopnje razvoja, temveč začetek novega. Ta proces ne poteka brez protislovij.

slovenski jezik, država, Republika Slovenija, jezikovna politika

Slovene statehood is a historical supplement to the homogenisation of the Slovene linguistic and national community. With its realisation, this community began to be transformed, for a state does not mean some final stage of development, but rather the start of a new one. This process is not unfolding without contradictions.

Slovene language, state, the Republic of Slovenia, language policy

Državnost kot jamstvo obstojnosti slovenščine

Program Zedinjena Slovenija (1848, Granda 1999), ki je predvidel upravno povezanost vseh slovensko govorečih v »enem kraljestvu«, s tem nikakor ni zahteval samostojne slovenske države (v smislu mednarodnega prava, Granda 1999); se je pa nedvomno izrekel za misel o skupnem slovenskem jezikovnem telesu, ki je ozemeljsko jasno določeno in si želi živeti kot skupna upravnopolitična entiteta. Natančna ozemeljska opredelitev slovenske jezikovne skupnosti je bila ena od prednostnih nalog narodnega gibanja, še posebej po l. 1848 (prim. delo Petra Kozlerja, njegov znameniti Zemljovid slovenske dežele in pokrajin in drugo delo, Kordiš 2014), saj je bilo jasno, da je jezikovno zaokroženo ozemlje predpogoj in temelj tudi za nadaljnjo homogenizacijo govorcev slovenščine v narod z drugimi običajnimi atributi (kulturnimi, gospodarskimi in političnimi). Že sama jezikovna homogenost pa je bila zahteven izziv in njeno oblikovanje naporen podvig; po eni strani je bila v slovenski narodnopolitični agendi pripravljalni pogoj za doseganje drugih narodnih ciljev, npr. življenja v skupnem upravnopolitičnem okviru, hkrati pa si lahko homogenost razlagamo tudi kot kompenzacijo za začetno *odsotnost* takega okvira oziroma njegovo začasno nadomestilo. Jezikovna homogenost je torej imela dvojno funkcijo, bila je neke vrste regent slovenstva v imenu nebogljene slovenske politične suverenosti.[2] Jezikovna homogenost je sama po sebi kompleksen konstrukt z različnimi možnimi vidiki – oziroma lahko zajema najrazličnejše predstave. Običajno si

1 *Država, to nisem jaz* – torej ravno obratno od tega, kar naj bi o (svoji) državi izrekel francoski kralj Ludvik XIV.

2 Če je Trubar govoril o Cerkvi božji slovenskega jezika (Uvod v *Ta evangeli svetiga Matevsha*, 1555) kot o zamišljeni cerkveni skupnosti, sprva brez kakršnegakoli dejanskega cerkvenopravnega statusa, lahko po analogiji v drugi polovici 19. stoletja govorimo o virtualni Državi slovenskega jezika, katere skoraj edina izhodiščna povezovalna sila je bila ideja o jezikovni enotnosti (skupaj s kulturno enotnostjo, toda ta se je oblikovala drugače in kasneje; gotovo so bile namreč v vsakdanjem življenju kulturne prakse – razen po jeziku – vsaj sprva manj narodno specifične, seveda pri tem ne mislimo na ljudske kulturne prakse, temveč pretežno na meščansko kulturo).

(vsaj nekaj zadnjih desetletij) predstavljamo jezikovno homogeno skupnost kot tisto, ki po eni strani uporablja v ključnih javnih in uradnih diskurzih (šolstvo, uprava, politika, poslovanje, stroke, znanost ipd.) skupni enotni standard(izira)ni jezik, hkrati pa se govorci in govorke ne glede na realno veliko raznolikost (regionalno, socialno ipd.) lastnih govornih praks dojemajo kot del enovite jezikovne skupnosti in se k njej prištevajo. Možni pa so (bili) tudi drugačni koncepti – od predstave o nujni popolni jezikovni homogenosti jezikovne skupnosti tudi v zasebnih, nejavnih in neuradnih govornih praksah do pojmovanja širše nad- oziroma medjezikovne skupnosti sorodnih, bližnjih jezikovnih skupnosti, s hibridnim skupnim standardnim jezikom in posledično še z bolj raznorodnimi govornimi praksami pripadnikov in pripadnic te nadskupnosti (npr. ilirska jezikovnopolitična ideologija v 19. stoletju).

Obdobje jugoslovanskih držav (1918–1991) je pomenilo za slovensko narodno in jezikovno skupnost načeloma korak naprej k njeni suverenosti in enakopravnosti, čeprav je nekdanja idealistična slika južnoslovanskega političnega in siceršnjega povezovanja iz obdobja slovenske vključenosti v avstrijsko državo v jugoslovanski realnosti dobivala vse več temnih in senčnih potez. Slovensko etnično ozemlje je bilo po prvi vojni razkosano med štiri države in slovenska skupnost v Italiji in Avstriji, deloma tudi na Madžarskem, je bila kmalu izpostavljena močnim asimilacijskim pritiskom. Po drugi strani je tudi v »matičnem« jugoslovanskem državnem okviru z idejo slovenskega avtonomizma začela ostro tekmovati politična ideja ustvarjanja enotnega jugoslovanskega naroda iz konstitutivnih »plemen«, Srbov, Hrvatov in Slovencev – ideja, ki jo je poskušala uveljaviti ustava Kraljevine SHS l. 1921 in se je od diktature, uvedene l. 1929, še okrepila. Slovenščina je bila na državni ravni statusno de facto podrejena in precejšen del slovenskega narodnega telesa je to občutil kot nekaj izrazito motečega. Tudi socialistična povojna Jugoslavija je kljub popolnoma drugačnim družbeno- in političnoideološkim temeljem in z drugačno odkrito ali prikrito argumentacijo uveljavljala državno prevlado enega jezika, srbohrvaščine. (Toporišič 1991) To je (kot sestavni del kompleksnejših procesov) oteževalo ali celo onemogočalo obsežnejše in izrazitejše identificiranje Slovencev in Slovenk z jugoslovansko državo; koliko pa so se Slovenci in Slovenke identificirali s Socialistično federativno republiko Slovenijo, je tudi odprto vprašanje, saj je imel velik del prebivalstva precejšnje zadržke do uradne ideologije.[3] Tudi če se je nekdo identificiral s *Slovenijo*, to pravzaprav nikakor ni bila nujno (če sploh) le metonimija za Socialistično republiko Slovenijo, temveč nekaj abstraktnejšega, jezikovno-narodno enotnega (sicer notranje raznolikega, a z jasno razmejitvijo do drugih), pa razbremenjenega te (ali one) realne političnoideološke udejanjenosti.[4]

3 O tem lahko posredno sklepamo po podatkih rednih raziskav Javnega mnenja (dostopnih v Arhivu družboslovnih podatkov Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani: http://www.fdv.uni-lj.si/raziskovanje/publikacije/arhiv-druzboslovnih-podatkov/); prim. tudi Hafner - Fink 1994.

4 Tudi če pritrdimo tej tezi o nadideološkosti tedanjega pojmovanja (preddržavne) Slovenije pri večini Slovencev in Slovenk, se sproži vprašanje, ali je bilo to pojmovanje vendarle ozemeljsko omejeno na Socialistično republiko Slovenijo ali pa je zajelo tudi slovensko skupnost v sosednjih državah – in če govorimo o večinskem (prikritem) stališču, lahko predpostavljamo pretežno istovetnost pojma Slovenija z državnimi mejami; slovenski zamejci, zdomci in izseljenci so druga, dopolnjujoča dimenzija, tudi kasneje v uradni politiki sicer pomemben del slovenstva (lahko celo njegov »temelj«– za nekatere politične stranke), v realni percepciji prebivalcev Slovenije pa vendarle nekaj obrobnega. Ideja o »enotnem slovenskem kulturnem prostoru« je to sicer skušala presegati, a z omejenim uspehom (Debeljak 2003; Granda 1999).

Razpetost med nacionalno, marksistično in državno (deloma pa tudi liberalno, vsaj prikrito) ideologijo zelo dobro odseva obsežna sociolingvistična akcija Slovenščina v javnosti z vrhuncem konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja. (Pogorelec 1983) Akcija se je vsaj v zasnovi celostno lotila jezikovnega načrtovanja tako v Socialistični republiki Sloveniji kot v slovenski jezikovni skupnosti nasploh; vendarle pa lahko ocenimo, da se je dobršen del akcije usmerjal v zagotavljanje statusa slovenščine kot edinega ali vsaj nesporno dominantnega javnega jezika v Sloveniji ter njene statusne enakopravnosti v Jugoslaviji.

Samostojna Slovenija kot realni jezikovni kontekst

Slovenska jezikovna in nacionalna homogenost se zdita tudi v sodobnem času stereotipno tako neločljivo povezani, da je v sodobni slovenistični stroki razpravljanje o morebitni regionalni variantnosti ali celo heterogenosti sodobne standardne slovenščine sorazmerno redko (Pirih Svetina 2013)[5] in je v realni jezikovnonačrtovalni praksi (šolski učni načrti, učbeniki, jezikovni priročniki ipd.) takorekoč ne zasledimo. Zdi pa se, da se regionaliziranost rahlo stopnjuje v vzvratnem ogledalu, pri nekaterih razpravah o zgodovini slovenske jezikovne skupnosti in slovenskega knjižnega jezika. Če je še v osemdesetih letih prejšnjega stoletja veljalo, da je do statusa posebnega samostojnega knjižnega jezika (poleg osrednjega, seveda) upravičena samo prekmurska standardna slovenščina od 18. stoletja naprej, je predvsem v krogu mariborske slovenistike zadnji desetletji obveljalo, da je tudi vsaj vzhodnoštajerski pisni slovenščini mogoče ali celo nujno pripisati status samostojnega knjižnega jezika. (Prim. Jesenšek 2010; Rajh 2002)[6] Strokovnoideološko željo po še močnejši sodobni jezikovni homogenosti, ki naj zaobsega tudi govorjeno javno slovenščino, lahko opazujemo npr. skozi koncept splošnega pogovornega jezika. (Toporišič 1976: 12, podobno tudi v nadaljnjih izdajah njegove slovnice; že prej l. 1964 o spontano nastajajočem splošnem slovenskem pogovornem jeziku po drugi svetovni vojni piše Bezlaj 2003: 741) Slovenščino kot enoten pogovorni jezik l. 1963 pojmuje tudi Kocbek (1985: 247):

> Slovenščina se je po osvoboditvi na zunaj tehnično in pravno okrepila, postala je državni jezik Republike Slovenije, razširila se je na vsa področja javnega življenja in se razvila v znanstvenih strokah. S pomočjo radia in notranjega preseljevanja se širi in krepi kot prvi enotni pogovorni jezik, začenja izpodrivati narečja, ki naglo usihajo.

Navedek lahko razumemo tudi tako, da pri Kocbeku pojem slovenščina sploh (več?) ne zajema narečij, kar Kocbek šteje (kot lahko sklepamo po kontekstu) med pozitivne plati tedanje slovenske jezikovne situacije – zanimivo pa je, da slovenščini brez zadržka pripiše status državnega jezika Republike Slovenije.

---

5 Breda Pogorelec je že l. 1970 odprla razpravo o knjižnojezikovni regionalnosti v slovenski besedni umetnosti, ki pa se kljub vznemirljivosti tematike ni razcvetela.

6 Zdi se mogoče, da to lahko – poleg strokovnih argumentov, ki govorijo temu v prid – deloma razumemo tudi v kontekstu promocije Maribora kot regionalnega univerzitetnega središča – po drugi strani pa celo v luči pripisovanja simbolnih zaslug in izpostavljanja visoke cene pri uresničevanju slovenske narodne enotnosti (češ, Štajerci so se morali v prid narodne enotnosti odreči svojemu posebnemu knjižnemu jeziku, drugi pa so svoj knjižni jezik samo malce prilagodili – ampak to je že zelo tendenčna interpretacija).

Pri ohranjanju konceptualne jezikovne homogenosti slovenske narodne skupnosti ne gre le za problem znotrajjezikovne variantnosti, temveč tudi za problem slovenskega miselnega dopuščanja sobivanja drugih jezikovnih skupnosti v Republiki Sloveniji. Je slovenska država zadostna garancija vitalnosti slovenske jezikovne skupnosti, da se Slovencem in Slovenkam ne bi bilo treba bati nominalnega priznavanja in/ali omogočanja širšega nabora skupnostnih jezikovnih pravic nemške, albanske, bosanske, črnogorske, hrvaške, makedonske in srbske jezikovne skupnosti v Republiki Sloveniji, čeprav po tradicionalnih (v glavnem nepisanih) merilih te skupnosti ne veljajo za avtohtone? Podobno obremenjeno je tudi razmerje do sodobnih vsakodnevnih tujejezičnih praks govorcev in govork slovenščine kot prvega jezika (ki presegajo »upravičene« okvire, prim. Stabej 2013 – kot nekaj stereotipno nedopustnega oz. jasno škodljivega za obstoj slovenske jezikovne skupnosti in slovenstva nasploh). Pravzaprav pa lahko s krčevitim zagotavljanjem slovenske homogenosti povežemo tudi problematiko t. i. izbrisanih. (Dedić idr. 2003)

Zanimivo je, da vsaj anekdotični primeri, deloma pa tudi že raziskave, kažejo na izrazito sodobno divergentnost vsakdanjih jezikovnih praks govorcev in govork slovenščine, in to ne le v govorjenem, temveč tudi v pisnem diskurzu. (Bitenc 2013; Fišer idr. 2014) Kaj vse in v kakšnih razmerjih to divergentnost pospešuje, lahko zaenkrat bolj ali manj le ugibamo; vprašanje pa je, ali so ti procesi povezani tudi s slovensko samostojno državnostjo oziroma ali jih je samostojna državnost (kot simbolna varovalka statusa slovenščine) kakorkoli dodatno pospešila.

Bufon (2014: 36–37) v publikaciji ob 40-letnici Slovenskega raziskovalnega inštituta v Trstu ugotavlja, da je podpora italijanski slovenski manjšinski skupnosti v samostojni Sloveniji v marsičem presenetljivo celo šibkejša, kot je bila v jugoslovanski socialistični Sloveniji. Razloge deloma neposredno navaja avtor sam, deloma pa si jih lahko dodatno rekonstruiramo (podpora slovenski manjšini v Avstriji in Italiji je imela v socialistični Sloveniji simbolično politično težo za status Slovenije v Jugoslaviji, pa tudi pragmatično gospodarsko in politično razsežnost posredovanja med Zahodom in Jugoslavijo ipd.), v devetdesetih letih pa so se procesi in razmerja moči bistveno spremenili.

Je torej samoumevnost slovenstva, ki naj bi jo prinesla samostojna Slovenija, okrepila miselno redukcijo slovenstva na slovensko državo, ne le v večinskem javnem mnenju in praksah, temveč bolj ali manj tudi v političnem diskurzu in ravnanju (razen pri nekaterih političnih opcijah znotraj strankarskega življenja)?

Samostojna Slovenija je prinesla notranje zadrege z razločevanjem med pojmovanjem državljanstva in narodnosti, pa tudi med pojmovanjem državnega, nacionalnega in narodnega. V Jugoslaviji sta bila pojma bolj ali manj jasno razločena, jugoslovansko državljanstvo ni pomenilo narodne pripadnosti (razen pri tistih, ki so se izrekali tudi za jugoslovansko narodnost, vendar so bili na ravni cele države v manjšini).[7] Z osamosvojitvijo Slovenije je bila ta dvojna državljansko/narodna identiteta presežena in združena – vendar seveda le za Slovence in Slovenke; slovenski državljan seveda ni nujno Slovenec – ali pa Italijan ali Madžar. Te zadrege se kažejo že na ravni poimenovanj, pa tudi diskurzivnih in seveda političnih praks. Nekatera jezikovnopolitična usmerjevalna dejanja – priprava strateških dokumentov, npr. *Bela knjiga* (2011), *Resolucija o Nacionalnem programu za jezikovno*

7 V popisu prebivalstva l. 1981 se je v Socialistični republiki Sloveniji od skupaj 1.891.864 ljudi za Slovence izreklo 1.712.445, za Jugoslovane pa 26.263, pri čemer je zadnje štelo v rubriko »narodnostno se niso opredelili«, prim. https://www.stat.si/publikacije/popisi/1981/Obcine/1981_1_03.pdf.

politiko (2014–2018), osnutka akcijskih načrtov za jezikovno izobraževanje in jezikovno opremljenost (2014) ipd. – se razumljivo v marsičem posodabljajo in (pre)oblikujejo hitreje od stereotipiziranih jezikovnih stališč in praks, ki so zasidrana v nekdanjih okvirih razumevanja, pojmovanja in obstoja slovenske narodnosti ter slovenskega jezika. Le počasi se uveljavlja stališče, da je slovenska država dolžna poskrbeti za vse svoje prebivalce in prebivalke, še posebej pa za družbeno najbolj ranljive in občutljive, kar postopoma vpliva tudi na spremembe v jezikovnopolitičnem delovanju. Država Slovenija se je l. 2004 – dobrih 13 let po osamosvojitvi – v 4. členu Zakona o javni rabi slovenščine (ZJRS) zavezala k »dejavni jezikovni politiki«:[8]

> Republika Slovenija zagotavlja status slovenščine z dejavno jezikovno politiko, ki vključuje skrb za zagotovitev pravnih podlag njegove rabe, za stalno znanstvenoraziskovalno spremljanje jezikovnega življenja in za širjenje jezikovne zmožnosti ter skrb za razvoj in kulturo jezika.

Odstavek posredno razkriva eno od glavnih doslejšnjih težav državne jezikovne politike samostojne Slovenije – njeno skoraj izključno usmerjenost na slovenščino in posredno na slovensko jezikovno skupnost v Republiki Sloveniji. Nabor odprtih jezikovnih vprašanj v državi je – razumljivo – bistveno širši in zajema mdr. vprašanje zagotavljanja in uresničevanja jezikovnih pravic drugih jezikovnih skupnosti, zagotavljanja, preverjanja in potrjevanja znanja drugih in tujih jezikov v formalnem in neformalnem izobraževanju, omogočanje sporazumevalne enakopravnosti osebam s posebnimi potrebami in oviranostmi, zagotavljanje učinkovitih in družbeno sprejemljivih jezikovnih praks v stopnjujoči se mednarodni izmenjavi blaga, storitev, oseb in kapitala – in konec koncev seveda tudi zagotavljanje nadaljnje vitalnosti slovenske jezikovne skupnosti.

Država kot metonimija

Slovenske narodne ustanove so bile v obdobju slovenskega narodnega gibanja znotraj Habsburške monarhije (čitalnice, Slovenska matica, kasnejša specializirana društva) sicer civilnodružbene ustanove, ki pa so de facto v marsičem igrale vlogo neobstoječe slovenske države – v spodbujanju in usmerjanju narodnega življenja. Njihovo razmerje do državnih ustanov je bilo z večanjem slovenske suverenosti vse manj jasno, saj je njihovo prvotno delovanje temeljilo na nezaupanju do državnih ustanov oziroma na domnevi, da se državne ustanove za razvoj slovenstva niti ne menijo, če mu že ne nasprotujejo. S slovensko suverenostjo pa se je pravzaprav oblikoval neke vrste redundančni sistem *za narodov blagor*, pri čemer redundančnost niha med pomenoma »odvečno podvajanje« in »večkratna zavarovanost«. Razmerje med državnopolitičnimi, javnimi in civilnodružbenimi ustanovami ni jasno, pogosto niti ni medijsko oz. družbeno tematizirano, iz česar izhaja precej nesporazumov v sodobnosti. Državne ustanove se tako marsikdaj počutijo odvezane vsebinskega političnega določanja in odločanja, javne in civilnodružbene ustanove pa si miselno prilaščajo pooblastila za delovanje oz. vsebinsko usmerjanje posameznih področij narodnega življenja in se hkrati počutijo odvezane družbenega nadzora po eni strani in vsebinske udeleženosti (beri: konkurence) drugih akterjev s »svojega« področja po drugi strani; hkrati pa se počutijo

8 Neposredna zgodovina tega zakona se je začela že vsaj deset let pred tem (Stabej 2000; Sajovic 2003); različne oblike dejavne jezikovne politike so v državnih organih Republike Slovenije potekale tudi že prej, npr. od l. 1994 naprej v državnozborski delovni skupini za jezikovno načrtovanje in jezikovno politiko. (Stabej 2000)

upravičene do stalnega in brezpogojnega proračunskega financiranja – marsikdaj predvsem v imenu preteklih zaslug iz – pogojno rečeno – predsuverenega slovenskega časa.

Kaže, da je samostojna država v marsičem simbolično in dejansko odvezala posameznike (in njihove združbe) od izrazito pobudne, samostojne, aktivistične dejavnosti, še posebej na negospodarskih področjih in jezikovno je gotovo eno od njih (o aktivizmu in jezikovni politiki Combs in Penfield 2012), ker se zdi, da bi morala itak nekaj narediti/je za nekaj odgovorna država. Kdo ali kaj ta država je in za kaj je res odgovorna, pa ostaja zelo odprto – stvarno je to seveda čisto uporabna metonimija; če pa se tisti, ki se na državo sklicujejo, metonimičnosti ne zavedajo (in za uresničitev svojih idej ali zahtev ne znajo najti pooblaščenega oz. pristojnega državnega organa), se seveda pojem države mistificira in deoperacionalizira – država bi torej morala nekaj (ali kar vse) urediti, čeprav ne vemo in nas ne zanima, katera državna ustanova bi na kakšen način to morala narediti – in ali je to nenazadnje sploh objektivno izvedljivo. Navedimo trivialen primer takega praznega pričakovanja. V opravljivi reviji *Nova* so 30. 3. 2005 objavili tole:

> Pred tedni smo objavili novičko o tem, da na Prvi TV pljuvajo po slovenskem jeziku, saj imajo polpismenega piarovca, pred dnevi pa smo se prepričali, da ni njegova nadrejena nič boljša. Sporočilo glavne in odgovorne urednice Prve TV Urške Čerče, namenjeno kolegom novinarjem (?!) oziroma objavi v tiskanih medijih, vam ponujamo kot dokaz. Očitno in žal je jezikovna kultura mnogim v Sloveniji deveta briga. Kdaj bodo **odgovorni državni organi** (poudaril M. S.) končno spregledali in ustavili tovrstna javna blatenja slovenščine?

Novica je bila opremljena s fotografijo omenjenega dopisa, jezikovno izdatno (deloma upravičeno, deloma pretirano) popravljenega z rdečim svinčnikom – in zelo jasno je, da je namenjena predvsem diskreditaciji omenjene osebe; dopis sploh ni bil namenjen neposredni objavi. Toda za nas je zanimivo retorično vprašanje v zadnjem stavku, ki sicer zelo krepko zazveni – pomensko pa je prazno. Kateri državni organ bi lahko in na kakšen način ustavil tovrstno »javno blatenje« slovenščine? Bi torej morala država s posebno službo jezikovno pregledovati vse javne in poljavne dopise in jih preprečiti, če ne bi bili jezikovno pravilni?

Ob tej metonimični vlogi države se sproža naslednji miselni obrat: kaj pa če v primeru slovenske narodne zgodbe država kot urejevalna instanca, ki narekuje dejanja slovenske narodne skupnosti, razmeroma zanesljivo deluje samo kot nekaj zamišljenega, načrtovanega, kot nekaj uresničenega pa ne? Kaj pa – tokrat z metaforo – če je država predvsem neke vrste buba na poti iz gosenice v metulja? Ideja o odmiranju države seveda ni nič novega ali posebnega – v naših krajih je še dobro znana iz marksističnega miselnega arzenala. Ampak ideja preobrazbe z dosego državnosti boja razbremenjenega naroda, ki svobodno in samozavestno poleti, je drugačna in mikavna (tudi če je do skrajnosti poenostavljena in idealizirana). Skratka, gosenica si ne prizadeva postati zapredek zato, da bi varno ostala gosenica, ampak da bi zaživela kot metulj, torej v popolnoma drugačni obliki in razsežnosti – in razumljivo ne brez novega tveganja. Žal ima ta metafora neko pomanjkljivost, saj se – vsaj na prvo misel – ujemanje na ključni točki prekine: preobrazba iz gosenice v metulja je seveda povezana s spolno dozorelostjo in zmožnostjo reprodukcije. Toda vendarle poskusimo: je državni narod, nacija, torej metulj, ki si je z državnostjo zagotovil narodno reprodukcijo in torej lahko živi in leta brez strahu pred nereprodukcijo, pred izumrtjem? Tega

v bistvu še ne vemo, in diskurz strahu, ogroženosti in žrtve(ništva) je v slovenstvu še kako živ.[9] Aktualno npr. lahko to opazujemo pri odzivih na pobudo o morebitnem ustavnem priznanju novih narodnih in jezikovnih manjšin v Sloveniji (oddaja *NaGlas*, 24. marec 2015[10]).

Pojmovanje slovenščine kot *državnega jezika*

Čeprav se v sodobni slovenski pravni normi za opredeljevanje statusa slovenščine uporablja izraz »uradni jezik«, deluje besedna zveza »državni jezik« kot neke vrste strokovni termin; najdemo jo v šolskih učnih načrtih za slovenščino, najdemo jo v delu strokovne literature, ki opisuje sodobni družbeni status slovenščine,[11] in – že če sodimo le po zgornjem Kocbekovem navedku – uporabljala se je že pred osamosvojitvijo, vsaj v okviru socialistične Jugoslavije. Korpusni podatki pričajo o relativni pogostosti še dveh pridevnikov za poimenovanje sorodnega jezikovnega statusa v slovenščini, in sicer »narodni« in »nacionalni jezik«[12] – toda ti dve zvezi se v strokovnem pisanju o statusu slovenščine ne pojavljata pogosto. Kot smo že omenili, je pridevnik »nacionalen« večpomenski in lahko pokriva vse pomene na daljici med točkama »narodni« in »državni«; pridevnik »naroden« je seveda povezan z narodom, koncept naroda pa v slovenski (in ne le v njej) tradiciji zajema tudi slovenske skupnosti izven države Slovenije, kot smo že nekajkrat omenili. Narodni jezik bi tako pomenil jezik (vsega) naroda – kar pa bi bila, vsaj kot sodobna oznaka, tako rekoč tavtologija – in pravzaprav sploh ne gre za statusno oznako jezika …

Kakšno je torej razmerje med »uradnostjo« in »državnostjo« slovenščine v Republiki Sloveniji? Zdi se, da prinaša »državnost« slovenščini resnejši, močnejši, trdnejši status – vendar je to mogoče samo na simbolni oz. psihološki ravni (ki ji seveda ne gre odrekati sociolingvistične pomembnosti).[13] Stvarno je razlika med statusom »uradnega« in »državnega« le ta, da je slovenščina

---

9 Besedilnih dokazov za živost tega diskurza je nič koliko; eno od najbolj neposrednih zgodovinskih mest z njim lahko preberemo v uvodu *Slovenske slovnice* 1956: »Težko narodu, ki je že v zibeli izgubil svobodo. Trikrat teže njegovemu jeziku. Brižinski spomeniki so rabili tujcu, da ga je čreda za silo razumela. Sicer sta nemščina in latinščina vladali neomejeno. Zasužnjeno je bilo ljudstvo, zasužnjen tudi jezik. Vsa prizadevanja reformacije niso mogla spremeniti te žalostne resnice. Razsvetljenstvo in romantika sta dali za slovenščino vnete domoljube, a svobode jeziku nista prinesli. Le-to je rodilo revolucionarno leto 1848: enakopravnost v šoli in uradu, a žal samo na papirju, ker za svobodo še nismo bili zreli.« (Bajec idr. 1956: 3)

10 http://4d.rtvslo.si/arhiv/naglas/174326778

11 Vidovič Muha (2003: 9) definira – precej nejasno – državni jezik takole: »[d]ržavni jezik – Staatssprache, v angl. še najbližji national language / official language: poimenovanje z vidika države – formalno izpolnjene organiziranosti družbeno-političnega interesa, z vidika komunikacijskega zajetja (tudi) vseh državotvornih položajev in področij uradni jezik države in s tem tudi njen prvi jezik.«

12 Korpus GIGAFIDA (www.gigafida.net).

13 »Ljudsko« predstavo o tej razliki si lahko npr. ogledamo na neki spletni strani s projektnimi gradivi za pouk slovenščine (http://gradiva.txt.si/slovenscina/slovenscina-za-triletne-sole/jezik-in-besedilne-vrste/drzavni-jezik-uradni-jezik/obravnava1-4/): državni jezik predstavlja Slovenijo kot samostojno državo, to je jezik, v katerem govorijo predstavniki države, v njej sta napisana ustava in besedilo na denarju in je jezik vojske. Projekt je potekal od 2008 do 2010; predstavniki države zelo pogosto, še posebej v tujini, ne govorijo v slovenščini – in tudi ni jasno, zakaj bi to zmeraj morali; ustava in zakoni so resda napisani v slovenščini, so pa (lahko) tudi prevedeni v druge jezike; slovenščina sicer je jezik slovenske vojske (čeprav ob površnem pregledu zakonodaje v zvezi z vojsko ne najdemo nobenega posebnega zavezujočega določila o njenem delovnem jeziku), ampak nikakor ne edini, še posebej pri mednarodnem vojaškem sodelovanju ne; na evrskih bankovcih ni sledu o slovenskih napisih, na kovancih pa je slovenščine natanko toliko: »Žive naj vsi narodi, Stati inu obstati, Triglav moj dom, Lipicanci, Katedrala svobode, Slovenija« – in velikokrat se zgodi, da Slovenci v drobižnici nimamo enega samega slovenskega evrskega kovanca.

uradni jezik po vsej državi, italijanščina in madžarščina pa omejeno, na določenem ozemlju. Seveda ima slovenščina v Sloveniji s tem višji prestiž od obeh drugih uradnih jezikov (in neprimerno višjega od vseh drugih).[14] Ali je nujno treba zavest o tej razliki še krepiti z drugačnim poimenovanjem?

Je status slovenščine kot tako pojmovanega državnega jezika predvsem stvar pravno sankcioniranih privilegijev (in torej takorekoč prisilne dominacije tega jezika in njegove jezikovne skupnosti znotraj države) ali pa je slovenščina (v vsej svoji raznolikosti) res samoumevna pravica govorcev in govork slovenščine, povezana s samozavestnim, prostovoljnim, dejavnim uveljavljanjem oz. jezikovnimi praksami?

Ob vse večji mednarodni integriranosti in kapitalskih procesih je seveda vse bolj odprto, koliko države Sloveniji sploh ostaja. Koncept »narod si bo pisal sodbo sam« (znameniti citat iz Cankarjeve drame *Hlapci*[15]) je varljive narave, saj prinaša prepričanje, da si Slovenci in Slovenke v svoji državi stvari lahko uredimo vse zmeraj in nujno po svoje, kakor si pač želimo. Uresničevanje subsidiarnosti v Evropski uniji načeloma pritrjuje državni suverenosti predvsem na ravni šolstva in kulturnih zadev – čeprav tudi tu EU skrbi vsaj za razvidnost in primerljivost podatkov, prim. publikacije Eurydice.[16] Večjezična Evropska unija (in Evropa nasploh) je za tradicionalno pojmovane evropske nacionalne jezike in jezikovne skupnosti po eni strani krepilnega značaja, po drugi strani pa jih z vrsto procesov (predvsem v okviru že omenjenih procesov proste izmenjave blaga, storitev, oseb in kapitala) temeljito preoblikuje in šibi v njihovi stereotipni samoumevnosti.

Kdo ali kaj torej država je?

Zaključimo s poskusom kontekstualizacije oziroma natančnejše pomenske določitve naslovne psevdoizjave *L'État, ce n'est pas moi*. Prvo vprašanje je, kdo to izreka – in kdo torej ni država? Prva možnost odgovora: državljanka ali državljan. V tem primeru je pred nami paradoks, ki smo se ga v besedilu tudi dotaknili. Če državljanka in državljan mislita, da je država zmeraj nekdo drug oziroma nekaj drugega in ne ona sama – kaj torej država je? Še najbolj konstruktivni odgovor v tem primeru se zdi: država je učinkoviti servis za državljanke in državljane (in – ne brez evfemizma – za njihove gostje in goste). (Prim. Bučar 2009: 159) Pesimistični nasprotni odgovor se zdi tale: država je servis za interese in apetite družbenih, predvsem političnih in kapitalskih elit – in to ne za državo ne za državljanke in državljane ne more biti dolgoročno nič dobrega. Kaj pa, če si predstavljamo, da »*država, to nisem jaz*« ne izjavlja nobena oseba, ampak – alegorično – slovenski jezik? Kljub današnjemu občutku neločljive povezanosti slovenščine, slovenskega naroda in slovenske države lahko v tem primeru izjavljalcu pritrdimo: slovenski jezik je obstajal že pred državo Slovenijo. Obstaja tudi zunaj nje. Le tega ne vemo, ali bo oziroma bi obstajal tudi brez nje. So mnenja, da ne (Orešnik 2010); in so stoletne izkušnje, ki govorijo v prid mnenju, da bo. Ne nespre-

14 Angleščina kot globalni jezik ima v tem okviru gotovo posebno vlogo, vendar v ogromno večino notranjega državnega institucionalnega in uradnega komuniciranja nima prav nobenega dostopa, zato tudi ne moremo kakorkoli govoriti o njenem tovrstnem prestižu.

15 http://sl.wikisource.org/wiki/Hlapci; pri tem gre za zanimivo igro dvoumnosti oz. večpomenskosti – ne moremo namreč zanesljivo vedeti, ali tu narod pomeni celo nacijo ali samo ljudstvo (brez meščanske elite) – Cankar se seveda zaveda obeh pomenov in ju ponekod v svojih besedilih jasno ločuje, tu pa ne.

16 http://www.eurydice.si/

menljiv in nespremenjen; morda nekoč celo z drugim skupnim imenom – ali brez njega, kdo ve. Je še druga perspektiva iste izjave istega izjavljalca – je mogoče, da se država Slovenija ne enači s slovenščino? Na ravni nekaterih vsakodnevnih sporazumevalnih praks to ni le mogoče, ampak že dlje časa resničnost; simbolno in dolgoročno gledano pa si je Slovenijo brez slovenščine težko zamišljati – kar še ne pomeni, da ni mogoča.

Kot zadnjo možnost pa lahko izjavo interpretativno izpeljemo v smer odgovornosti, skupnosti in zmernega aktivizma. Država ni nikoli samo nekdo, ampak zmeraj skupnost; država nisem jaz, ampak smo vsi. *L'État, c'est nous tous*. Naivno? Zakaj pa ne, saj je poletje (francosko *l'été*) …

Viri in literatura

BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

BEZLAJ, France, 2003 (1961): O slovenskem jeziku. Metka Furlan (ur.): *Zbrani jezikoslovni spisi II*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 739–745.

BITENC, Maja, 2013: Z Idrijskega v Ljubljano: sociolingvistični pogled. Andrej Naterer (ur.): *Socializacija in socialne formacije. Frontier 073, Subkulture* 12. Maribor: Subkulturni azil, zavod za umetniško produkcijo in založništvo. 106–125.

BUČAR, France, 2009: *Slovenci in prihodnost. Slovenski narod po rojstvu države*. Radovljica: Didakta.

BUFON, Milan, 2014: 40-letno raziskovanje Slovencev v Italiji: od »tlačene« manjšine do akterjev evropskega družbenega in kulturnega povezovanja. Sergij Lipovec (ur.): *Raziskovanje Slovencev v Italiji. Razvoj, izzivi in perspektive*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut SLORI. 21–42.

COMBS, Mary Carol, PENFIELD, Susan D., 2012: Language activism and language policy. Bernard Spolsky (ur.): *The Cambridge Handbook of Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press. 461–475.

DEBELJAK, Aleš, 2003: Enotni slovenski kulturni prostor in Evropa maternih jezikov. *Sodobnost* 4. 481–492.

DEDIĆ, Jasminka, JALUŠIČ, Vlasta, ZORN, Jelka, 2003: *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.

FIŠER, Darja, ERJAVEC, Tomaž, ZWITTER VITEZ, Ana, LJUBEŠIĆ, Nikola, 2014: Janes se predstavi: metode, orodja in viri za nestandardno pisno spletno slovenščino. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Jezikovne tehnologije: zbornik 17. mednarodne multikonference Informacijska družba – IS 2014, 9.–10. oktober 2014, zvezek G*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 56–61. http://is.ijs.si/zborniki/2014_IS_CP_Volume-G_%28LT%29.pdf.

GRANDA, Stane, 1999: *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo*. Ljubljana: Založba Nova revija.

HAFNER - FINK, Mitja, 1994: *Sociološka razsežja razpada Jugoslavije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

JESENŠEK, Marko, 2010: Slovenski knjižni jezik med središčem in obrobjem – normativnost in/ali partikularizem. Irena Novak Popov (ur.): *Vloge središča: konvergenca regij in kultur*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 13–22.

KOCBEK, Edvard, 1985 (1963): Misli o jeziku. Jože Pogačnik (ur.): *Slovenska misel. Eseji o slovenstvu*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 231–249.

KORDIŠ, Ivan, 2014: *Peter Kozler, Zemljovid slovenske dežele in pokrajin*. Kočevje: Pokrajinski muzej Kočevje.

OREŠNIK, Janez, 2010: Dvoje iz jezikoslovja. Dušan Nećak (ur.): *Pogledi, humanistika in družboslovje v prostoru in času*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 130–147.

PIRIH SVETINA, Nataša, 2015: Teaching one or more standards? Teaching Slovene – what, where, and for whom? Anita Peti - Stantić, Mateusz-Milan Stanojević, Goranka Antunović (ur.): *Language varieties between norms and attitudes*. Frankfurt am Main: P. Lang. 69–83.

POGORELEC, Breda, 1970: Regionalnost jezikovnega izraza v slovenski besedni umetnosti. *6. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 185–197.

POGORELEC, Breda (ur.), 1983: *Slovenščina v javnosti*. Ljubljana: RK SZDL, Slavistično društvo Slovenije.

RAJH, Bernard, 2002: *Od narečja do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika*. Maribor: Slavistično društvo.

SAJOVIC, Tomaž, 2000: Besedilo, smisel in družba. Vesna Požgaj Hadži (ur.): *Zbornik referatov z Drugega slovensko-hrvaškega slavističnega srečanja*. Ljubljana: Oddelek za slavistiko, Filozofska fakulteta. 49–55.

STABEJ, Marko, 2000: Nekatera vprašanja formalnopravnega urejanja statusa slovenskega jezika v Republiki Sloveniji. Inka Štrukelj (ur.): *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 234–245.

STABEJ, Marko, 2013: Krči slovenske večjezičnosti/Le plurilinguismo sloveno. Roberto Dapit, Maria Bidovec (ur.): *Večjezičnost in izobraževanje*. Videm: Univerza, Mednarodni center za večjezičnost. 32–61.
TOPORIŠIČ, Jože, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
TOPORIŠIČ, Jože, 1991: *Družbenost slovenskega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
VIDOVIČ MUHA, Ada, 2003: Sodobni položaj nacionalnih jezikov v luči jezikovne politike. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Obdobja* 20. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 5–25.

Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji 2011: http://www.belaknjiga2011.si/pdf/bela_knjiga_2011.pdf
Resolucija o Nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018: http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2013-01-2475
Akcijski načrt za jezikovno izobraževanje (predlog): http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/raziskave-analize/slovenski_jezik/Akcijski_nacrt_za_jezikovno_izobrazevanje_javna_razprava.pdf
Akcijski načrt za jezikovno opremljenost (predlog): http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/slovenski_jezik/Akcijska_nacrta/Akcijski_nacrt_za_jezikovno_opremljenost_javna_razprava.pdf

Andreja Žele
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 811.163.6'27

Do kod sežeta dejanska raba in funkcijskost slovenščine?

Prispevek komentira rabo slovenščine v medijih in v različnih strokah. V ospredje postavi uresničevanje že obstoječih načrtov, ki bi slovenščini omogočali nadaljnji kontinuirani vsestranski razvoj. Stalno se nam potrjuje, da je vzdrževanje celovite večfunkcijskosti slovenščine osnovni pogoj za njen nemoten nadaljnji razvoj.

slovenski jezik, jezikovna funkcionalnost in funkcijskost, mediji, stroke, leposlovje

The paper comments on the use of Slovene in the media and different professions. At the forefront it places the realisation of existing plans that would enable Slovene to continue its all-round development. It keeps being reconfirmed that maintaining the multi-functionality of Slovene is a fundamental precondition for its undisturbed further development.

Slovene language, language functionality, the media, professions, literature

1

Lahko se navežemo na lansko temo seminarja, ki je obravnavala prihodnost v slovenskem jeziku. Samoumevno bi moralo biti, da ima današnja predstavitvena vloga slovenščine kot družbeno polnofunkcijskega jezika najprej polno težo doma, kajti šele potem lahko to predstavitveno vlogo dovolj uspešno in enakopravno uveljavlja tudi v mednarodnem prostoru. In ravno intenzivna vsakdanja vpetost v mednarodni prostor še bolj poudarja potrebo po vsestranski razgledanosti, tj. funkcionalnosti in kompetentnosti, najprej v lastnem jeziku – brez dobrega temelja je vse nadaljevanje prej ali slej majavo.[1] Torej biti najprej večjezičen v lastnem jeziku v smislu, da znamo ločevati med narečno, pogovorno in zborno rabo slovenščine – to hkrati pomeni biti svoboden in samozavestno ustvarjalen v lastnem jeziku. Samoumevnost lastnega knjižnega jezika s prvenstveno in poudarjeno intelektualizacijsko vlogo pa je, da s svojo vseslovensko najširšo funkcijsko in funkcionalno razčlenjenostjo zaobseže vsa področja našega delovanja, od javnega do zasebnega, od pisnega do govorjenega, začenši z mediji v najširšem smislu splošne in splošnostrokovne rabe jezika, vsa strokovna področja in leposlovje (Vidovič Muha 2013a).[2] In tako je knjižni jezik tudi izhodiščno (čeprav za rojene govorce največkrat nezavedno) merilo za uzaveščeno razpoznavanje in rabo vseh drugih družbenih oblik jezika, saj nam omogoča, da lažje prepoznavamo, sprejemamo in

1 Nekaj pogledov na aktualno stanje slovenskega jezika iz zadnjih let je med drugim zbranih v *Jezikoljubnem cvetoberu*, uredila ga je Boža Krakar Vogel (2014), gl. povezavo Jezikoljubni cvetober: Razprave – Slavistično društvo https://sites.google.com/site/slavisticnodrustvo/cvetober/jezikoljubni-cvetober-razprave (tam so zaenkrat dostopni članki: Ada Vidovič Muha: *Sodobni položaj nacionalnih jezikov v luči jezikovne politike – Predstavitev temeljnih pojmov, vezanih na izraz jezik*, Alojzija Zupan Sosič: *Slovenščina ali angleščina?* in *Kolonizacija slovenske literarne zgodovine*.

2 Leta 2013 je izšla monografija *Moč in nemoč knjižnega jezika* Ade Vidovič Muha, zaslužne profesorice na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, in to z vidika slovenskega jezika zagotovo relevantno delo do danes v slovenskem prostoru še ni doživelo odziva. Vsekakor si tako slovenski jezik kot avtorica takšne ignorance ne zaslužita, je pa to lahko zelo pomenljiv pokazatelj trenutnega stanja.

spremljamo najrazličnejše družbene rabe jezika in različne stopnje standardizacije, kultiviranosti in tudi kulturnosti teh različnih rab, in tako sooblikuje naš način delovanja sploh.

1.1 Mediji

Takorekoč se vse in z vsem trži, kako pa se odraža stanje slovenščine v tržni komunikaciji? Glede na vpliv in moč oglaševanja bi morali biti oglaševalci jezikovno nadpovprečno osveščeni in spretni, zdi pa se, da sposobnost jezikovnega prepoznavanja in ovrednotenja pričakujejo tudi od naslovnikov oz. nagovorjenih. Prijetna pogovornost izrazja naj bi informirala, prepričevala in hkrati inteligentno zabavala; slednje pa je učinkovito izpolnjeno le, če je čim bolj všečno nagovarjanje in prigovarjanje tako pri tvorcu kot naslovniku tudi jezikovno uzaveščeno.[3] Ravno obrnjena slika v smislu nepremišljene oz. nezavedne rabe jezika in določenih jezikovnih prvin tako pri tvorcu kot pri naslovniku pa je lahko zaskrbljujoča in jo zato ob pomisleku na funkcionalno in funkcijsko polpismenost raje zavračamo; npr. s samo fulkulščino[4] ni nič narobe, če jo sprejemamo samo kot enega izmed stilnih segmentov današnje dejanske jezikovne rabe,[5] zares zaskrbljujoče pa je, če za nekatere to ostane edini način izražanja v slovenščini. Če v posrečeno aktualiziranem reku v oglaševalskem sloganu na veleplakatu *Ne vrži puško v skladkorni trs* na prvi pogled zbudi pozornost tudi pogovorna oblika glagola *vrži*, je to lahko samo potrditev, da knjižna norma deluje in da se (še vedno) šele iz nje razsoja sprejemljiva pogovornost in s tem simpatična sproščenost nagovora. Če bi bila na mestu oglaševalcev, bi zgolj iz radovednosti testirala med uporabniki tudi slogana *Lačen si ful drugačen* in *Lačen si lahko zelo drugačen*. (Prim. Kalin Golob 2013) Zanimalo bi me namreč, kolikšno težo ima pri slovenskem uporabniku tudi ritem oz. t. i. spevnost povedanega; izbiral bi torej med rabo *ful* in večjo ritmičnostjo jezika, ki jo prispeva zveza *lahko zelo*. Navsezadnje pomembnost glasovne vrednosti z dovoljšno mero ritmičnosti potrjujejo tudi slogani, kot so *Snaga: čisto do vašega praga*, *Siol: svet ni eden, svetova sta dva*, *Les je lep, skrbimo, da tak tudi ostane, Belinka* ipd., učinkuje tudi pogosta pogovorna fraza v sloganu *Fruc: totalno zmešan sok*.

Tipična prvina pragmatičnega diskurza je postalo tudi sklapljanje, ki se že nekaj časa uporablja v nagovarjanju oz. oglaševanju, ker izraža neobremenjen, sproščujoč in kramljajoč način izražanja (tudi) v zapisanem jeziku, npr. *pica* ***datekap***, *malica* ***k'rneki***, ***ortounulo*** *mobi*, ***dofula*** *ponudba*, ***unulo*** *pripravljen*, *paket* ***trizame***, ***tvojihpetminut*** *agencija*, ***nočindan*** *trgovina* ipd. In tudi raba sklopov v zapisanem jeziku zahteva jezikovno osveščenega pisca, ki »z vsaj malo soli« zna presoditi, v katerih besedilih in s kakšnim namenom bo določeni sklop uporabil, na drugi strani pa se spet pričakuje dovolj osveščenega naslovnika, ki bo prepoznal igrivi namen uporabe sklopa, sicer ta ne bo imel pravega učinka in ne bo izpolnil svojega poslanstva.

V vseh naštetih in podobnih primerih pa se je upravičeno vprašati: Ali je umestno pristajati na to, da postane lastni jezik samo še sredstvo izražanja, ko pa se je skozi zgodovino in razvoj že

3 Korošec (2005: 64) med »subjektne stilotvorne dejavnike« pri oglaševanju uvršča znanje jezika in »čim globlje razumevanje njegovih stilno-izraznih značilnosti«.

4 Ta izraz je z opredelitvijo »fulkul govorica mladih« zaveden v monografijo *Novejša slovenska leksika: (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri)*, 2009, ki so jo sestavili sodelavci Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU Alenka Gložančev, Primož Jakopin, Mija Michelizza, Lučka Uršič in Andreja Žele.

5 V monografiji Toma Korošca *Jezik in stil oglaševanja* (2005: 12) med drugim izvemo, da je *Jezik in stil oglaševanja* že dve desetletji študijski predmet tržnega komuniciranja na FDV.

utrdil kot način našega izražanja v vseh možnih različnih komunikacijah? Če se KAKO zreducira samo še na S ČIM, se kvaliteta podredi orodju, kar je seveda nazadovanje.

1.2 Strokovna področja

Koliko zavestno se krni intelektualizacija lastnega jezika? Zagotovo z nedopustnim enačenjem t. i. internacionalizacije visokega šolstva z uvajanjem tujega učnega jezika. (Vidovič Muha, Krakar Vogel 2010; Jesenšek 2014) Vsem je bolj ali manj že dolgo jasno, da se izobraževanje oz. študijske programe lahko uspešno internacionalizira le z vsebinsko kakovostnimi in tudi sicer tako ali drugače izvirnimi in inovativnimi vsebinami, ki so rezultat dobre nacionalne raziskovalne politike in vrhunskih raziskovalcev, in nikakor ne z uvajanjem angleščine. (Vidovič Muha, Krakar Vogel 2010; Lesničar Pučko 2015) Ali še drugače: naravno bi bilo, da naši raziskovalci svoje izvirne vsebine najprej ubesedijo in objavijo v svojem lastnem jeziku – samoumevno naj bi bila slovenščina prvenstvena ubesedena izbira našega intelektualnega in čustvenega delovanja, kar potem ne bi bil presežek samo za avtorja, ampak tudi za njegov lastni jezik. Če pa se tej samoumevni prvenstvenosti lastnega jezika odrekamo, se na nek način odrekamo tudi internacionalizaciji, ker že a priori pristajamo na globalno jezikovno poenotenje. Sami namreč ugotavljamo protislovje med spodbujanjem in širjenjem uporabe angleščine pri univerzitetnem poučevanju in hkratnim spodbujanjem in širjenjem večjezičnosti, ki naj bi bila vsaj pri nekaterih mednarodnih študentih zelo cenjena evropska značilnost. In glede na slednje, zakaj ne bi pri mednarodni študentski izmenjavi, kot je npr. Erasmus, izkoristili v zadnjih desetletjih že dovolj utrjeno in potrjeno prakso poučevanja slovenščine kot drugega/tujega jezika? Svojevrstni paradoks je, da je bilo to v skupni federalni državi že preseženo in se skuša izničiti v času, ko ima slovenščina vse družbene in pravne možnosti za razvoj in bi posledično morala biti na vseh stopnjah izobraževanj obvezno prva in samoumevna izbira. Vendar odkar to ni več tako samoumevno, bi se končno morala začeti uresničevati načrtovana predavanja strokovne slovenščine po fakultetah. Danes se namreč že več kot potrjuje, da razvoj slovenskega strokovnega in znanstvenega jezika še zdaleč ni nekaj samoumevnega, še manj samodejnega, in to potrjujejo tudi študije anket o stanju na slovenskih univerzah. (Kalin Golob idr. 2013) Najprej je treba začeti uresničevati skrb za kontinuiran razvoj strokovne slovenščine v visokošolskem izobraževanju in se šele potem v smislu vzporednih predavanj spraševati o kompetencah slovenskih predavateljev za strokovni angleški jezik.

Pobude za vključevanje strokovne slovenščine na slovenske fakultete izhajajo že s konca šestdesetih let prejšnjega stoletja, potreba po uvajanju visokošolskega predmeta, ki bo bodoče znanstvenike in strokovnjake pripravljal na kompetentno in jezikovno kultivirano strokovno-znanstveno sporočanje, »je torej v strokovni javnosti v obtoku skoraj pol stoletja.« (Verovnik idr. 2013: 8–10) Najbolj zavezujoče se pojavlja kot ukrep jezikovne politike v obeh resolucijah o nacionalnem programu za jezikovno politiko (2007–2011 in 2014–2018). Bo tudi pri udejanjanju druge resolucije ostalo zgolj pri predvidevanjih in zasnovah predmeta o strokovno-znanstveni knjižni slovenščini, terminološko, žanrsko in retorično prilagojeni za posamezne visokošolske študijske programe? Za ta namen aktualna resolucija med drugim predvideva učni načrt za strokovno-znanstveno pisanje, načrt usposabljanja učiteljev in izdelavo visokošolskih učbenikov (izvirnih in prevedenih).

Če se dotaknem družbenih ved. Vemo, kaj pravniku pomeni jezik, in svojevrsten posmeh slovenščini je, da se kljub večdesetletnim pobudam slovenskih jezikoslovcev ni nič zgodilo in da je zares aktivnejše in intenzivnejše razmišljanje o boljšem jezikovnem osveščanju pravnikov spodbudila šele potreba EU, kjer je nuja boljšega znanja tudi lastnega jezika vključena zgolj posredno v druge potrebe »medkulturnega komuniciranja« (Logar idr. 2014); torej konkretna realna potreba je dober prevajalec z dobrim poznavanjem prava in pravniškega jezika. V resoluciji pa je napisano oz. načrtovano oblikovanje posebnega magistrskega študijskega programa za pridobitev strokovnega naziva pravnik lingvist, kjer se predvideva diploma s pravnega področja, jezikovna oz. jezikoslovna kompetenca pa je samo priključeno dodatno strokovno usposabljanje, kar seveda lahko upravičeno zmoti jezikoslovce. Na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani se npr. izvajata predmeta Nemška pravna terminologija in Angleška pravna terminologija, ni pa predmeta Slovenska pravna terminologija. (Logar idr. 2014: 559) Torej bo treba pred izvajanjem magistrskega študija za t. i. pravnike lingviste še marsikaj narediti za vključitev slovenske pravne terminologije v že obstoječe učne načrte.

Če je že pri družboslovju tako, kaj lahko pričakujemo na naravoslovnih in tehniških smereh študija? Če verjamemo do zdaj popisanemu stanju (Kalin Golob idr. 2013; Verovnik idr. 2013) in dodamo še opažanja oz. ugotovitve, ki smo jih lahko s študenti povzeli v študijskem letu 2014/15 pri predmetu Slovnica znanstvenega in strokovnega jezika, se razmere ne odvijajo v prid kontinuiranemu razvoju strokovne in znanstvene slovenščine. Pri iskanju različnih tipov besedil (znanstvenih, poljudnoznanstvenih in praktičnostrokovnih) znotraj izbranega strokovnega področja so se pokazale določene težnje, in sicer: – Vedno več znanstvenih, zlasti bolj specializiranih, vsebin s področij, kot so npr. strojništvo, računalništvo, farmacija, astronomija, arhitektura, fotografija, je napisanih samo v tujem jeziku in pri teh potem postane znanstvena slovenščina kvečjemu samo prevodni jezik; torej obseg znanstvenih besedil v izvirni strokovni slovenščini se opazno manjša na račun prvenstvenih angleških objav; – Zaradi tega določena pri nas mlajša oz. še uveljavljajoča se strokovna področja, npr. biogoriva, robotika, fotografija, nimajo možnosti celovito razviti tipološke razčlenjenosti strokovnih besedil v smislu znanstvenosti, poljudnoznanstvenosti in praktične strokovnosti; – Živa je zlasti praktičnostrokovna slovenščina, vedno bolj pa uhaja znanstvena slovenščina in posledično se bo to dogajalo še s poljudnoznanstveno slovenščino. To lahko potrdijo tudi naši terminologi[6] in tudi stanje znanstvene periodike v Sloveniji. Stanovska društva še vzdržujejo periodiko z znanstvenimi prispevki tudi v slovenskem jeziku, npr. *Elektrotehniški vestnik*, *Strojniški vestnik*, *Ventil*, *Zdravniški vestnik*, *Farmacevtski vestnik*, do 1993 *Vestnik slovenskega kemijskega društva* (danes *Acta Chimica Slovenica*), vendar so vsebinsko tehtnejše raziskave večinsko najprej napisane v tujem jeziku in praviloma odhajajo v tiste tuje strokovne časopise, ki so v prestižnih mednarodnih bazah. Za začetek bi se slovenske strokovne revije, ki so v mednarodnih bazah, morale zavzemati za izvirne znanstvene razprave v slovenskem jeziku. Torej storiti bi morali vse oz. kar največ, da bi bile naše izvirne raziskovalne vsebine ubesedene in objavljene najprej v slovenščini in da bi bilo to za naše raziskovalce samoumevno dejanje.[7]

6 V letu 2015 je izšel tudi *Terminološki slovar avtomatike* in na tem in podobnih področjih se jasno odkrije, koliko napora strokovnjakov je potrebnega, da se zbere slovenska terminologija, ki naj bi seveda bila tudi dejansko uporabljana.

7 Zdi pa se, da je slovenski jezik postal talec neizvajanja verodostojnega vrednotenja kakovosti znanstvenih del ali pa talec težav z zagotavljanjem le-tega. (Acceto 2010: 29)

1.3 Leposlovje kot zanesljiva razvojna opora jeziku

Besedna ustvarjalnost dodaja jeziku še prepotrebno stilsko pestrost, drznost in živost, kar jezik dodatno estetsko žlahtni. Umetniška drznost in inovativnost, eksperimentiranje in izzivanje v družbi se neposredno odražajo tudi v jeziku, v novotvorbah tako v leksiki kot v skladnji, in tu se v večji meri lahko bogati t. i. prožna stabilnost knjižne slovenščine. (Žele 2014) Ravno pisatelji, pesniki in prevajalci so potencialni tvorci, preizkuševalci in uporabniki kar najširših tvorbenih in pomenskih zmožnosti v jeziku. Po njihovi zaslugi se stalno ažurirajo osnovne vloge besedotvorja: poimenovalna, posamostalitvena, zgostitvena, ekspresivna in stilna. (Žele 2014) Poimenovanje znotraj besedotvorja deluje tudi kot zgoščanje propozicije in že ustaljeni najbolj produktivni obrazili sta *-nje* in *-ost*, npr. *okostenevanje [slovenščine]* (VSZ-2008: 100),[8] *pričevanjskost [gradu]* (VSZ-2008: 100), *[evropska] metodičnost* (VSZ-2008: 130), *nezaustavljivost* (GM-1999: 226), poleg drugih kot *očetovanje*, *izolativnost*, *razsrediščenost*. Produktivno je tudi obrazilo *-stvo*, ki označuje dejavnost: *balkanstvo* (VSZ-2008: 240), *aferaštvo*, *črnograditeljstvo*, *strankarstvo*, *žeparstvo* (naspro-ti tudi *žeparjenju*).

Širina in svoboda literarnega ustvarjanja omogočata tudi sprotno nastajanje novotvorjenk, med katerimi je vedno več t. i. priložnostnic ali (še) neustaljenih novotvorjenk tipa *velikoljubljanec* (VSZ-2008: 15), *Slovenijec* (VSZ-2008: 231), *kmetavzarščina* (VSZ-2008: 98), *južnaščina* (VSZ-2008: 100), *fulkulščina*, *vseenost*, *stvarizem*, *klonomat* ipd. Živost metaforične rabe potrjujejo primeri: *Vsak **je oddrobil** svoje prošnje* (KPJ-2000: 74), *Črke **gomazijo** kot nekakšne drobne električne mušice* (GM-1999: 57), ***Prizvira** mimo in se krohota na vsa usta nezaustavljivosti* (GM-1999: 306), *Čutil je, da bi potreboval vetra, hladnega zračnega **svežca** [...]* (G-^{2}1980: 332).

Novejša leksika v slovenščini izraža aktualizacijo procesualnega jezikovnega delovanja v konkretnih besedilih: aktualizira se razmerje netvorjeno – tvorjeno in hkrati z besedotvorjem tudi nove pomenotvorne zmožnosti obstoječih leksemov, npr. *stajkunizirati (sklade)*, *kokakolizacija in mcdonaldizacija*, *očetovanje*, *soproizvodnja (električne in toplotne energije)*, *odpadnik – odpadar*; bistveno sporočilno vrednost lahko imata tudi besedotvorna igra in ekspresivnost, npr. *foruumaš – forumaš*, *estradanje – e-stradanje*, *hudojček*, *všeček*, *sebek*; pomenljivo igrivo je tudi pomensko kalkiranje v smislu *brezplačni dolpoteg* (za *download*), *vsiljivo čivkanje na medmrežju* (za *tvitanje na internetu*) ipd. Skratka, v besedni ustvarjalnosti prevladuje jezikovni vitalizem, ki jeziku lahko dodaja nove vsebine in oblike in lahko povozi tudi takšen javni negativizem, ki v letošnji poslanici aktualnega predsednika Društva slovenskih pisateljev ni pripravljen sprejeti zlasti dobrih vsebinskih stališč in pobud naših ustvarjalcev, temveč skuša vse vsebinsko izničiti s preštetjem nekaj slovničnih napak.[9]

---

8 *Kratkočasne kratkoproznice* (v nadaljevanju VSZ-2008) Branka Gradišnika skladno z besedilom ponujajo zlasti igrivo iznajdljive tvorjenke s takojšnjim učinkom, pomenskim in stilnim, medtem ko imajo tvorjenke v Jančarjevih dveh romanih (v nadaljevanju G-21980 in KPJ-2000) namen zdrzniti oz. presuniti bralca k razmisleku in delovati na dolgotrajnejši učinek s spremstveno stilno vlogo izrazne patine ali onomatopejskosti, slednje velja tudi za prevladujočo priložnostno besednozvezno leksiko npr. v romanu Andreja Skubica (v nadaljevanju GM-1999).

9 Letošnja poslanica predsednika Društva slovenskih pisateljev Iva Svetine ob svetovnem dnevu maternih jezikov, objavljena v *Delu* 21. 2. 2015. Pisatelji oz. naši literarni ustvarjalci se namreč v nasprotju z večino drugih strokovnjakov še kako dobro zavedajo dragocenosti vsestranske rabe lastnega jezika.

2 Sklep

Najprej je treba poskrbeti za večjezičnost znotraj lastnega jezika, tj. usposobiti ljudi za polno jezikovno funkcionalnost v slovenščini. S povišano jezikovno kultiviranostjo in kulturo v lastnem jeziku bomo naredili tudi kakovostnejši korak k večjezičnosti – šele prek boljšega in celovitejšega poznavanja lastnega jezika si bomo privzgojili lastni kritičnejši odnos tudi do svojega znanja in poznavanja tujih jezikov. In pri lastnem jeziku je najbolj pomembna in potrebna skrb za nenehni razvoj in širjenje, to še zlasti velja za vsa strokovna področja; šteje samoumevna raba slovenščine, medtem ko je zgolj sklicevanje na samoumevnost rabe slovenskega jezika le (samo)zavajanje in bežanje pred dejanskim stanjem; že iz izkušenj namreč lahko vemo, da je samoumevnost lahko zelo varljiva, ker jo prepogosto zlorabljamo kot izgovor za vsebine, s katerimi se nam ne ljubi posebej ukvarjati.

Viri in literatura

ACCETTO, Matej, 2010: Nacionalni jeziki, visoko šolstvo in mobilnost v pravu EU. Marjeta Humar, Mojca Žagar Karer (ur.): *Nacionalni jeziki v visokem šolstvu/National languages in higher education*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 23–35.

GLOŽANČEV, Alenka, JAKOPIN, Primož, MICHELIZZA, Mija, URŠIČ, Lučka, ŽELE, Andreja (ur.), 2009: *Novejša slovenska leksika: (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

GRADIŠNIK, Branko, 2008: *V senci pod zelenim zmajem. Vélika Ljubljana za popotnike, prešernovce ino Hrovate*. Zbirka Harlekin. Ljubljana: UMco d. d.

JANČAR, Drago, ²1980: *Galjot*. Murska Sobota: Pomurska založba.

JANČAR, Drago, 2000: *Katarina, pav in jezuit*. Ljubljana: Slovenska matica.

JESENŠEK, Marko, 2014: Slovenščina kot učni jezik na slovenskih univerzah. Hotimir Tivadar (ur.): *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 50. SSJLK*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 42–49.

KALIN GOLOB, Monika, 2013: Lačen si ful drugačen: v iskanju naslovnikovega jezika. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika: vidiki, merila, opredelitve. Obdobja* 32. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 201–206.

KALIN GOLOB, Monika, ČERV, Gaja, STABEJ, Marko, STRITAR KUČUK, Mojca, 2013: Jezikovna politika slovenskega visokega šolstva: stališča do rabe jezikov in priporočila za njeno urejanje. *Slavistična revija* 61/2. 395–412.

KARBA, Rihard, KARER, Gorazd, KOCIJAN, Juš, BAJD, Tadej, ŽAGAR KARER, Mojca, FAJFAR, Tanja (ur.), 2015: *Terminološki slovar avtomatike*. Zbirka Slovarji. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

KOROŠEC, Tomo, 2005: *Jezik in stil oglaševanja*. Ljubljana: FDV.

KRAKAR VOGEL, Boža (ur.), 2014: *Jezikoljubni cvetober. Razprave*. https://sites.google.com/site/slavisticnodrustvo/cvetober/jezikoljubni-cvetober-razprave

LESNIČAR PUČKO, Tanja, 2015: Intervju z dekanjo Filozofske fakultete prof. dr. Branko Kalenić Ramšak. *Dnevnik*, *Objektiv*, 17. 1. 2015. 11–12.

LOGAR, Nataša, KALIN GOLOB, Monika, 2014: Jezikovne kompetence za medkulturno komuniciranje: pravnik lingvist. *Teorija in praksa* 51/4. 555–567.

SKUBIC, Andrej, 1999: *Grenki med*. Ljubljana: DZS.

VEROVNIK, Tina, LOGAR, Nataša, KALIN GOLOB, Monika, 2013: *Slovenščina kot strokovni jezik na slovenskih univerzah: pregled stanja ter razčlenitev pomena, načina in možnosti njene večje vključitve*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013a: Kriza družbene funkcije knjižnega jezika. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika: (vidiki, merila, opredelitve). Obdobja* 32. 481–490.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013b: *Moč in nemoč knjižnega jezika*. Razprave FF. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

VIDOVIČ MUHA, Ada, KRAKAR VOGEL, Boža, 2010: Internacionalizacija visokošolskega programa ali zaton nacionalne univerze (Ob osnutku Nacionalnega programa visokega šolstva) *Delo* 52/294, 18. 12. 2010. 5.

ŽELE, Andreja, 2014: Slovenska sodobna literarna ustvarjalnost tudi kot vir novih jezikovnih zmožnosti. Alenka Žbogar (ur.): *Recepcija slovenske književnosti. Obdobja* 33. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Gorazd Tivadar, Okrajno sodišče v Ljutomeru, Ljutomer
Hotimir Tivadar, Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 811.163.6'271.1(497.4–18):003.035
UDK 811.163.6'276.6:34(497.4–18)

Problematika snemanja in zapisovanja govorjenih besedil na slovenskih sodiščih (na primeru sojenja na okrajnem sodišču v severovzhodni Sloveniji)

V prispevku je na konkretnem primeru zapisa sodnega postopka izpostavljen pomen govora in njegovega zapisovanja za sporazumevanje in delovanje v sodobni družbi. V *Ustavi Republike Slovenije* je slovenski jezik zapisan kot uradni jezik Republike Slovenije, kar pri besedilih na najvišji zahtevnostni stopnji, s katerimi lahko državljan polnopravno sodeluje v družbi, nujno pomeni obvladanje knjižnega jezika, ki je soodvisen od pisnega jezikovnega koda. Konkretni predstavljeni primeri analize snemanj sodnih obravnav prikazujejo, da je realnost govora na sodiščih pogosto daleč od knjižne izreke in celo razumljivosti. V prispevku pojasnjujemo razloge za takšno stanje in ugotavljamo, da uporaba tehničnih pripomočkov kljub želji po hitrejšem in učinkovitejšem delu sodnikom ni vedno v pomoč, tudi zaradi pomanjkljivih navodil glede zapisa govora posnetih sodnih obravnav.

pravorečje, transkripcija govorjenega jezika, sodni govor, sociofonetika, pravniški jezik

In this contribution the specific example of the transcript of a court proceeding is used to emphasise the importance of speech and its transcription to communication and functioning in contemporary society. In the Constitution, Slovene is stated as the official language of the Republic of Slovenia, which in the case of the most demanding texts through which citizens can play a full legal role in society necessarily involves mastery of the standard language, which is co-dependent on the written language code. The specific analyses of court recordings presented show that the reality of speech in court proceedings is often far from the standard and even comprehensibility. The paper clarifies the reasons for this and ascertains that, in spite of the desire for the more rapid and efficient work of judges, the use of technical aids does not always help in this regard, partly because of the lack of instructions on how to transcribe the speech recorded in court.

orthoepy, transcription of spoken language, court speech, socio-phonetics, legal language

Akad. prof. dr. Jožetu Toporišiču (1926–2014) in njegovim manj absolutnim mislim, usmerjenim v manj mestne kraje, iz katerih je tudi sam prihajal.

1 Uvod

Vsak državljan Republike Slovenije bi moral biti tudi govorec slovenskega knjižnega jezika, ki je jezikovna zvrst za izražanje najzahtevnejših vsebin v slovenskem jeziku in imajo tudi uradni značaj. Šele na ta način se lahko tudi celovito vključi v na jeziku temelječo slovensko družbo. Knjižni jezik, ki ima oz. naj bi imel na Slovenskem nadregionalni značaj (prim. Tivadar 2014), ima narodnopovezovalno in narodnoreprezentativno funkcijo, kar se je v slovenskem primeru v celoti realiziralo konec 20. stoletja, knjižnojezikovna zgodovina in kontinuiteta pa segata vsaj do prve slovenske knjige (Trubar, 1550). Vseeno je na Slovenskem še vedno prisotnih precej narečij, ki se v slovenskem medijskem prostoru danes še bolj uveljavljajo. Žal je pogosto učenje slovenskega knjižnega govora premalo izpostavljeno v slovenskih šolah, tudi v smislu splošno znane krilatice, da slovenščino tako ali tako vsi znamo oz. se je bomo spontano priučili. Težave nastopijo pri zahtevnejših besedilih, tako

pisnih kot govorjenih. Tudi učni načrti učenju govora ne dajejo dovolj poudarka, kar se potem udejanji v samih učbenikih ter kasneje pri oz. med poukom. Kot kaže analiza govora na sodišču v severovzhodni Sloveniji, predstavljena v tem prispevku, je govor udeležencev v sodnem postopku še posebej za poslušalca iz drugega konca Slovenije celo nerazumljiv oz. vsaj zelo težko razumljiv. In v ta namen bi bilo treba prilagoditi tudi pouk jezika v osnovnih in srednjih šolah. Liberalizacija medijskega prostora v zadnjih desetletjih je uveljavila narečja in druge neknjižne zvrsti, obenem pa še zmanjšala delež kakovostnih govorcev (napovedovalcev), zato je spontano učenje knjižnega jezika (preko medijev) težavnejše. To se odraža v javnih in uradnih besedilih, kjer bi moral biti knjižni govor samoumeven za vsakega govorca – vloga javne šole je in bo pri tem odločilnega pomena.

2 Pomen knjižne izreke v slovenskem javnem prostoru

> Pogovorni jezik bi moral biti za vso Slovenijo kolikor toliko enoten. Šele za posnemanje vsakdanjega govorjenja kaže določiti tudi njegove pokrajinske inačice, npr. ljubljansko, gorenjsko, osrednještajersko, sev.-vzh. štajersko, primorsko, morda tudi koroško […] Kakor zbornemu jeziku je tudi splošnopogovornemu jeziku njegova najnaravnejša podlaga jezik zemljepisnega, političnega in kulturnega središča Sloveniji, tj. jezik Ljubljane in okolice. (Toporišič 1979: 63)

V tej Toporišičevi izjavi vidimo njegovo tendenco po približevanju enotnemu pogovornemu jeziku, ki pa ga je sam kasneje pogosto enačil z govorom Ljubljane (Toporišič 2003, 2004), kar so prevzeli tudi nekateri mlajši jezikoslovci (Jurgec 2011, 2005); pri tem je problem predvsem nadaljnje poudarjanje regionalno zamejenega jezikovnega koda – govora Ljubljane – kot absolutne, prirojene danosti knjižnega jezika. Izločanje neosrednjeslovenskih govorcev knjižnega jezika pri njegovem opisovanju ima lahko za posledico ugotavljanje dodatnih regionalno pogojenih, v tem primeru osrednjeslovenskih, fonoloških elementov, kar pa ni lastnost nacionalnega jezika, ki je načeloma vseslovenski in neregionalno pogojen. (Tivadar 2012a) Izpostavljanje enega območja še posebej v slovenskem zelo regionalno razdeljenem prostoru povzroči odpor ostalih neosrednjeslovenskih govorcev do slovenskega knjižnega jezika. (Tivadar 2011) Predvsem pa bi vnašanje nekaterih regionalno zamejenih govornih (fonetično-fonoloških) značilnosti v knjižni jezik, le-tega naredilo še toliko bolj zapletenega in težko naučljivega.

Pri tem je treba poleg raznolike podobe v govorjenih medijih in s tem težavnejšega modelnega učenja mladih ter tudi starejših govorcev izpostaviti tudi odsotnost samostojnega pravorečnega priročnika, ki bi ga poleg pravopisa zaradi večje pozornosti enotni in kakovostni knjižni izreki morali imeti, če bi želeli zagotavljati spontano učenje govorcev različnih starosti. (Tivadar 2012b; Dobrovoljc, Jakop 2011)

Knjižni govor naj bi združeval in bil sprejemljiv za čim širšo skupnost »tako profesionalnih kot laičnih govorcev.« (Palková 1997: 321) Tudi slovenski knjižni jezik »od svojih začetkov do 19. stoletja pa tudi danes išče sožitje med živim govorom (predvsem slovenskega osredja) in vseslovenskim knjižnim jezikom.« (Tivadar 2011: 86)[1]

1 O samozavestnem in samoumevnem življenju v vseh govornih položajih v 2. desetletju 3. tisočletja skupnega slovenskega knjižnega govora, ki je nadregionalnega značaja, ne bi smelo biti dvoma. Kako ta jezik uporabljati, ustrezno nadgrajevati in opisovati pa je naloga tako za jezikoslovce kot vse uporabnike slovenskega jezika, ne glede na narodnost in pokrajino.

3 Ustrezen govor na slovenskih sodiščih[2]

> Ker so v mestih (ali mestnih naselbinah) navadno višje upravne ustanove, npr. sodišča, zemljiške knjige, okraji, vlade itd., veljajo njihovi odloki in zakoni tudi na deželi. Kmet jih bere ali posluša in tako se jezik odločb, zakonov in knjig širi tudi med okoliško kmečko prebivalstvo in seveda tudi prebivalstvo drugih manjših mest. Jezik odločb, zakonov, dopisov in knjig se tudi sam v tem in onem prilagaja svojemu širšemu zaledju, to pa zato, da bi ga razumeli na čim večjem področju in ga sprejeli za svojega. Jezik, ki ga za medsebojno pisno in govorno sporazumevanje rabi dalj časa širši krog ljudi, imenujemo p i s n i a l i k n j i ž n i j e z i k. (Toporišič 1966: 17–18; 2008: 225).

O pravniškem govoru, še posebej govoru slovenskih sodišč, so bile v preteklosti narejene le redke jezikoslovne razprave. (Npr. Stabej 1996) Razlog je gotovo v kompleksnosti tako na eni strani zapletenih besedil, kot so pravniška besedila, ki morajo biti tudi zelo natančna, da ne prihaja do večpomenskosti in neresničnih zapisov, kot na drugi strani kompleksne narave sodnih postopkov, v katerih so udeležene zelo različne stranke, od pravnikov (sodniki, tožilci, odvetniki) do izvedencev (npr. zdravniki) in ne nazadnje vsake posamezne stranke ter priče. Vsaka od teh strank ima različna jezikovna znanja ter govorne sposobnosti. Ta prispevek odpira le en del te problematike skozi primer konkretnega sodnega postopka.

3.1 Kakšen je govor na slovenskih sodiščih?

Odgovor na to vprašanje lahko (vsaj v omejenem obsegu) dobimo ob analizi prakse snemanja obravnav na sodiščih. Vendar je pri tem treba upoštevati najprej, da snemanje ni bilo uvedeno zaradi jezikoslovnih raziskav, ampak se je uvedlo predvsem zaradi »skrajšanja časa sojenja, ki je potreben za obravnave v sodnih postopkih in s tem povečanja učinkovitosti poslovanja sodišč ter kakovosti obravnav.«[3] Na drugi strani pa moramo upoštevati, da gre pri obravnavani problematiki snemanja sodnih obravnav za sodni postopek, v katerem je snemanje obravnave eden od načinov izvedbe dokaznega postopka. Tako je za sodnika in stranke sodnega postopka pomembno predvsem to, kaj je oseba (npr. obdolženec, priča, tožnik, toženec, izvedenec) dejansko rekla, ne toliko, na kakšen način je bilo povedano.

Kljub temu pa bi pravni vidik morali povezati z jezikoslovnim vidikom, predvsem zaradi razumljivosti sodnih postopkov, enotnosti razlage pravnih pojmov in nenazadnje reprezentativnosti sodišča kot institucije, še posebej v samostojni državi.

3.2 Uvedba snemanja in prepisov snemanja sodnih obravnav

Slovenija je s tehničnega vidika možnost snemanja sodnih obravnav na vseh sodiščih v državi uvedla v letu 2010. Pred tem so sicer na posameznih sodiščih (v Kopru, Kranju in Ljubljani) že snemali obravnave, vendar pa se je s 1. 10. 2010 z namestitvijo tehnične opreme v 352 razpravnih

---

2 O govoru na sodiščih smo v študijskem letu 2014/15 diskutirali pri predmetu Besedilna fonetika slovenskega knjižnega jezika; problematiko je s stališča uporabnosti fonetičnega zapisa obravnaval Luka Horjak, večji del tega še čaka na analizo in samostojno obravnavo.

3 Predstavitev projekta snemanja sodnih obravnav Ministrstva za pravosodje – *Pravna praksa* 36 (16. 9. 2010). 32.

dvoranah omogočilo, da se obravnave snemajo na vseh sodiščih.[4] Temu ustrezno je bila pred tem spremenjena tudi zakonodaja, vse z namenom, da se s snemanjem procesnih dejanj sodišč »pripomore k učinkovitosti kazenskega postopka«[5] in na splošno k »povečanju učinkovitosti sodstva.«[6] O tem so obširno poročali tudi slovenski osrednji mediji. (*Delo*, 16. 10. 2010. 2)

Zakon o kazenskem postopku (v nadaljevanju ZKP) od novele ZKP-I (Ur. l. RS št. 68/08 z dne 8. 7. 2008) dalje določa, da sodnik »lahko odredi, da se glavna obravnava snema z ustreznimi tehničnimi sredstvi za zvočno ali zvočno-slikovno snemanje« (tretji odstavek 314. čl. ZKP). Za civilne postopke pa je bilo v Zakonu o pravdnem postopku (v nadaljevanju ZPP) od novele ZPP-C dalje (Ur. l. RS št. 52/07 z dne 12. 6. 2007) določeno, da sodnik »lahko odredi zvočno ali slikovno snemanje naroka.« (prvi odstavek 125.a člena ZPP)

3.3 Izkušnje sodnikov s snemanjem in prepisovanjem zvočno posnete sodne obravnave – organizacijski in dokaznopravni vidik

Glede na navedeno zakonsko podlago se sodnik sam odloči, ali bo odredil snemanje sodne obravnave. Zakon določa, da sodnik *lahko odredi*, torej snemanje ni obvezno. Pri tem lahko odredi snemanje dela obravnave ali cele. Posebnih navodil, v katerih zadevah naj se snemanje odredi, ni.

Z vidika tehnike snemanja lahko ugotovimo,[7] da je za snemanje v sodnih dvoranah dobro poskrbljeno. V sodni dvorani so nameščeni mikrofoni za vsako stranko posebej in tudi kvalitetni zvočniki. Vse skupaj upravlja posebna enota z računalnikom in ustrezno ostalo elektronsko opremo. Govor snemane stranke je kvalitetno posnet, posneti glasovi se dobro slišijo, treba pa je posvetiti precej pozornosti opozarjanju strank, da govorijo v mikrofon in glasno ter razločno. Računalniški program sicer omogoča, da lahko ob poslušanju posnetega govora posamezne stranke izklopimo vse ostale mikrofone, razen mikrofona govorca, tako se lahko posluša le posnetek iz mikrofona, npr. priče. Računalniški program tudi omogoča upočasnitev posnetka, kar je koristno predvsem za poslušanje tistih, ki govorijo hitro in nerazločno. Tehnično dobra je tudi oprema za poznejše poslušanje in prepisovanje, to so zvočniki, slušalke in pedal, ki z enim pritiskom stopala ustavi posnetek in z nadaljnjim pritiskom posnetek spet predvaja, s tem da se posnetek samodejno vrne za nekaj sekund nazaj in je tako omogočena sledljivost posnetega in napisanega. Poleg tega računalniški inženirji na sodiščih zagotavljajo dobro strokovno-tehnično podporo.

Z vidika časa trajanja obravnave, ki se snema, je konkretna izkušnja pokazala, da se je čas trajanja sodne obravnave zaradi snemanja skrajšal za približno polovico, vendar se je kot glavna pomanjkljivost celotnega postopka pokazala dolgotrajnost naknadnega prepisovanja posnetka. Tudi iz izkušenj drugih sodnikov lahko ugotovimo, da je sicer trajanje obravnave zaradi snemanja

---

4 Projekt Zvočno snemanje glavnih obravnav in narokov v sodnih postopkih se je izvedel v okviru operacije e-pravosodje, ki se je financirala iz Evropskega socialnega sklada – gradivo *Zvočno snemanje glavnih obravnav in narokov v sodnih postopkih*, Ministrstvo za pravosodje, Ljubljana 2010. 5.

5 Razlogi za sprejem zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o kazenskem postopku – Poročevalec Državnega zbora EVA: 2007-2011-0101.

6 Razlogi za sprejem zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o pravdnem postopku – Poročevalec Državnega zbora EVA: 2006-2011-0004.

7 Ugotovitve so povzete po: Gorazd Tivadar – Poročilo (interno – narejeno po odredbi Vrhovnega sodišča RS) z dne 10. 2. 2011 v zvezi z uporabo snemalne naprave v sodni dvorani na Okrajnem sodišču v Ljutomeru.

bistveno krajše (tudi do trikrat), saj povedanega ni treba še enkrat narekovati za zapisnik. (Šetinc - Tekavc 2011: 15) Za prepise posnetkov pa je porabljenega tudi do trikrat več časa kot traja sam posnetek, zato časovnega prihranka ni. (Nerat 2011: 29)

Kot prednosti je treba izpostaviti vsaj nekatere dokaznopravne vidike, in sicer da lahko sodnik ob snemanju obravnave več pozornosti posveti opazovanju osebe, ki izpoveduje, in pri tem bolje kot pri klasični obravnavi z diktiranjem opazuje t. i. neverbalno, nebesedno komunikacijo, ki pove več kot izgovorjena beseda.[8] Sodnik lahko opravi dokazno oceno zaslišanja strank ali prič tudi na podlagi neverbalne komunikacije, ki jo zazna pri strankah ali pričah. Nato pa ta izvedeni dokaz oceni skupaj z drugimi in oceni uspeh dokazovanja glede na celotni dokazni postopek.[9] Tudi izpovedba je pristnejša, če se govorca ne prekinja zaradi povzemanja njegovih izjav na pisni zapisnik. Poleg tega pa zvočni posnetek izjave stranke omogoča lažje preverjanje kasnejših ugovorov strank (npr. če stranka ugovarja, da nečesa ni povedala tako, kot je navedeno na zapisniku).

Vendar pa se je, upoštevaje predvsem časovni in kadrovski (to je primanjkljaj osebja za prepisovanje) vidik snemanja, po opravljeni analizi kot najbolj smiselno ugotovilo, da se snemanje sodne obravnave opravi v kombinaciji s klasičnim vodenjem zapisnika (snemajo naj se le izjave izvedencev, posamezne pomembne priče, zaključni govori). Torej se priporoča, da se snemanje odredi le v zahtevnejših postopkih, kjer je večje število strank ter kjer je predmet obravnave zahtevnejši. V enostavnejših zadevah je bolje in hitreje izjave strank za zapisnik povzemati.[10]

3.4 Izkušnje sodnikov s prepisovanjem zvočno posnete sodne obravnave – jezikoslovni vidik

Za obravnavano temo pa je pomembnejša in zanimivejša izkušnja sodnikov, ki se nanaša na jeziko(slo)vni vidik. Ta vidik pride do izraza predvsem ob izdelavi prepisov zvočno posnetih obravnav.

Pri tem je najprej treba upoštevati, da mora biti v skladu z zakonom in podzakonskimi akti »prepis verodostojen odraz zvočnega zapisa« in da »se pri prepisu ne sme ničesar predrugačiti ali drugače zapisati« (11. člen Navodil o zapisniku o glavni obravnavi v kazenskih zadevah – Ur. l. RS 32/2000) oz. da mora biti prepis zvočnega posnetka pravilen, saj ima sicer stranka možnost »ugovora zoper morebitno nepravilnost prepisa« (četrti odstavek 125.a čl. ZPP). Ta navodila so tako stroga zato, ker sme sodišče sodbo opreti le na dejansko izpovedbo stranke ali priče, saj je eno od bistvenih načel dokaznega prava načelo neposrednosti. V kolikor sodišče razpolaga z zvočno posneto izjavo, je v skladu s sodno prakso dovoljeno, da sme sodišče na glavni obravnavi prebrati prepis zvočnega zapisa, vendar pa sme to storiti le, če glede vsebine posnetkov, točnosti prepisov ni nobenih ugovorov.[11]

---

8 Po nekaterih raziskavah z besedami povemo le sedem odstotkov sporočil, preostalih 93 odstotkov pa podajamo nebesedno. (Horvat 2010: 46)

9 Prim. Višje sodišče v Ljubljani v sodbi opr. št. I Cp 376/2009 z dne 24. 6. 2009 – www.sodnapraksa.si.

10 Vrhovna sodnica Maja Tratnik na Konferenci dobrih praks v sodstvu dne 9. 12. 2012, Dobre prakse v sodstvu, *Pravna praksa* 49–50 (20. 12. 2012). 35.

11 Sodba Vrhovnega sodišča RS, opr. št. I Ips 180/2000 z dne 8. 5. 2003.

Neposredna posledica tega navodila je, da so prepisi bistveno daljši od klasičnega zapisnika, predvsem pa manj razumljivi. Pomembno je namreč upoštevati, da se ljudje pri podajanju izjav zelo različno izražajo. Na eni strani so lahko dobri govorci, ki znajo lepo in strnjeno povedati bistvo zadeve, na drugi strani so govorci, ki dolgovezijo ali se niti ne znajo ustrezno ustno izražati. Sodnik lahko z usmerjanjem obravnave to nekoliko popravi, vendar je ob zvočnem snemanju to dosti težje, kot če se piše klasični zapisnik, v katerega sodnik vnese bistvena relevantna dejstva, kar je nerelevantnega, pa izpusti. Ob tem lahko sodnik ob narekovanju klasičnega zapisnika posveti pozornost še jezikovno pravilnemu oblikovanju besedila, tj. knjižnemu jeziku. Pri tem je treba upoštevati, da so izpovedbe strank v sodnem postopku zelo pogojene tudi z različnimi interesi. Nemalokrat namreč stranka postopka nima interesa izpovedati po resnici ali pa vsaj ne izpovedati vsega po resnici. Rezultat vseh opisanih okoliščin je, da posneta izpovedba vsebuje dosti mašil, ponavljanj, nejasne izgovarjave, jecljanj in drugih jezikovnih in celo govornih napak.

Govorci na sodišču dostikrat uporabljajo narečje ali pa slovenščine enostavno ne obvladajo dovolj dobro in njihov govor vsebuje različne neslovenske besede.

V ponazoritev naj navedemo ugotovitve analize konkretnega posnetka sojenja na ljutomerskem sodišču, iz katere po prepisovanju in poglobitvi v zvočni zapis in sodniški zapis izhaja naslednje mnenje osrednjeslovenskega govorca, študenta slovenskega in nemškega jezika (Horjak 2015: 13):

> Najprej moram omeniti, da govor priče ni bil knjižni. Glavna obravnava se je odvijala na Okrajnem sodišču RS v Ljutomeru, ki geografsko sodi v panonsko narečno skupino, na tem območju se govori prleško narečje. Zatorej sklepam, da je krajevni govor priče oz. vsaj njegova osnova prleška. Priča se sicer na nekaterih mestih trudi govoriti knjižno pogovorno slovenščino. Razumevanje govora je bilo zame, kot nepoznavalca prleškega narečja, oteženo.[12]

K temu naj kot dodatno utemeljitev podamo še dobesedni prepis dela izpovedbe ključne priče v sporu zaradi ugotovitve služnostne pravice na ljubljanskem sodišču (Bergant Rakočević 2013: 33):

> Zatu, ko jemu a a a a nuč je bla, pa so a mel prkoličko, pa je blu zvečer, jes sem čaku čaku jih kod bojo zdej s tisto prkolco šli. Sem jih čaku, pol je pa prosu sma pa odmetal, de je šou prek s prkloco, pa sem nazaj jest tist zložu, so se pomagal mi za nazaj, drgač pa on ni vozu, de sem mu jes dovolu, nikol, nobeden.

3.5 Možne rešitve ali poti k ustreznejšemu govoru in prepisu govora na slovenskih sodiščih

Glede razumljivosti prepisov snemanj obravnav na sodiščih je najprej vsekakor na mestu vprašanje, ali narečni ali delno neslovenski govor spremeniti v knjižno slovenščino oz. vsaj pogovorno slovenščino. (Šetinc - Tekavc 2011: 15) Vendar pa bi potem bilo, glede na prej navedeno, treba po eni strani spremeniti zakonodajo oz. jo ustrezno dopolniti.

---

12 Primer s sojenja na ljutomerskem sodišču, IPA-zapis: »praʊ̯ zdəj pa mi jɛdˈniː miˈdɛːmɔ gɔr druk ˈteːdən pɔ ˈaːʊ̯tɔ | jə nɛ ʊeːm ‖ ˈjuːtrə al druk ted | to nɛ bom zdaj ‖ ˈstoːprɔˈtsɛːntnɔ | sɛ nɛ ˈspɔːmnim nɛ ‖ bomə naˈlaːgal in fə pɔnˈdeːlɛk nekɛj ga sə nəs ‖ ts, ts tsaˈriːnli ‖ in ga pɔl la.« Sodniški zapis: »Pravi, zdaj pa mi gremo gor drug teden po avto, ali ne vem, jutri ali drugi teden, to ne bom zdaj sto procentno, se ne spomnim ne, da bomo nalagal, in v ponedeljek, nekje ga bomo c..c...(jeclja) carinili in ga pol lahko ...« Nerazumljivost tega posnetka so potrdili tudi ostali študenti, med katerimi so bili tudi tuji študenti višjih letnikov slovenistike.

Delno bi se lahko ta problem nejasnih prepisov popravil z doslednim opozarjanjem sodnika, da naj govorci govorijo ne samo razumljivo, ampak tudi v slovenskem knjižnem jeziku.[13]

Če pa bi že (ob ustrezni spremembi) navodila dopuščala prepis prilagajati knjižni slovenščini, pa bi vsekakor bilo treba poskrbeti za jezikoslovno dobro izobražene sodne zapisnikarje ali pa mogoče celo razmisliti o tem, da se po zgledu nekaterih drugih držav prepis zvočnega posnetka zaupa za to usposobljenim strokovnjakom izven sodišča.[14]

V nekaterih državah so ta problem sicer praktično rešili tako, da prepisa zvočnega posnetka sodne obravnave niti ne naredijo, ampak je del sodnega spisa le zvočni posnetek, ki se v kopiji izroči strankam.

Z jezikovnega vidika gotovo ne bi bila prava rešitev v centralizaciji prepisov, kljub natančnejšim navodilom, saj je raznolikost slovenskih narečnih govorov prevelika, da bi lahko to zapisoval nekdo, ki tega narečja ne pozna. O tem priča tudi omenjeno mnenje študentov iz okolice Ljubljane ter drugih krajev Slovenije, ki so imeli velike težave z razumevanjem besedila, katerega govorec je bil predstavnik prleškega narečja. Zato je zapisovanje govorjenega besedila potekalo dosti dlje, kot bi sicer; seveda je lahko enak problem, če gre za izrazitega govorca katerega drugega slovenskega narečja, kot nam je prikazal primer ljubljanskega sodišča. (Bergant - Rakočević 2013)

Zaposlovanje jezikoslovcev, slovenistov ter jasna navodila za zapisovanje so pravzaprav edina rešitev problematike snemanja in zapisovanja sodnih postopkov, kar pa ne bi pocenilo niti ne pospešilo postopkov, bi pa pripomoglo k ohranjanju slovenske govorne krajine. Druga naloga pa bi in bo morala biti vzgoja kakovostnejših govorcev, bodočih udeležencev v postopkih – od sodnikov, odvetnikov in strank – kar pa je naloga primarnega izobraževanja. (Tivadar 2015)

Zaenkrat je žal stanje tako, da je dostikrat prepis popolnoma nerazumljiv, namesto da bi se »sodniku zaupalo, da zna ustrezno povzeti bistvo povedanega … Odlika jezika ni, da bi naturalistično preslikaval stvarnost – v tem primeru bi bil namreč kaotičen kot stvarnost sama – marveč to, da njen relevanten del izraža v strnjeni obliki.« (Pavčnik 2011: 41)

4 Namesto zaključka

Glede na navedeno lahko ugotovimo, da je bilo v procesu uvedbe snemanja premalo pozornosti posvečene slovenskemu jeziku in njegovi osnovni funkciji, tj. (spo)razumevanju. In to kljub temu, da nas nenazadnje že določbe veljavne zakonodaje, najprej *Ustave*, zavezujejo, da je »slovenščina uradni jezik« (11. čl. Ustave), ki ga državni organi in stranke morajo uporabljati v uradnih postopkih, kamor spada tudi sodni postopek (razen na območjih občin, v katerih živita italijanska ali madžarska narodna skupnost, kjer je uradni jezik tudi italijanščina ali madžarščina). To bi se moralo izražati ne samo v govornih nastopih pred državnim organom, ampak mogoče še bolj v pisnem dokumentu državnega organa (zapisniku, prepisu zapisnika, sodbi ali drugi sodni odločbi).

Glede na rezultate te analize lahko nadalje ugotovimo, da bi situacijo izboljšalo sodelovanje med jezikoslovno in pravno stroko; vsaka mora prevzeti svoj del dela in odgovornosti. Dobrodošla

13 Edina pisna navodila za zvočno snemanje – glej opombo 7 – namreč opozarjajo le, da se govorca »opozori, da mora govoriti razločno« (tč. 4.2 Navodil), posebnega poudarka, da govori razumljivo slovensko, ni.

14 Kot je npr. v Italiji – prim. Florjančič (1996: 12–13).

bi bila tudi dodatna izobraževanja za sodnike in sodne zapisnikarje s področja jezikoslovja. Ob tem bi tudi jezikoslovci lahko bolje spoznali posebnosti sodnega postopka.

Viri in literatura

BERGANT - RAKOČEVIĆ, Vesna, 2013: Tišina, snemamo! *Pravna praksa* 48. 33.

DOBROVOLJC, Helena, JAKOP, Nataša, 2011: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

FLORJANČIČ, Damijan, 1996: Obravnavni dan na kazenskem oddelku tržaškega sodišča, *Pravna praksa* 7. 12–13.

HORVAT, Tina, 2010: *Ocenjevanje neverbalne komunikacije v policijskem zasliševanju*. Diplomsko delo (mentor Peter Umek). Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede Univerze v Mariboru.

JURGEC, Peter, 2005: Spet o fonetiki, fonologiji in pravorečju v SP 2001. *Slavistična revija* 53/2. 245–248.

JURGEC, Peter, 2011: Slovenščina ima 9 samoglasnikov. *Slavistična revija* 59/3. 243–268.

Ministrstvo za pravosodje, 2010: Zvočno snemanje glavnih obravnav in narokov v sodnih postopkih. *Pravna praksa* 36.

NERAT, Barbara, 2011: (Ne)racionalizacija procesnega vodenja kazenskih obravnav. *Pravna praksa* 4. 29.

PALKOVÁ, Zdena, 1997: *Fonetika a fonologie češtiny: s obecným úvodem do problematiky oboru*. Praha: Univerzita Karlova.

PAVČNIK, Tomaž, 2011: Snemanje glavne obravnave in kaos informacij. *Pravna praksa* 15–16.

STABEJ, Marko, 1996: Obtožnica 1945–1994: variantnost in razvoj besedilne zvrsti. *Jezik in čas*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 233–249.

ŠETINC - TEKAVC, Martina, 2011: Izzivi zvočnega snemanja obravnav in transkribiranja posnetkov. *Pravna praksa* 13. 15.

TIVADAR, Hotimir, 2011: Regionalna (in socialna) različnost slovenskega (knjižnega) jezika v zgodovini in sedanjosti. Marko Jesenšek (ur.): *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 80). 80–91.

TIVADAR, Hotimir, 2012a: Codification of the spoken language: an example of contemporary Slovene. *Linguistica* 52. 337–348.

TIVADAR, Hotimir, 2012b: Nevarna razmerja med pisnim in govorjenim jezikom. Helena Dobrovoljc, Nataša Jakop (ur.): *Pravopisna stikanja – razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 15–23.

TIVADAR, Hotimir, 2014: Nacionalno v slovenskem jeziku. Marko Jesenšek (ur.): *Slovenski jezik na stičišču več kultur*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 102). 266–279.

TIVADAR, Hotimir, 2015: Vloga govora in njegovo poučevanje v slovenskih osnovnih in srednjih šolah. *Jezik in slovstvo*. V tisku.

TOPORIŠIČ, Jože, 1966: *Slovenski knjižni jezik 1*. Maribor: Založba Obzorja.

TOPORIŠIČ, Jože, 1979: *Slovenski knjižni jezik 4*. Maribor: Založba Obzorja.

TOPORIŠIČ, Jože, 1991: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

TOPORIŠIČ, Jože, 2003: Eksperimentalnofonetične raziskave slovenskega knjižnojezikovnega glasovja in tonemskosti. *Slavistična revija* 51. 119–140.

TOPORIŠIČ, Jože, 2004: Še z okrepljenimi močmi nad Slovenski pravopis. *Slavistična revija* 52/2. 209–227.

TOPORIŠIČ, Jože, 2008: *Stilnost in zvrstnost*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Silvija Borovnik
Filozofska fakulteta, Maribor
UDK 821.163.6–4.09Jančar D.:94(=163.6)

Slovenski narod in država v izbranih esejih Draga Jančarja

Drago Jančar sodi med najbolj plodovite in najbolj prevajane sodobne slovenske pisatelje. Je prozaist, avtor krajše proze in romana, dramatik in večkrat nagrajeni esejist. Kot esejist se je vedno oglašal tudi v zvezi z aktualnimi vprašanji, ki so se nanašala na vlogo Slovencev v zgodovini, bodisi v okviru zdaj že bivše Jugoslavije, pozneje v kontekstu Srednje Evrope ter v nedavni sodobnosti, to je v času osamosvajanja od bivše skupne države in vstopanja v Evropsko unijo. Njegova beseda je vselej naletela na veliko pozornosti in polemičen odmev.

esejistika Draga Jančarja, *Terra incognita*, slovenska identiteta, vloga slovenskega jezika

Drago Jančar is one of the most prolific and translated contemporary Slovene writers. He is a prosaist, an author of short stories and novels, a playwright and a multiple award-winning essayist. His essays have always dealt with topical questions about the historical role of Slovenes in the former Yugoslavia, in the context of Central Europe, at the time of Slovene independence and of entering the European Union. Jančar's words have always attracted a great deal of attention and triggered polemical responses.

Drago Jančar's essay writing, *Terra incognita*, Slovene identity, role of the Slovene language

V osemdesetih letih 20. stoletja so se v Sloveniji, ki je bila v tistem času še ena od republik socialistične Jugoslavije, razvnemala zelo intenzivna vprašanja o slovenski identiteti. Bila so sestavni del premišljevanj, občasno napolnjenih tudi s strahom, kaj bo z našo prihodnostjo, saj je bilo jasno, da bo v obdobju po Titovi smrti prišlo do velikih tektonskih premikov na področju skupne države. Kakšni bodo ti premiki v resnici, in da bodo tudi krvavi, tega tedaj nismo vedeli. Verjeli smo, da se bo slovensko nacionalno vprašanje »že kako rešilo«, vsekakor po mirni poti, in spominjam se, da se je takrat še veliko govorilo o nekakšni konfederaciji, v okviru katere naj bi v prihodnosti živeli Slovenci, sicer delno tudi že močno nagnjeni k osamosvojitvi, h gibanju za samostojno in neodvisno državo. Ko pa je Tito umrl, so postajali glasovi o tem, od kod izviramo in kam plujemo, vse močnejši. Spominjamo se jih tako iz političnih kot kulturnih, zlasti pa iz literarnih krogov. Pri zastavljanju vprašanj, ki so se nanašala tako na slovensko zgodovino kakor tudi na vprašanja o prihodnosti, je bil najbolj pogumen krog *Nove revije*, revije, pri kateri se je zbirala tedanja politična opozicija, katere predstavniki so v glavnem nasprotovali socializmu in zahtevali parlamentarno demokracijo. V času socializma so bili ožigosani kot separatisti in komunistična partija jih je preganjala. To se je zgodilo zlasti po izidu 57. številke *Nove revije* (1987, ur. Niko Grafenauer), v kateri so objavili svoje Prispevke za slovenski nacionalni program

S težnjami za odcepitev Slovenije od Jugoslavije pa se je hkrati vzpostavljalo gibanje za ponovno vključitev Slovencev v t. i. Srednjo Evropo. Evropska unija, kakršno poznamo danes, je bila še utopija. Slovenski intelektualni krogi, v katerih so imeli ponovno vodilno vlogo slovenski pisatelji, so le glasno poudarjali, da je bila Slovenija že od nekdaj del srednjeevropskega prostora, ki ji je

po idejni, duhovni pa tudi religijski plati še zdaj bližje kakor vse, kar je bilo balkanskega. To politično gibanje je našlo močan odsev tudi na literarnem področju. Ustanovljena je bila Vilenica, srednjeevropski literarni festival, ki še vedno poteka vsako jesen na Krasu in ima jasno sporočilo, da slovenska literatura že od nekdaj sodi k srednjeevropski.

Vsi ti nemiri, vsa ta politična gibanja so našla močan odmev v literaturi. Mnogo jih je bilo, ki so poglobljeno premišljevali o slovenski usodi ter o slovenski identiteti, zelo intenzivno tudi o vprašanjih slovenskega jezika, v katerega se je že intenzivno mešala t. i. srbohrvaščina, med njimi pa zagotovo najbolj izrazito in prodorno prav Drago Jančar. Mnogi so ga primerjali z veličino in lucidnostjo Ivana Cankarja s preloma prejšnjega stoletja, ki je svojemu narodu zapustil izjemen pisateljski prozni opus, pa tudi mnogo esejev in predavanj, v katerih je premišljeval o položaju Slovencev v tedanji avstro-ogrski monarhiji ter ob nastanjanju poznejše Države Srbov, Hrvatov in Slovencev (v nadaljevanju SHS) po 1. svetovni vojni. Jančarjevi eseji iz osemdesetih in devetdesetih let 20. stoletja in vse do danes namreč zelo spominjajo na pronicljivost tega velikega slovenskega pisatelja, pa tudi položaj Slovencev je bil po svoje podoben. V Cankarjevem času je šlo najprej za vprašanja znotraj avstro-ogrske monarhije in pozneje za vprašanja v zvezi s položajem v SHS, pri Jančarju pa najprej za vprašanja znotraj Jugoslavije in kasneje za vprašanja, vezana na položaj v novoustanovljeni Evropski uniji. Oba pisatelja sta se pri tem seveda dobro zavedala, da literatura sicer ne more biti korektiv dnevne politike, ima pa moralno moč, saj nikakor ni ločena od sveta, ki ga zelo natančno in občutljivo odraža. Oba pisatelja sta pisala literaturo, ki je bila jasno in ostro družbenokritična. In oba sta pisala tako daljšo kot krajšo prozo, esejistiko ter dramska dela. Drago Jančar sodi danes zagotovo med najbolj brane in prevajane sodobne slovenske pisatelje, zlasti v osemdesetih letih pa je pisal tudi odmevna dramska dela, ki so bila z velikim uspehom odigrana tako na slovenskih kot na drugih mednarodnih gledaliških odrih (*Disident Arnož in njegovi*, 1982, *Veliki briljantni valček*, 1985, *Dedalus*, 1988, *Klementov padec*, 1988, *Zalezujoč Godota*, 1989). Njegova esejistika pri tem ni zaostajala. Objavil je več esejističnih zbirk, ki so bile zelo brane in nekatere od njih tudi nagrajene. V njih je občutljivo, neredko pa tudi z dobršno mero humorja in ironije, reagiral na različna družbena dogajanja, ki pa so bila v osemdesetih in na začetku devetdesetih let že zaznamovana z zloslutenjsko senco bližajočega se razpadanja Jugoslavije.

Jančar je v svoji esejistiki opozarjal, da je bil prostor, v katerem smo živeli tudi Slovenci, zaznamovan z izkušnjo in s posledicami prve in druge svetovne vojne, z razpadom Avstro-Ogrske, s socialnimi nemiri, z nemško okupacijo in z raznimi variantami komunizma ter da je v njem vedno znova vzniknilo upanje v lepšo prihodnost, ki pa je bilo tudi pogosto prevarano. Izrecno je zapisal, da je njegova literatura del srednjeevropske literature, ki je bila v preteklosti tesnobno pesimistična: »Naše stoletje se je ob vsem imenitnem napredku, plastiki, avtomatom, barvam, modam in svetlim dvoranam človeku zalezlo pod kožo kot stoletje strahu in skrajne izpostavljenosti,« je zapisal v zbirki esejev z naslovom *Terra incognita*. (Jančar 1989: 119) Tej zbirki se bomo posvetili v kontekstu pričujočega besedila, ker odraža po našem mnenju vso širino in raznolikost najbolj aktualnih in perečih vprašanj v osemdesetih letih, to se pravi v času, ko se Slovenija še ni osamosvojila od Jugoslavije in ko je na vsem področju naše nekdanje skupne države vladala izredna napetost, prežeta s strahom, kaj nam bo prinesla prihodnost.

Slovenija se je osamosvojila v letu 1991 in takrat se je domala sočasno začela tudi vojna, ki je v Sloveniji na srečo trajala le deset dni, na Hrvaškem in v Bosni pa štiri leta. Jančarjeva zbirka *Terra incognita* pa je izšla leta 1989, in to s pomenljivim naslovom *Neznana dežela*. Slovenija je bila z vsemi svojimi težavami in odprtimi vprašanji neznana dežela na evropskem in svetovnem zemljevidu. V času, ko so nastali Jančarjevi eseji, si je začenjala utirati samosvojo in prepoznavno državno pot, ki je bila tudi pot dokazovanja in potrjevanja slovenske identitete. Literatura, ki je bila v preteklosti ne le njena zvesta spremljevalka, temveč tudi pomembna utemeljiteljica slovenskega jezika in kulture, pa ji je morala ponovno pomagati.

Pred osamosvojitvijo Slovenije l. 1991 je v razmerju do Slovencev v tedanji Jugoslaviji vladala izrazita nestrpnost. Slovence so obtoževali, piše Jančar, da so egoistični, domišljavi, da pretiravajo s svojo zahtevo po čistosti slovenščine, ki je bila že zelo pomešana s srbohrvaščino, pisali so o »grožnjah slovenske demokracije«, o »slovenskem sindromu«. Na drugi strani pa se je po vsej Jugoslaviji na veliko govorilo in pisalo o »socializmu s človeškim obrazom«, o »socializmu po meri človeka«, čeprav si je država v resnici še vedno prizadevala, da bi v njej odmrla svoboda (Jančar 1989: 101–105), a je tako rekoč že v obdobju razpadanja še vedno skušala zadržati obstoječi socialistični družbeni red. Vsako nasprotno mnenje, mnenje intelektualcev in pisateljev, je bilo označeno kot politični kriminal. To dejstvo omenja tudi Spomenka Hribar, znana politična analitičarka in esejistka, ki v svoji zbirki esejev z naslovom *Svitanja* (1994) piše, da sta bila z možem, filozofom in novorevijašem Tinetom Hribarjem, že popolnoma pripravljena na to, da enega od njiju ali pa oba odpeljejo v zapor, ker sta bila kritična do socializma in ker sta v svojih spisih pisala tudi o slovenskih osamosvojitvenih težnjah. Pisatelji, navaja Jančar, so bili vest tega prostora, ker ljudje politiki preprosto niso več zaupali. Tako se je gibanje za osamosvojitev Slovenije preselilo v prostore Društva slovenskih pisateljev, kjer so pisatelji organizirali celo pisanje nove slovenske ustave, preselilo se je na strani *Nove revije*, ki je postajala vedno bolj politična in je navezovala intenzivne stike z mednarodnim prostorom, naskrivaj pa se je preselilo tudi v tedanjo slovensko teritorialno obrambo, ki se je začela skrivoma pripravljati na napad prosrbske Jugoslovanske ljudske armade. Videti je bilo, da Sloveniji iz Jugoslavije ne bo dovoljeno preprosto in mirno oditi.

Za slovenske pisatelje sicer ne bi mogli reči, da so v času osamosvajanja postali »duša revolucije« v propagandnem smislu, kakor so bili mnogi pri drugih narodih v zgodovini (Majakovski, Jesenin, Gorki, Davičo), a njihov politični angažma je bil kljub temu zelo opazen (poleg Draga Jančarja so politično nastopali še Niko Grafenauer, Veno Taufer, Rudi Šeligo, Tone Partljič idr.). Jančar (1989: 73) meni, da se mora pisatelj tega varovati in paziti na to, da njegova literatura ne postane politika, da ne prične služiti goli propagandi. Takrat, piše Jančar (prav tam), je namreč literatura izrabljana, zato se je treba tudi v težavnih političnih časih zavzemati za avtonomnost umetnosti, literature: »Literarna umetnost si nikogar in ničesar ne skuša in noče podrediti, samo strastno se trudi, da bi izrazila človekov nemir. To je njena resnica.« (Prav tam: 79)

V socialistični Jugoslaviji, v okviru katere smo živeli Slovenci, je literatura v določenih obdobjih postala celo substitut zgodovinopisja, kajti vselej je pripovedovala o človeku in njegovem zgodovinskem času in prostoru, in to v metaforičnem jeziku, ki je bil obenem jezik resnice, opozarja pisatelj. Slovenski pisatelji so pripovedovali resnico o sebi in svojem narodu, pa tudi o jugoslovanski družbi nasploh. Ob tem Jančar (1989: 83) šaljivo navaja anekdoto, kako je nekoč Stalin

poočital političnemu prijatelju, Slovencu Kardelju, da imajo mali narodi slabo inteligenco, torej tudi slovenski. Slovenski pisatelji so v okviru tedanje Jugoslavije odločno odklanjali centralizem in opozarjali na to, da pomeni ta država »zapleten sistem zgodovinskih okoliščin in tradicij«, s katerim bi bilo treba nadvse občutljivo ravnati (prav tam: 84), kar pa se, kot vemo, ni zgodilo. Odklanjali so tudi vsakršno nasilno poenotenje, še zlasti pa so se upirali nasilju nad samobitno kulturo in slovenskim jezikom. Zavzemali so se za odprtost, demokracijo in pluralizem. Geslo »Pravica do drugačnosti« je postalo osrednje geslo tedanjega časa. Slovenci so si hoteli urediti življenje po svoji meri, po lastni pameti in interesih, označevali pa so jih kot separatiste. (Prav tam: 85) Pri srbski inteligenci so naleteli na nerazumevanje in odklanjanje, prav tako pa seveda tudi pri vprašanjih, ki so se nanašala na vojsko, saj vojska ni prenesla nikakršnih razmislekov o sami sebi. O tem pričata Jančarjeva eseja *Slovenci in Srbi* ter *Beograjski prispevek*, ki izražata duh tedanjega časa, intenzivno zaznamovan z ostrimi polemikami.

Jančarjeva esejistika dokazuje, da zelo natančno pozna kulturno zgodovino Slovencev. Omenja, da se je le-ta samoobrambno razvijala v Habsburški monarhiji, ki je razpadla, ker ni našla posluha za samobitnost malih narodov, za Čehe, Slovake, Hrvate, Poljake, Slovence, skratka za vse tisto, kar jo je v njeni različnosti konstituiralo. (Jančar 1989: 11) Ti narodi, zlasti Slovenci, so se še vse nadaljnje stoletje veliko ukvarjali z nacionalnim vprašanjem, pozneje seveda v večnacionalni Jugoslaviji. Slovenci sami pa v zgodovini niso bili enotni, prav nasprotno, bili so pogosto razcepljeni in razdvojeni. V eseju *Beograjski prispevek* Jančar spominja na slovenski razcep med katoliki in protestanti v 16. stoletju, na spor med staroslovenci in mladoslovenci v 19. stoletju, nadalje pa na prepad med komunisti in nekomunisti od leta 1943 dalje, ki je v marsičem zaznamoval tudi sodobno politično življenje na Slovenskem. Toda po drugi svetovni vojni je bila prav literatura tista, ki je uporno odpirala prostor različnosti:

> Prav literatura je bila tista, ki je prva začela odražati mnogovrstnost življenja z različnimi estetikami in zelo zgodaj, v petdesetih letih, so se okrog literarnih revij pojavile tudi širše nazorsko kritične in močno diferencirane skupine. Slovenska inteligenca, posebno literarna, si je prostor relativne svobode morala trdo izbojevati […]. (Prav tam: 87)

Tudi sodobna slovenska misel po Jančarju ni monolitna. V osemdesetih letih je polemizirala s partijo, z ideološko enotno in centralizirano urejeno državo ter z vojsko. Srbi so slovenske sanje o Srednji Evropi diskvalificirali s sanjami o nekdanji Avstro-Ogrski, čeprav so Slovenci jasno povedali, da je zanje to nekdanja grobnica, a obenem tudi, da je bila to tudi »skupna kulturna zibelka.« (Jančar 1989: 89) Po njenem razpadu zgodovina zlasti s Slovenci na mejah ni ravnala prijazno. O tem piše Jančar (prav tam: 12) v eseju z naslovom Tragedija:

> V Italiji, kjer je ostala tretjina Slovencev, v srednjeevropskem Trstu, že nekaj let po koncu Mitteleurope slovenskim otrokom fašistični učitelji pljuvajo v usta, kadar spregovorijo slovensko, skvadre zažgejo Narodni dom, imenitno zgradbo v centru mesta. […] V Jugoslaviji uvajajo cirilico in korupcijo. Iz čitank trgajo spis Ivana Cankarja *Raj pod Triglavom*. V Avstriji, na Koroškem, kjer je zgodovinski prestol davne slovenske države in mitološki prostor slovenstva, oblačijo rjave srajce in se pripravljajo na »endlosung« slovenskega vprašanja.

Slovence je na narodnostnih mejah doletelo iztrebljanje, v novonastali Državi SHS ter poznejši Kraljevini SHS pa le formalno priznavanje, ovito v plašč zanikovanja. Zato ni čudno, piše Jančar (1989: 12), da je literatura še vedno ostajala »nadomestek za nacionalno ideologijo in se je z delom svojih moči še naprej posvečala nacionalni eshatologiji.« Bila pa je tudi močno navezana na evropske literarne tokove, na ekspresionizem, konstruktivizem, socialni realizem, krščanski personalizem. Toda čas med obema svetovnima vojnama je bil za Slovence miren le navzven, v resnici pa se je oblikoval pomemben in usoden razcep med klerikalci in liberalci, med desnimi in levimi, kar se je nadaljevalo v času druge svetovne vojne, potem ko je l. 1941 Jugoslavija kapitulirala in sta si Slovenijo razdelili Nemčija in Italija, del pa tudi Madžarska. Na tej »terri incogniti«, opozarja Jančar, se je odvijala krvava drama, po vojni, v novonastali Jugoslaviji, pa je vsaj na začetku kazalo, da je za identiteto malega naroda poskrbljeno. Slovenija je postala socialistična republika in vzcvetela naj bi v polnopravno življenje znotraj Jugoslavije. Toda »[z]godba, ki sledi v povojnih letih, je prav tako znana,« piše Jančar (prav tam: 14), »pisatelji v zaporih in brez služb, prepovedi knjig, razpuščena uredništva revij in časopisov – okrog literature in preko literature se razrešujejo vprašanja, ki ji niso imanentna. Srednja Evropa kot duhovni, ne kot geografski in politični pojem, je vse dalje proč in vse bolj preteklost.«

Za razumevanje tematike o slovenski identiteti v esejih Draga Jančarja je treba skoraj v celoti citirati njegov kratek, a odličen esej z naslovom Identiteta iz zbirke *Terra incognita*. (Jančar 1989: 9–10) V njem pisatelj izrecno poudarja konstitutivno vlogo slovenske literature in jezika v zgodovini:

> Identiteta malega slovenskega, kot tudi nekaterih drugih srednjeevropskih narodov, se je v odsotnosti realne zgodovinske politične moči v resnici potrjevala skozi literaturo in kulturo. Pri Slovencih pa posebej izrazito še skozi jezik, ki so ga skozi stoletja čuvali kakor Judje svojo toro. (Prav tam: 9)

Pri tem s posebno pozornostjo navaja esej Milana Kundere z naslovom *Tragedija Srednje Evrope* o ogroženosti malih narodov, ki je bil na Slovenskem v osemdesetih letih zelo bran in pogosto citiran:

> majhen narod je narod, čigar obstoj je lahko vsak trenutek vprašljiv; majhen narod lahko izgine in tega se zaveda. Francoz, Rus ali Anglež ni vajen vprašanj o samem obstoju svojega naroda. Njegova himna poje o veličini in večnosti. Poljska himna pa se prične z verzom: »Poljska še ni umrla …« (Prav tam: 10)

Poudarja, da je zgodovina Slovencev zgodovina preganjanja in boja za ohranitev maternega jezika:

> Kakor slovenskemu narodu tako slovenskemu pisatelju ni bilo nikoli nič podarjenega – vse si je bilo treba izboriti, tudi za ceno osamitve, poniževanj, preganjanj, izgnanstva in ječ. Nekoč pravico do svojega jezika, danes pravico do svobodne besede. (Prav tam)

V eseju z naslovom Slovenski eksil piše Jančar (1989: 39–40) o tem, da je bila slovenska duhovna, kulturna in politična zgodovina vselej tudi v znamenju izgnanstva, vse od Primoža Trubarja dalje, ki je v izgnanstvu okoli l. 1550 natisnil prve slovenske knjige, v izgnanstvu pa je tudi umrl. Dvajset let po njegovi smrti so protestante iz slovenskih dežel izgnali ter njegove knjige sežigali. Na tujem je življenje preživela še vrsta slovenskih pisateljev, medtem ko so se doma počutili kot tujci

(npr. Ivan Cankar). Zgodovina Slovencev je tudi zgodovina izseljevanja in asimilacije, pa tudi notranje nesvobode. O tem poje slovenska ljudska pesem, vse od Lepe Vide do Galjota in Župančičevih verzov, vendar tudi v sodobnosti ni drugače: danes v svet zaradi gospodarske krize ponovno odhajajo številni intelektualci. V zvezi z izseljevanjem pisatelj opozarja, da je prišlo v prejšnjem stoletju do pravega eksodusa, saj se je v sto letih iz slovenskega narodnostnega prostora izselilo več kot 600.000 Slovencev. Zanimivo je, da se je njihova slovenska identiteta v tujini zelo intenzivno ohranjala, ponovno tudi skozi literaturo, tako da je npr. v Severni in Južni Ameriki nastajala bogata literatura v slovenščini. Pred leti je v treh zajetnih knjigah izšel pregled te književnosti in njenih avtorjev oz. avtoric z naslovom *Slovenska izseljenska književnost I–III* (1999). Že pri bežnem pregledu lahko bralec osupne ob zares številnih literarnih delih, ki so jih napisali slovenski izseljenci, danes pa jih ustvarjajo že njihovi otroci oz. vnuki. Zgodovina slovenske literature je torej tudi zgodovina razseljenih oseb. Slovenski eksil, piše Jančar (prav tam: 47), pa vselej ni pomenil le nesrečne zgodbe, saj so bili številni Slovenci v tujini zelo uspešni. Pri tem navaja podatke iz knjige *Slovenian Heritage* (ur. Edward Gobetz, izdajatelj Slovenian Research Center of Amerika). Med njimi je bila cela vrsta znanstvenikov, katoliških škofov, politikov, zdravnikov, glasbenikov, seveda tudi pisateljev. Toda slovenski eksil je pomenil zlasti odločitev »za prelom z okoljem, v katerem ni mogoče uspešno gospodariti, znanstveno ustvarjati, zaslužiti, razmahniti svojih delovnih in umskih sposobnosti.« (Prav tam) Slovenci v najštevilčnejših izseljenskih skupnostih v severni Ameriki in Argentini so zvesto ohranjali svoj jezik, kulturo, tradicijo ter vero, narodno zavest in politično prepričanje.

Opazno je, da se je Jančar v svojih esejih pogosto navezoval na literaturo ter kritične misli pisateljev iz slovanskega sveta. Poleg že omenjenega Čeha Milana Kundere nekajkrat citira tudi poljske pisatelje, npr. Czeslawa Milosza, Leszka Kolakowskega, Witolda Gombrowicza, Adama Michnika. V Jančarjevih literarnih delih, ne le v esejih, temveč tudi v romanih in dramatiki, pa srečujemo metaforične sledi Franza Kafke. Gre za avtorje iz srednjeevropskega prostora, katerih literatura je pripovedovala o ujetosti in nesvobodi, prefinjenih sistemih nadzora in o hrepenenju po svobodi.

Ko so nastajali Jančarjevi eseji v zbirki *Terra incognita* (1989), je bil v Evropi še trdno stoječ berlinski zid, na vzhodu pa so bile države, ki so bile od drugih ločene z žičnimi ograjami in minskimi polji, na katerih je stražila vojska. Prehajanje državljanov iz ene države v drugo nikakor ni bilo samoumevno in svobodno, tako da je bilo treba tudi za navadni turizem v vrstah prosjačiti na uradih, si priskrbeti vizume, prilagati potrdila o politični neoporečnosti in podobno. Državljani Jugoslavije smo potovali sicer nekoliko lažje in bolj odprto, če smo le imeli t. i. devize oz. zahodni denar, ki pa je bil zelo drag, v nekem obdobju si je država omislila celo denarni depozit, se pravi plačilo za prehajanje državne meje. Pot na zahod za Jugoslovane sicer ni bila prepovedana, a si je mnogi zaradi finančnih težav niso mogli privoščiti. Ob dnevno naraščajočih inflacijah, denarnih depozitih in ideološkem nadzoru ter hkrati že s slutnjo bližajočega se razpada državnih tvorb so slovenski pisatelji iskali povezave z zahodom, zlasti s srednjeevropskimi avtorji. Pri njih so upali na podporo in razumevanje v primeru, da bo pri nas prišlo do česa hujšega, pri čemer si besede »vojna« sploh niso upali izgovoriti.

Med avtorji, na katere širino so računali, je bil tudi znameniti avstrijski pisatelj slovenskega rodu Peter Handke, ki je v svojih delih (*Wunschloses Ungluck* (Žalost onkraj sanj, 1972), *Die Wiederholung* (Ponovitev, 1986)) pisal tudi o Slovencih, v Slovenijo pa je pogosto potoval in jo kot »deve-

to deželo« odkrival zlasti na Krasu. Njegova literatura je pomenila iskanje lastnih korenin, stik z davnimi predniki in lirično oživljanje njegovega že pozabljenega slovenskega jezika. Še danes predstavlja eno najbolj subtilnih tovrstnih iskanj, filigransko natančnih, s študijem Pleteršnikovega slovarja iz 19. stoletja, preko njega pa dialog s slovensko sodobnostjo. Toda kaj se je zgodilo? Handke, na katerega so slovenski pisatelji računali kot na mogočno avtoriteto, je lepega dne izjavil, da je Srednja Evropa zanj le »meteorološki pojem«. Izjava je bila deležna odmeva širom po Evropi, podal pa jo je kmalu po tem, ko je na slovenskem Krasu prejel pomembno nagrado za srednjeevropsko literaturo, Vilenico, in sicer za roman *Ponovitev*, v katerem je iskreno pisal o svojem slovenstvu po materini strani. To ignorantsko izjavo so Handkeju slovenski pisatelji in intelektualci, ki so si prizadevali za svoje umeščanje v srednjeevropski prostor, izjemno zamerili. Delovala je kot izdaja, kot nož v hrbet. In na to Handkejevo nemarnost je ostro, a z bolečino reagiral tudi Jančar (1989: 59) v eseju Srednja Evropa med meteorologijo in utopijo ter v samostojni izdaji eseja *Poročilo iz devete dežele* (Jančar 1991). Zapisal je, da je bila Srednja Evropa za Slovence »vizija, da stopimo iz svoje izoliranosti,« in »[v] ideološkem, nacionalnem, celo ustvarjalnem smislu je Srednja Evropa postala sinonim za omogočanje, možnost, upanje, skratka: utopija.« (Prav tam: 61) Pri tem je citiral G. Konrada in njegovo misel iz eseja *Moje sanje o Evropi*: »Človek brez utopije bo postal butast in oduren.« (Prav tam) V času nastajanja te utopije, piše nadalje Jančar (prav tam: 63), so ljudi v Evropi delili z vojsko, s policijo, carino in z minskimi polji. Utopije pa, preroško navrže, imajo to čudno lastnost, da se rade uresničijo.

Potem želi Handkeja osvestiti s pretresljivo, a žal resnično zgodbo o štiričlanski češki družini, ki je s tedanje Čehoslovaške skušala pobegniti na zahod tako, da je najprej odpotovala »na dopust« v Jugoslavijo, nato pa je v viharni noči poskusila preplavati reko Muro na slovensko-avstrijski meji ter se tako pretihotapiti v Avstrijo. Toda nanje je streljal jugoslovanski graničar in tako je na drugo, avstrijsko stran mejne reke Mure priplavala le petnajstletna hčerka, medtem ko so preostali trije člani njene družine utonili. S to grozljivo, a paradigmatično zgodbo, ki se je iz radijskih poročil tistega časa spominjam tudi sama, skuša Jančar dopovedati vzvišenemu avstrijskemu pisatelju, da Srednja Evropa ni le »meteorološki pojav«, temveč da izraža to gibanje neustavljivo hrepenenje po svobodi. Njegov esej pa vsebuje tudi jasen politični apel: Mi, ki gledamo v oblake, si moramo izmisliti jezik svobode, »jezik, kakršnega tam zgoraj govorijo altostratus translucidus, altokumulus lentikularis, cirus filozus radiatus in drugi nebeški popotniki«, tako da bodo lahko v Srednji Evropi tudi ljudje in blago na zemlji krožili enako svobodno. (Jančar 1991: 65)

Tako je Jančar pojasnil slovenska prizadevanja za ponovno oživitev skupnega srednjeevropskega prostora. Zavzel se je za svobodno Evropo brez meja. Danes poudarjam, da je to zapisal precej prej, preden je bila ustanovljena Evropska unija, kajti eseji so nastajali pred letom 1989, ko so bili izdani v knjižni obliki. Evropska unija je nastala z gesli o enakopravnosti vseh držav članic, zlasti pa njihovih kultur in jezikov na ustnicah. Vanjo je vstopila tudi samostojna država Slovenija. Z velikimi pričakovanji in s svetlim upanjem. Najnovejša Jančarjeva esejistika, objavljena v zbirki *Pisanja in znamenja* (2014), pa priča, da velikega zadovoljstva ni na obzorju: »Sanjali smo o svobodi, zbudili pa smo se v kapitalizmu,« je zapisal pisatelj.

V zbirki esejev z naslovom *Egiptovski lonci mesa* (1994), ki obravnava probleme Slovenije po osamosvojitvi, v obdobju t. i. tranzicije, ugotavlja, da smo Slovenci pripravljeni vstopiti v skupni

prostor Evrope, a da smo pri tem previdni in da vanj vstopamo s strahom, kajti ignoranca do malih narodov v Evropi še vedno obstaja. Če hočemo v Evropo, potem to ne bi smela biti Evropa po nemških, angleških, francoskih modelih, temveč naj bi bila to Evropa, v katero mora biti vgrajena različnost, predvsem pa spoštovanje le-te. Iz zbirke esejev je razvidno, da je Jančar aktivno sodeloval v mnogih javnih diskusijah s pomembnimi evropskimi pisatelji, filozofi in drugimi intelektualci po vsej Evropi, vse od Frankfurta do Pariza, obenem pa še vedno v svetu, v katerem je zgodovina pogosto »pljusnila čez robove, čez usode, čez ljudi.« (Prav tam: 48) Želi si, da bi bila to preteklost, vendar je del teh esejev nastal še v času vojne v Bosni, kjer je Evropa pogosto žal preveč opazovala in premalo učinkovito pomagala.

V Jančarjevih esejih zavzema vidno mesto tudi njegovo premišljevanje o jeziku, o slovenščini. Ta je zanj zrcalo identitete. (Jančar 1994: 60) Po njegovem so vsi jeziki prav zaradi raznolikosti velik prispevek h kulturi človeštva. O tem pa lahko razmišljamo tudi v sodobnosti, ko na Slovenskem polemiziramo z zagovorniki uvajanja angleščine kot evropske lingve franke na vseh nivojih. Ali nam lahko ta jezik nadomesti izražanje v materinščini? Nikakor. Toda glasovi intelektualcev, pisateljev in celo uglednih jezikoslovcev (Jesenšek 2014) ostajajo prezrti, v Sloveniji pa se z jezikom dogaja nekaj zelo žalostnega. (Borovnik 2013) Celo najvidnejši predstavniki univerz nam dopovedujejo, da moramo materinščino zamenjati z angleščino, če hočemo biti moderni, tržno usmerjeni in mednarodno prepoznavni. Toda mar se ni podobno dogajalo v preteklosti, ko bi bilo treba slovenščino zamenjati z nemščino, potem s srbohrvaščino … in se to na srečo ni zgodilo? Tiste, ki so to poskušali, je odnesel čas in danes so na smetišču zgodovine. Tudi Jančar se odločno postavlja na stran ohranjanja in razvijanja slovenščine ter opozarja, da je lahkotnost zamenjave z drugimi, t. i. večjimi jeziki, zgolj navidezna, saj je materinščina povezana z najbolj intimnimi plastmi človekovega življenja. In morda izraža tudi nekaj, čemur pravimo »duša«.

Viri in literatura

BOROVNIK, Silvija, 2005: Drago Jančar: Silvija Borovnik (ur.): *Slovenska dramatika v drugi polovici 20. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica. 141–153.
BOROVNIK, Silvija, 2013: Postali bomo tujci v hiši domačinov. *Delo*, Književni listi, 17. 12. 2013. 14.
HRIBAR, Spomenka, 1994: *Svitanja*. Ljubljana: Enotnost.
JANČAR, Drago, 1989: *Terra incognita*. Celovec: Wieser.
JANČAR, Drago, 1991: Poročilo iz devete dežele. Celovec: Wieser.
JANČAR, Drago, 1992a: *Disput z Adamom Michnikom*. Celovec: Wieser.
JANČAR, Drago, 1992b: *Razbiti vrč*. Ljubljana: Mihelač.
JANČAR, Drago, 1995: *Egiptovski lonci mesa*. Ljubljana: Mihelač.
JANČAR, Drago, 2002a: *Brioni*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
JANČAR, Drago, 2002b: *Privlačnost praznine*. Ljubljana: Študentska založba.
JANČAR, Drago, 2006: *Duša Evrope*. Ljubljana: Slovenska matica.
JANČAR, Drago, 2014: Pisanja in znamenja. Ljubljana: Modrijan.
JESENŠEK, Marko, 2014: Slovenščina kot učni jezik na slovenskih univerzah. Hotimir Tivadar (ur.): *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 50. SSJLK*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 42–49.
ŽITNIK SERAFIN, Janja, GLUŠIČ, Helga, 1999: *Slovenska izseljenska književnost I–III*. Ljubljana: Rokus.

Peter Svetina
Inštitut za slavistiko, Celovec, Avstrija
UDK 821.163.6-93.09:321(487.1)""197
UDK 316.74:82

Kaj pa je to država ali o rečeh države in režima v slovenski mladinski literaturi

Sedemdeseta leta prejšnjega stoletja kažejo v slovenski (jugoslovanski) družbi dvojen obraz: na eni strani komunistična oblast omejuje državljanske svoboščine, na drugi strani pa se ljudje vse bolj ozirajo po zahodnjaškem načinu življenja. V ta čas sodita mladinski prozni deli *Avtomoto mravlje* (1975) Jožeta Snoja in *Stopinje po zraku* (1977) Leopolda Suhodolčana, ki tematizirata družbene režime in z njihovo nekonformno reprezentacijo odpirata vprašanje o subverzivnosti v slovenski mladinski literaturi.

Avtomoto mravlje, *Stopinje po zraku*, družbeni režim, reprezentacija, subverzivnost

Slovene and Yugoslav society in the 1970s had a dual aspect: while the Communist authorities restricted the rights of its citizens, people increasingly turned to the Western way of life. This period saw the appearance of the prose works for young people *Avtomoto mravlje* (Driver Ant, 1975) by Jože Snoj and *Stopinje po zraku* (Footprints in the Air, 1977) by Leopold Suhodolčan, which thematise social regimes and through their nonconformist representations open up questions of subversiveness in Slovene youth literature.

Avtomoto mravlje, *Stopinje po zraku*, social regime, representation, subversiveness

1

Sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja sta v slovenski mladinski književnosti izšli dve pripovedni deli, ki tematizirata družbene sisteme, *Avtomoto mravlje* Jožeta Snoja, ki so izšle leta 1975, in *Stopinje po zraku* Leopolda Suhodolčana, ki so izšle leta 1977. Upodobitev (reprezentacija) družbenih režimov v obeh delih bo osrednja tema pričujočega prispevka.

Vprašanja, ki se zastavljajo v zvezi z omenjeno problematiko, so naslednja: kakšne so značilnosti družbenih režimov, ki so predstavljeni v omenjenih dveh pripovednih delih, kakšno stališče do njih zavzema pisec in kako si lahko razlagamo okrepljeno radovednost in potrebo po ubeseditvi problematike družbenega sistema v mladinski književnosti sredi sedemdesetih let.

2

V pripovedi *Avtomoto mravlje* Jože Snoj v prvih odstavkih opisuje tek dveh dečkov in enega psa, Vida, Jošta in Repka, po travniku za domačo hišo. A to ni običajen tek, to je pomanjševalni tek, saj se Vid, Jošt in Repèk med tekom v daljavo zmanjšujejo in na koncu, veliki kot mravlje, prestopijo v svet mravelj. Ampak mravlje sploh niso več mravlje (gledano s človeškimi očmi), ampak sama vozila, »hrumeči buldožerji, pa traktorji, pa tanki, pa vseh vrst oklopnjaki«. (Snoj 1981: 5) Že ob prvem srečanju z mravljami naletijo Vid, Jošt in Repèk na nekaj, česar iz svojega sveta ne poznajo: ko hočejo prečkati cesto, jim mravljinčji nadzornik Mravlje sporoči:

> Nič ne bo, fanta, je zviznil v čisti policijski mravljinščini, nič ne bo. Nobenega ustavljanja prometa danes, vsako oviranje poteka strogo prepovedano. Vsi organi v največji pripravljenosti. Vrši se praznično delovna

> parada vsega delovnega ljudstva mesta Mravljevo, največje in najboljše mravljinje republike Na poseki. Naša slavna kraljica predsednica Marinka Mravljinka Mravljajka VIII. je zvedela, da je na vzhodu naše države poginil hrošč Boršč. Neznansko si želi njegovih krač, zato je ukazala parado do njega […] Če bi imela sladkor, bi ukazala skuhati tudi marmelado[.] (Prav tam: 8–9)

Na srečo ima Vid v žepu bombon, ki se ob pomanjševalnem teku v daljavo ni pomanjšal. Ob tej novici se promet takoj preusmeri k fantoma in psičku, pravzaprav k bombonu, Vid, Jošt in Repèk pa na »splavostroju«, kot se imenuje splav, na hitro sestavljen iz mravelj-strojev, odrinejo v Mravljevo, kjer bodo fanta zaposlili kot strokovnjaka za sladkarije.

Med potjo naletijo na tovariša Dobromravova, »pesnika, pisatelja, dramatika, novinarja in tapetnika tovarišice kraljice predsednice republike Marinke Maravljinke Mravljajke VIII.«, ki fanta in kužka spremlja na poti v glavno mesto.

Obljuba se izkaže za pretvezo, saj fanta in kužka v Mravljevu vržejo v globok jašek, v ječo, katere stene so sestavljene iz samih tipalk in oči mravelj vohunk, ki so kar vzidane v stene ječe. Tu fanta doživita revolucijo, ki spodnese Marinko Mravljinko Mravljajko VIII. in na oblast pripelje Marinko Mravljinko Mravljajko IX. S pomočjo radijske postaje, ki jo je Vid doma vzel očku in s pomočjo katere razumeta mravljinščino, slišita mravljinčje misli in mravljam tudi lahko ukazujeta, pa s pomočjo dveh čebelic, Mije in Maje, se Vid, Jošt in Repèk s povečevalnim letom rešijo iz sveta mravelj in se vrnejo domov. Taka je zgodba.

In kako je v *Avtomoto mravljah* predstavljen mravljinčji svet?[1]

Eno prigodo s prometom v mravljinji državi smo že omenili. Druga je brutalnejša. Ko se odprava na splavostroju sredi mravljinčjega prometa premika proti Mravljevu, naleti na poti na slavčka, ki razkoračen nad potjo kljuva mravlje, da pohabljene in razmrcvarjene ležijo vsepovsod. A promet se tudi v tem primeru ne sme ustaviti:

> Ne smemo, fant moj, zelo mi je žal, ampak prepovedano je. Svetovalci ministri […] so predlagali zakon, […] da se naša mravlja vrsta ne sme nikoli in nikjer pretrgati. To bi bilo izdajstvo in izguba časa, velika gospodarska škoda. (Snoj 1981: 24)

To vztrajanje v okrutnosti »sovražnika« ne oziraje se na število razmrcvarjenih mravelj, »daje moč in veljavo naši državi po vsej poseki.« (Snoj 1981: 25)

Tisti, ki v mravljinčji državi kaj veljajo, so le mravljaki carinjaki in mravljajke policajke, »najljubš[e] hčer[e] naše kraljice predsednice« (Snoj 1981: 17), ki »so zmeraj site, ker jim ni treba nikogar krmiti.« (Prav tam: 24) Sicer pa so mravlje vedno lačne, nikoli ne smejo biti site: »Brž ko si se kje napokal, moraš – oprostita – takole iz ust nakrmiti prvo lačno sodržavljanko, ki te pobože in prosi za hrano.« (Prav tam: 24)

Vsa ljubezen državljanov pa velja edini vladarici, ljubijo samo njo:

---

1 Eden od elementov, ki označujejo deželo mravelj, so imena, izpeljana iz besede mravlja: mesto Mravljevo, nadzornik Mravljè, tovariš Dobromravov (ta zveni širše slovansko, rusko ali bolgarsko), kraljica in predsednica Marinka Mravljinka Mravljajka, Mravljinko Veliki – biološki eksponat v osnovi šoli Staneta Mravlježa. Ali občа imena: mravljunke vohunke, mravljajke policajke.

> Čisto živčni in iz sebe smo že vsi zaradi nje, Marinke Mravljinke Mravljajke VIII. Samo sprašujemo drug drugega, kjerkoli se srečamo: Ali je še živa in zdrava? Ali je sita? Na, na malo iz mojega želodčka zanjo. Pa da boš gotovo dal naprej, obljubiš? Obljubim. Če jo boš videl, srečni mravljinec, ji povej, da jo pozdravlja mravlja 03415 K III iz garaže traktoristov, trikratna udarnica, nosilka reda Velikega Mravljinka. Ne samo, da jo pozdravlja, da jo ljubi, si boš zapolnil, da jo ljubi. (Snoj 1981: 44)

Za medsebojno (človeško) ljubezen, o kateri Vid in Jošt pripovedujeta tovarišu Dobromravovu, v Mravljevem ni prostora. A Dobromravovu se zareče, izgovori misli, ki jih ne bi smel: »Za njo, za njo, našo veliko, mogočno, edino. Ona pa samo jé in jé in jé in leže jajčka in nima časa za nas. Ljubimo jo, tako ljubimo, a nismo ljubljeni.« (Snoj 1981: 44) Prepovedane misli Dobromravova pripeljejo v nekakšno avtomehanično delavnico, ki je pravzaprav preiskovalni zapor.

Omenili smo že ječo, v katero vržejo Vida, Jošta in Repka: stene so iz vohunskih tipalk in oči mravelj, saj so mravlje vohunke »kar vzidane vanje preprosto zato, da lahko noč in dan in vsepovsod vohljajo za državljani in jih – če je treba – ročno pretipajo in preiščejo od glave do peta, pardon, ponavadi do zadka.« (Snoj 1981: 79)

A preiskovalni zapor, v katerem se znajde zaradi napačnih misli tovariš Dobromravov, je okrutnejši. Mehanik, zasliševalec, ki med mučenjem ves čas ponavlja »Pokvarjeni mravljinec, priznaj!«, je Dobromravova z dvigalko dvignil nad betonsko popravljalno ploščad in mu nateguje nožice, vklenjene v verige:

> Mehanik je popustil ročico, da je ostala, mehka kot miličniška gumijevka […] nožice toliko da niso bile populjene iz sklepov, ampak ravno toliko, in ravno v tem je bilo, očitno, mojstrstvo zasliševalca v pajacu. […] Mehanik pa […] je tacal od nožice do nožice, od sklepa do sklepa vozila, pritrjenega na natezalno napravo. Vsakega je skrbno oblil in obvlekel z vrelim lepilom, da je vsakič zacvrčala hitinasta lupina in se zasmodilkal temnorjav dim nad njo. […] Mehanik se je odvlekel do stene in v omarici z lepo po vrsti razvrščenimi ključi za odvijanje vijakov, pardon, drobljenje sklepov, izbral najmanjše orodje te vrste […]. Z njo mu je, povejmo naravnost in na kratko, čeprav je že kar gnusno, gladko odščipnil levo tipalko. Nožice tovariša Dobromravova […] so obupno utripnile v prostem teku in se zdaj, tako obtežene, z lahkoto izpulile iz verižic, ki so jih dotlej vezale s tlemi. (Snoj 1981: 98–99, 101)

Med rekviziti, s katerimi se v mravljinčji državi vzdržuje oblast, pa so tudi očala. Na prvi pogled se sicer zdi, kot da bi bile to mravljinje oči, vendar temu ni tako:

> Kakšna zmota, prijateljček moj. Kakšna pomanjkljiva vzgoja! Prvič to niso oči, ampak sončna očala s povečevalnim steklom, ki jih dobi vsak naš državljan ob polnoletnosti zastonj, da zmore gledati v bleščečo in svetlo prihodnost mravljinjega ljudstva. Drugič ta pogled nič ne boli, tudi če nimaš očal, ampak – – – dokler se ne privadiš nanj, sili samo na kihanje, pst, včasih tudi ko že nosiš očala. (Snoj 1976: 15)

Kihanje, ki je v Mravljevu sramotno, je lahko za mravljo seveda tudi pogubno.

Še en od elementov vzdrževanja mravljinčjega režima so policaji, mravljajke policajke, tajni agenti z oznakami TIP, kar pomeni »Tukaj In Povsod«. (Snoj 1975: 49) Nevpadljivo vohunijo in nadzirajo ideološko neoporečnost državljanov Mravljeva:

> Ojoj, je zastokal Dobromravov, preoblečena mravljajka policajka. Izgubljeni smo!
> Tako je, je potrdil srhljivi mravljinec, tako je tovariš Dobromravov. Tajni agent TIP 73, kar pomeni, kot vam je znano, Tukaj In Povsod. Mimogrede rečeno, bili ste že nekajkrat močno zapaženi. Pogosti napadi kihanja, mimogrede. (Snoj 1981: 49)

Kazen za hude prestopke je javno izsesavanje, kakršnega bi bil deležen tovariš Dobromravov, če ga ne bi v zadnjem hipu pred koncem zgodbe rešila Vid in Jošt s pomočjo čebeljih reaktivcev Maje in Mije.

Režim, ki ga v zgodbi opisuje Snoj, v nekaterih elementih zelo spominja na Orwelovo črno utopijo *1984*, ki je izšla v slovenskem prevodu Alenke Puhar že leta 1967. Snoj jo je mogel poznati.

Tako kot je v Orwelovem romanu vsa ljubezen državljanov namenjena Velikemu bratu, je v Snojevi zgodbi vsa ljubezen namenjena tovarišici kraljici Marinki Mravljinki Mravljajki VIII. (in po revoluciji IX.). Za medsebojno ljubezen ni prostora: Winston in Julija sta okrutno kaznovana, ker sta se intimno zbližala, ker sta hotela ljubezen deliti med seboj in ne samo z Velikim bratom. Hrepenenje po ljubezni, ki je nedosežna, izraža tudi Dobromravov in zato pride v avtomehanično delavnico (preiskovalni zapor). Javna obešanja so družabni dogodki v Orwelovem romanu, v Snojevem bi to bilo javno izsesavanje tovariša Dobromravova, če ga ne bi tik pred zdajci rešila Vid in Jošt. Vseprisotni telekrani v Orwelovem romanu so tipalke mravljunk vohunk, vzidane v stene vsepovsod po Mravljevem, miselna policija pa so tajni agenti TIP-i v Snojevi zgodbi. V obeh besedilih je zločin, ki ga zagreši eden od junakov, pravzaprav miselni zločin, zapisan na papir: Winstonov dnevnik in kronika tovariša Dobromravova, v katero zapisuje nedovoljene misli.

Tudi O'Brienovo mučenje Winstona je v Orwelovem romanu popisano pošastno natančno. Nategovanje hrbtenice spominja na Snojeve opise nategovanja nožic tovariša Dobromravova:

> Brez kakšnega opozorila, razen lahnega giba O'Brienove roke, mu je val bolečine preplavil telo. To je bila grozljiva bolečina, ker ni mogel videti, kaj se dogaja, in imel je občutek, da mu zadajajo nekakšno smrtno poškodbo. Ni vedel, ali se ta stvar res dogaja ali pa ta učinek izzovejo z elektriko; telo se mu je raztezalo navzven, sklepe mu je počasi trgalo narazen. Čeprav mu je bolečina pognala znoj iz čela, je bil najhujši od vsega strah, da se mu bo vsak hip zlomila hrbtenica. (Orwel 1984: 180)

Podobnost obeh tekstov je tudi v »izdelovanju« jezika, ki je v rabi v eni in drugi državi, pri Orwelu je to novorek, pri Snoju mravljinščina z mnogimi mravljinjimi izrazi (zlasti tehničnimi).

Dimitrij Rupel v spremni besedi k ponatisu, ki je izšel v naslovnem letu (1984), označuje družbo, kakršno predstavlja v romanu angleški pisec, za totalitaristično:

> Bistvo totalitarizma ni le politična diktatura, ampak diktatura in podrejanje na vseh področjih […]. Totalitarizem pomeni, da je centralni komandi podrejena tudi privatna sfera oz. intimna sfera. […] Družba v Devetnajsto štiriinosemdeset je militaristična družba, kar pomeni, da je na strateških področjih brezhibna, skrajno funkcionalna, medtem ko je na drugih področjih […] skratka tistih, ki so povezana z osebnim, posameznim življenjem […] skrajno zanikrna. To je družba, ki pripravlja sijajne javne manifestacije […]. Za elito je na voljo vse, za ljudstvo […] tako rekoč nič […]. Odlična tehnika in brezkompromisen teror zagotavljata peščici […] vodilnih neomejeno oblast. (Rupel 1984: 238)

Podobno bi lahko trdili tudi za mravljinčjo družbo v Snojevi zgodbi: policijsko in vojaško je brezhibno organizirana, vsa čustva morajo biti namenjena eni sami osebi, edini kraljici predsednici, nekateri deli družbe so privilegirani (cariniki in policajke), prirejanje javnih manifestacij (izsesavanje) nadomešča siceršnjo bedo (običajne mravlje morajo biti vedno lačne), medosebno povezovanje oziroma čustva, ki bi povezovala med seboj mravlje (obžalovanje smrti prometnika Mravljeta), so prepovedana in kruto sankcionirana.

Vprašanje, ki se lahko na tem mestu zastavi, je: katero družbeno ureditev, katerega totalitarnega voditelja prikazujeta ena oziroma druga knjiga?

Rupel (1984: 238) navaja, da vrsta kritikov in komentatorjev Orwelovega *1984* »trdi, da je *1984* podoba kombinacije fašističnega in (boljševiškega) komunističnega sistema, pa tudi da je Veliki brat posnet po Stalinu, oz. da je v Goldsteinu in njegovi Bratovščini čutiti aluzije na politiko Trockega.«

Podobnega mnenja je za Snojevo pripoved tudi Grafenauer:

> Za ljudi je seveda takšen svet, kjer posameznik nima pravice do svoje svobodne volje in mišljenja, nekaj najstrašnejšega, o čemer nam prepričljivo govorijo številne zgodovinske izkušnje, med njimi še posebej tiste, ki še vedno mečejo svojo senco tudi na današnji čas in ki jih navadno poimenjujemo s pojmi, kot fašizem, nacizem, stalinizem. V takšnem svetu vladajo nasilje, strah in trpljenje; najhuje so seveda prizadeti tisti posamezniki in skupine, ki se nočejo podrediti takšnim družbenim razmeram […] Jože Snoj nam v Avtomoto mravljah prikazuje prav takšen svet[.] (Grafenauer 1981: 161)

Helga Glušič (2002: 226) izpostavlja v Snojevih *Avtomoto mravljah* »policijsko nasilje mravljinčje države.«

Peter Stankovič (2005) se v monografiji *Rdeči trakovi*, kjer govori o reprezentaciji v slovenskem partizanskem filmu, v uvodnem delu reprezentaciji (prikazovanju) posveča teoretsko. Vpeljuje izraz *polisemičnost reprezentacij*, s katerim označuje širše, ne zgolj ideološko konformne reprezentacije. V vsaki reprezentaciji naj bi obstajala »razpoka, ki omogoča uhajanje pomenov«. (Stanković 2005: 33) Te »razpoke« v tekstu so lahko tudi signal »proti-hegemonske reprezentacije«. (Prav tam) Po Stankoviću (prav tam: 34) obstaja namreč »tudi segment reprezentacij, ki zelo zavestno problematizirajo dominantne sisteme reprezentiranja in ponujajo neke precej domišljene alternativne zgodbe, podobe in interpretacije.«

Je najti v Snojevem besedilu kakšno izrazito mesto, ki bi navajalo k misli, da ne gre zgolj za reprezentacijo fašističnega, nacističnega, stalinističnega totalitarnega režima? Ali je mogoče, kot pravi Saksida (1998: 20), »[s]poročilnost fantastične pripovedi«, ki s svojo simbolno govorico pripoved povezuje, povezati »s konkretno družbeno stvarnostjo, v kateri je pripoved nastajala«? Ali je mogoče torej družbeni sistem, ki ga opisuje Snoj v *Avtomoto mravljah* razumeti tudi kot alegorijo družbenega sistema, v katerem je avtor v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja živel in ga doživljal?

Nagovor »tovariš«, »tovarišica«, ki je v socialistični jugoslovanski družbi po drugi vojni zamenjal »gospoda« in »gospo«, bi zagotovo lahko bil element prepoznavanja konkretne, jugoslovanske družbene stvarnosti. A sam ta element ni tako izrazit, saj so bili »tovariši« razširjeni po vsem vzhodnem, komunističnem svetu. Zelo droben, mimobežen in zato izmuzljiv element, s katerim lahko konotiramo tedanjo jugoslovansko družbo, pa je pojem »miličnik«, ki je nadomestil zahodnega

»policista«, »policaja«. V Snojevem besedilu se enkrat pojavi aluzija na socialističnega varuha reda, in sicer ob že navedenem opisu mučenja tovariša Dobromravova: »Mehanik je popustil ročico, da je ostala, mehka kot miličniška gumijevka.« (Snoj 1981: 98)

Da bi bilo Snojeve *Avtomoto mravlje* mogoče razumeti (zlasti) tudi kot subverzivno besedilo,[2] napeljuje dejstvo, da je v istem času kot *Avtomoto mravlje* Snoj izdal pesniško zbirko *Balade za glas in raglje* (1973), v kateri tematizira tedanjemu komunističnemu režimu tabujsko temo povojnih pobojev domobrancev. V osemdesetih letih izideta tudi romana *Gavženhrib* (1982) in *Fuga v križu* (1986): tu (režimsko nekonformno) tematizira problematiko slovenske državljanske vojne v času druge svetovne vojne.

3

V Suhodolčanovih *Stopinjah po zraku* (1977) nastopata komična detektiva Naočnik in Očalnik, ki sta se pojavila najprej v televizijski nadaljevanki (1971),[3] leta 1973 pa še v knjigi detektivskih prigod z naslovom *Naočnik in Očalnik*. Knjižno so izšle njune prigode še v knjižici *Pipa, klobuk in dober nos* (1976), v romanu *Na večerji s krokodilom* (1976), pričujoča zgodba je zadnja v seriji njunih prigod.

Detektivska naloga, ki Naočnika in Očalnika zaloti na počitnicah nekje med Voglom in Triglavskimi jezeri, je: razvozlati primer letečih krožnikov, ki je med letoviščarji in na sploh med ljudmi povzročil silen preplah. Izkaže se, da je Zemljo obiskala odprava z daljnega planeta Mirion (ki leži nekje med Jupitrom in Saturnom). Natančneje: na medplanetarnem plovilu Beli žarek sta mirionska detektiva Naoč Nik in Očal Nik, ki sta na las podobna zemeljskima Naočniku in Očalniku, z nalogo: najti prvo odpravo (posadko Modrega žarka), ki je prišla na Zemljo iskat deželo, s katero bi lahko delila svoje tehnološke dosežke in izume v dobro Zemljanov. Posadka prve odprave je izginila neznano kje, Naoč Nik in Očal Nik pa sta prišla Naočnika in Očalnika prosit za pomoč pri iskanju (pridruži se jim še zemeljski znanstvenik, profesor Nos, ki ima v mirionskem plovilu kolega Sona).

Izkaže se, da se izgubljena posadka nahaja v deželi Čitaniji, v kateri se je zgodil državni udar, predsednika Averada so vrgli z oblasti, posadko z Miriona pa zaprli v ječo. Detektivi posadko z odstavljenim predsednikom in nekaterimi (političnimi) jetniki uspešno rešijo. Nakar začnejo na Zemlji iskati deželo, ki bi ubežnike sprejela. Po neuspešnih poskusih v Sueni in Amerani, najdejo Jutako, miroljubno deželico, ki ubežnike sprejme. Z ljudmi te dežele predstavniki Miriona tudi začnejo znanstveno in gospodarsko sodelovati.

---

2 Subverzivni ali pa vsaj zelo neobičajni za otroško/mladinsko literaturo tistega časa so v Snojevih *Avtomoto mravljah* tudi podrobni opisi nasilja v deželi mravelj (npr. omenjeno mučenje tovariša Dobromravova, prim. Snoj 1981: 94–102, ali pokončanje zasliševalca, prim. Snoj 1981: 104). Če sprejmemo tezo, da je v romanu reprezentiran tedanji jugoslovanski družbeni režim, potem bi lahko kot subverzivni element deloval tudi kak pripovedovalčev komentar, na primer tale o krutem sankcioniranju pisateljev oz. svobode govora: »pisateljska smešnost [je] na tem svetu varljiva in minljiva in s tem pogubna, saj se ta smešnost […] nenadoma komu zazdi še kako zaresna in nevarna pa vas privije, da potem tenko piskate, če sploh še kdaj pisnete.« (Snoj 1981: 100) Ali stališče o izsesavanju lastnih državljanov oz. kulturi, ki ga izreče tovariš Dobromravov: »tiho vidva, torej preparacija, potem prezentacija, povrh pa še degustacija […]. Naša kultura je za ljudstvo. Mi, vesta, imamo najbogatejšo zbirko skeletov na svetu.« (Prav tam: 32)

3 Naočnika in Očalnika igrata Brane Ivanc in Janez Hočevar, režiral je Franc Uršič. Prim. *Naočnik in Očalnik*: https://www.youtube.com/watch?v=rWyn87SUHA4.

Popotovanje po deželah je pravzaprav popotovanje po različnih družbenih sistemih. In kakšni so ti družbeni režimi? Kako so reprezentirani?

V Čitaniji, ki ji vlada Veliki general, so čez noč odstavili predsednika Averada in v ječo pahnili tudi posadko Modrega žarka:

> Spoznali smo, da je to svobodna dežela, ki dela in živi za ljudi te dežele … Že smo se dogovarjali, kako bi lahko sodelovali med Zemljo in Mironom … Potem pa so čez noč v Čitaniji spet zavladali generali in bogataši … Kruto so pobijali ljudi, mnoge pa pahnili v ječe, med njimi je bila tudi vsa posadka Modrega žarka … Seveda so nas mučili[.] (Suhodolčan 1977: 124)

Čitanija je torej dežela, kjer po državnem udaru vlada vojaška diktatura. Ljudi pobijajo, mučijo, zapirajo v ječe. Veliki general se prevaža v velikih črnih limuzinah, pobeglim detektivom, posadki in prebežnikom pa sledijo Generalovi vojaki tudi s helikopterji in letali in besno streljajo v črni oblak dima, ki zakriva ubežnike in ki sta ga iz svojih pip napuhala Mirionska detektiva.

Druga postaja je Amerana, v kateri »se vsak dan devetkrat potrkajo na prsi, da so najbolj svobodna dežela na Zemlji«. (Suhodolčan 1977: 139) Ob prihodu »so jih od vseh strani obstreljevali z raketami in napadala so jih najhitrejša lovska letala« (prav tam: 140), ko jim le dovolijo pristati, pa jih pričakajo »do zob oboroženi vojaki, raket in tankov pa je bilo več kot dreves in gob v gozdu«, malce kasneje izvedo, da imajo rakete samo za »obrambne vaje« in si v Amerani pravzaprav prizadevajo, da »bi bila Zemlja ena sama velika dežela – Amerana«. (Prav tam: 144) Deželi vlada Glavni, veliko moč pa imajo tudi bogataši, podjetniki in gospodarstveniki, ki začnejo s prišleki z Miriona nemudoma kupčevati: pokupili bi ves mirionski zrak, vso mirionsko zemljo, želeli bi imeti ekskluzivne pravice za potovanja na Mirion itn.

Tudi od tod se mirionski odposlanci z obema zemeljskima detektivoma umaknejo. A ker so ameranski podjetniki pokupili že vse na Mirionu in je »ta planet že tako rekoč naš, neločljivi del naše dežele« (Sudodolčan 1977: 147), se za ubežniki zapodi amarenska vojska z atomsko oborožitvijo.

Deželi Amerani sicer ne vlada vojaški totalitarni režim, vendar je kljub temu močna vojska eden od stebrov ameranske družbe. Deželi vladata pravzaprav posel in denar, izrazito prisotna je v družbenem sistemu tudi ideja po koloniziranju drugih dežel.

Tretja postaja je Suena, dežela, kjer ima oblast Veliki vodja. Odposlance z Miriona in oba zemeljska detektiva sprejmejo na letališču »z velikimi častmi, ko da pozdravljajo največje državnike. Vse do njihovega helikopterja so razgrnili dolgo dolgo rdečo rdečo preprogo. Na obeh straneh preproge so strumno stali vojaki v živo pisanih uniformah in z očiščenimi puškami.« (Suhodolčan 1977: 153) Vse letališče je okrašeno z zastavami in velikim transparentom z dobrodošlico prišlekom »svobodnega ljudstva Suene«. Na poti v predsedniško palačo jih z obeh strani ceste pozdravljajo ljudje z zastavami in šopki cvetja.

V palači prišleke sprejme Veliki vodja, ki tako kot Ameranci izraža pohlep po ozemlju (»Naša dežela se bo kmalu raztezala po vsej Zemlji« (Suhodolčan 1977: 156)), skrivnosten pa je tudi v odgovorih, na vprašanja pregnanega predsednika Averada, ali bi se lahko srečal s svojim prijateljem Pavlom, ki je pribežal v Sueno. Odgovor, ki ga je deležen, je: Pavel je žal zbolel.

Prišleke še isti dan povabijo na ogled dežele: vozijo se z limuzinami, ki jih upravljajo nezgovorni šoferji, voziti se smejo le po vnaprej določeni poti. Ceste, po katerih se vozijo, so široke, hiše

in palače nove in lepe, »[p]o pločnikih glavne ulice so hodili lepo oblečeni meščani in glasno prepevali.« (Suhodolčan 1977: 158) A detektiva Naočnik in Očalnik se neopažena izmuzneta iz avtomobila in se sprehodita za prikazano jim kuliserijo. Izkaže se, da so čudovite palače in radost ljudi le videz, kulisa, za katero »stojijo v Sueni nizke hiše[,] iz katerih so prihajali ljudje s plašnimi koraki. In za košatimi zelenimi drevesi so postavljeni kanoni in tanki in rakete …« (Prav tam: 171)

Izkaže se, da je Averadov prijatelj Pavel politični zapornik in da je režim v Sueni totalitarni režim, s katerim delegacija z Miriona nima kaj početi. Člani delegacije, ki niso z Miriona, zginjajo v suenskih ječah drug za drugim. S pomočo elektroform brizgalk, ki povzročijo, da se vojaki z Velikim vodjem vred praskajo po vsem telesu, skačejo v zrak kot kenguruji in se zvijajo v smehu, člani posadke z Miriona osvobodijo svoje prijatelje in se umaknejo na varno.

Če spominja dežela Čitanija na države, kjer so voditelji prišli do oblasti s pomočjo vojaškega udara (leta 1973 je vojaški udar v Čilu izvedel Augusto Pinochet), če spominja Amerana (nekoliko po imenu, nekoliko po pridobitniški ideologiji, ki ji vlada, nekoliko po kolonizatorskih nagnjenjih) na Združene države Amerike, spominja Suena na katero od komunističnih dežel, kjer si je popolno oblast z izdelanim sistemom ustrahovanja in videza privzel en sam oblastnik; je pa res, da nekateri elementi (politični zaporniki, pozdravljanje delegacije z zastavicami in cvetjem itn.) zelo spominjajo tudi na prakso v tedanji socialistični Jugoslaviji.

V četrtem poskusu pristane posadka obeh medplanetarnih ladij z Naočnikom in Očalnikom v deželi Jutaka. Po naključju pravzaprav: občutljive naprave na mirionskih plovilih zaznajo bližajoči se potres v tej državi. Posadka se vmeša v radijske valove državnega radia in z obzirnim sporočilom pozove ljudi, naj zapustijo vsa poslopja. Državljani opozorilo vzamejo zares, Jutačani »so v množicah, a v najlepšem redu hiteli iz hiš, iz mest in vasi.« (Suhodolčan 1977: 174) Potres je bil res strašen, a zaradi discipliniranosti državljanov je bilo žrtev zelo malo: »Prihitel je tudi sam Predsednik Jutake in kot vsi drugi meščani razkopaval ruševine.« (Prav tam: 174)

Že po poimenovanjih voditeljev (Veliki general, Glavni, Veliki vodja) je oznaka Predsednik nekaj povsem drugega. S tem poimenovanjem (še bolj pa kar z dejanjem, nenazadnje je Predsednik tudi fakultetno izobražen (prim. Suhodolčan 1977: 174)) prikaže Suhodolčan oblastnika kot enega od državljanov, kot enega njim enakih (čeprav se ob slovesu odpelje domov s svojim helikopterjem). V Jutaki bralec tudi ne naleti na vojsko, zaznati ni niti nikakršnega militantnega dejanja ali rekvizita. Jutaka je skratka reprezentirana kot miroljubna država, v kateri ljudje živijo sicer skromno, a zadovoljno. To je tudi dežela, s katero začnejo odposlanci z Miriona svoje načrtovano, pa težko izvedljivo sodelovanje.

Bralec bi pomisli, da je v zadnji deželi, Jutaki, reprezentirana socialistična Jugoslavija, da je to pravzaprav slavospev predsedniku, državni ureditvi in državi, v kateri ob času nastanka zgodbe živi tudi avtorski pripovedovalec. Vendar to ne drži. Dežela, v kateri živi avtor, je dežela, v kateri živita tudi Naočnik in Očalnik, ta pa je z oznako »nekje pod Triglavom« (Suhodolčan 1977: 8) jasno določena: Jugoslavija je dežela, v kateri se cela zgodba začne in konča. A s to deželo Miriončani ne sodelujejo, ne morejo sodelovati, očitno za njihove standarde ni dovolj demokratična in miroljubna. Za sodelovanje si izberejo imaginarno majhno državo Jutako.

Tako kot pri Snoju »miličniška gumijevka« obstaja tudi pri Suhodolčanu morda tista razpoka v reprezentaciji, ki na besedilo in na namen avtorja meče posebno luč. Omenili smo že, da odposlanci

z Miriona v družbenem sistemu, v katerem živita Naočnik in Očalnik, se pravi v režimu države pod Triglavom, in v katerem živi tudi avtor,[4] ustrezne možnosti za sodelovanje ne vidijo. Vidijo pa jo v Jutaki, eni »manjših dežel na svetu«, kjer se »raztezajo […] lepa […] mesta in vasi«, »kjer živijo miroljubni, delovni ljudje«, ki »mirno delajo, obedujejo, se sprehajajo, praznujejo rojstva in plešejo na porokah.« (Suhodolčan 1977: 172) Možnost sodelovanja vidijo v deželi z družbenim režimom, ki ni militanten, kjer se predsednik kot eden od državljanov vključi v reševanje ponesrečenih v potresu. In prav potres je nemara tisti element, ki bi bralcu lahko namignil, za katero deželo pravzaprav gre: maja in septembra leta 1976 sta bila v sosednji Italiji dva silovita potresa, ki sta močno prizadela tudi zahodni del Slovenije. Spomin nanju je bil leto kasneje, ko je knjiga izšla, še več kot živ. In znano je tudi, da se je Leopold Suhodolčan družil s sodelavci *Nove revije*, ki je konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let bistveno prispevala pri osamosvajanju Slovenije. Bi bralec v deželi Jutaki lahko prepoznal Suhodolčanovo vizijo samostojne slovenske države?

Če razumemo namig v besedilu na tak način, lahko interpretiramo Suhodolčanovo (tako kot že prej Snojevo) besedilo kot besedilo, v katerem ne gre za režimu konformno reprezentacijo, lahko bi rekli, da gre pri obeh besedilih za subverzivni pogled na tedanji jugoslovanski družbeni sistem.

In še eno tematiko izpostavi Suhodolčan v svoji pripovedi *Stopinje po zraku* (ki je Snoj v *Avtomoto mravljah* ne): motiv vsega dogajanja v *Stopinjah po zraku* je pravzaprav iskanje poslovnega, znanstvenega, gospodarskega sodelovanja, tematizirana je za tisti čas precej liberalna tržna (in ne socialistična planska) gospodarska logika.

4

Poskusimo predstavljeni knjigi postaviti v tedanji družbeni kontekst. Po nekoliko liberalnejših letih (konec šestdesetih let) se je v Jugoslaviji (in s tem seveda tudi v Sloveniji) politična situacija zaostrila. Čeprav je Jugoslavija leta 1974 dobila novo ustavo, ki je »uvajala do tedaj najvišjo stopnjo decentralizacije« (Vodopivec 2007: 411), je bil leto pred tem sprejet zakon, ki je omejeval svobodo tiska, leto kasneje (1975) pa

> nov kazenski zakonik, ki je zaostroval kazni za »protirevolucionarno dejavnost«, »sovražno propagando« in »nasprotovanje režimu«; njegov 133. člen je bil formuliran tako ohlapno, da je omogočal pregon vsake, tudi samo verbalne protirežimske kritike. (Vodopivec 2007: 410)

V ta čas in v te razmere je padel tudi intervju Borisa Pahorja z Edvardom Kocbekom, ki je javno spregovoril o režimski tabu temi, povojnih pobojih vojaških in političnih nasprotnikov (domobrancev), oba avtorja sta bila sankcionirana.

Politični režim je v sedemdesetih letih s proslavami, »ki so slavile revolucionarne dogodke in osebe«, z odkrivanjem partizanskih spomenikov, s srečanji »bratstva in enotnosti« ipd. krčevito kazal in dokazoval, da je vitalen in nezlomljiv, in bolj ko je jugoslovanski predsednik Tito bolehal, bolj se je razraščalo njegovo čaščenje, v sedemdesetih letih je Titov kult dosegel vrhunec. (Prim. Vodopivec 2007: 414–415)

---

4 Iz spremnega besedila k *Stopinjam po zraku*, v Pogovoru z mojstroma (Suhodolčan 1977: 190–194), je namreč jasno razvidno, da so avtor, Naočnik in Očalnik sodobniki.

Nekaj let liberalizacije konec šestdesetih let je povzročilo odpiranje na trge zahodne Evrope, česar ni odpravila niti ponovna zaostritev političnih razmer v sedemdesetih letih:

> Jugoslovanski politični vrh kljub priseganju na delavski razred in delavske interese ni nasprotoval razvoju v smeri zahodneg potroštništva, saj naj bi bila določeno udobje in osebni standard – kot so menili komunistični veljaki – sestavni del »socializma s človeškim obrazom«[.] (Vodopivec 2007: 419)

Sedemdeseta leta so imela tako, kot piše Vodopivec (2007: 420):

> vedno bolj izrazito dva obraza, ki sta gledala vsak v svojo smer. Medtem ko je oblast še naprej vztrajala pri sistemu ene same stranke, omejevala svoboščine prebivalstva in se sklicevala na komunistična gesla, se je vedno več ljudi oziralo na Zahod in se spogledovalo z zahodno potrošniško miselnostjo ter načinom življenja.

In kam v ta kontekst postaviti obravnavani knjigi?

Snojeve *Avtomoto mravlje* in Suhodolčanove *Stopinje po zraku* sta besedili, ki kritično predstavljata totalitarne družbene sisteme. Na prvi pogled se zdi kritika namenjena nacizmu, fašizmu in stalinizmu pa vojaškim diktaturam. A razpoke v reprezentaciji političnih sistemov v obeh zgodbah nakazujejo, da sta avtorja zelo kritična pravzaprav (zlasti) do obstoječega jugoslovanskega družbenega sistema – subtilno nakazujeta na njegovo preobrazbo (ali razpad).

Literatura

GLUŠIČ, Helga, 2002: *Slovenska pripovedna proza v drugi polovici dvajsetega stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.

GRAFENAUER, Niko, 1981: Pesnik in pisatelj Jože Snoj. Jože Snoj: *Avtomoto mravlje*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 157–162.

Naočnik in Očalnik: https://www.youtube.com/watch?v=rWyn87SUHA4

ORWELL, George, 1984: *1984*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

RUPEL, Dimitrij, 1984: Okrog leta 1984. George Orwell: *1984*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 230–247.

SAKSIDA, Igor, 1998: Zvočnost, domišljija in komunikativnost: Mladinska besedila Jožeta Snoja. *Otrok in knjiga* 25/45. 5–20.

SNOJ, Jože, (1975) 1981: *Avtomoto mravlje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

STANKOVIČ, Peter, 2005: *Rdeči trakovi: Reprezentacija v slovenskem partizanskem filmu*. Ljubljana: FDV.

SUHODOLČAN, Leopold, 1977: *Stopinje po zraku*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

VODOPIVEC, Peter, 2007: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*. Ljubljana: Modrijan.

Irena Novak Popov
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 821.163.6-1.09"1980/2010":323.1(497.4)

Država in narod v sodobni slovenski poeziji

Prispevek analizira tematizacijo naroda, domovine in države v sodobni slovenski poeziji. Zaradi obrambnega nacionalizma smo se Slovenci v preteklosti istovetili z jezikom in literaturo, moja raziskava pa odkriva demitizirane podobe naroda in ambivalentno nihanje med distanco in skrbjo. Ironija, sarkazem, groteska in humor niso izraz brezbrižnosti ali nacionalne izdaje, temveč čustveno zavzet protest zoper občutje nesvobode, strahu in ponižnosti, ki so posledica zgodovinskih pohab. Čeprav se pesniki zavedajo globalnih razmerij, ki temeljijo na moči, pričajo za suverenost kot etično držo ustvarjalnega posameznika.

sodobna slovenska poezija, slovenski narod, značaj Slovencev, domoljubje, kritične drže subjekta

The paper analyses the thematisation of nation, homeland and state in contemporary Slovene poetry. In the past, Slovenes, out of a sense of defensive nationalism, have identified with language and literature, but my research has uncovered the demythified face of the nation and an ambivalent attitude somewhere between distance and concern. Irony, sarcasm, the grotesque and humour are not an expression of indifference or national betrayal, but rather an emotionally committed protest against feelings of lack of freedom, fear and humiliation, which are the result of historical disabilities. Although poets are aware of global relations based on power, they speak in favour of sovereignty as the ethical stance of the creative individual.

contemporary Slovene poetry, Slovene characteristics, patriotism, critical stance of the subject

Uvod

Tema 51. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture se zdi pisana na kožo sociologu, filozofu in politologu, izzivalna pa je tudi za literarnega zgodovinarja, ker premislek o narodu kot abstraktni »zamišljeni skupnosti« povezuje z zgodovinsko politično tvorbo. Država s svojimi institucijami je sicer zelo konkretno navzoča v javnem in privatnem življenju, vendar je Slovenci ne doživljamo z domoljubnimi čustvi. Samostojna republika, parlamentarna demokracija, z ustavo zavarovane človekove pravice, slovenska vojska in vlada so tako mladi pojavi, da zanje še ne vemo, ali so res uresničitev »stoletnih sanj« o suverenosti. Slovenski narod je bil najprej utopičen projekt, od leta 1848 že tudi izrecen politični program, dve desetletji pozneje smo v državnem okviru avstrijske monarhije imeli razvito delovanje strank in tekmovanje med politikami, a odločilnejše za naše samorazumevanje je bilo dokazovanje z jezikom in literarnim ustvarjanjem. Narod in domovina sta bila ideal, ki so mu ponosno služili vsi pesniki 19. stoletja (Prešeren, Jenko, Levstik, Stritar, Gregorčič, Aškerc), ga aktualizirali v kriznih letih po prvi svetovni vojni (Župančič, Kosovel) in še posebej med okupacijo 1941–1945, ko so bili Slovenci podvrženi etničnemu čiščenju. Ko smo po koncu druge svetovne vojne živeli v večnacionalni Jugoslaviji, je modernistična poezija oporekala uniformni, enoumni ideologiji, ki je omejevala posameznikovo svobodo in narod podredila razredu. Predvsem pa so bile potlačene medvojne travme, ki so skupnost razklale in še danes sprožajo dileme glede osvobodilnega boja in revolucije, uveljavljene z nasiljem (poboji vojnih poraženccev, nasprotnikov, kolaborantov, interniranje

in »prevzgoja napačno verujočih«). Pesnik Edvard Kocbek je v takšnem okolju deloval kot katalizator nasprotij: klerikalizem – prenovljeno krščanstvo, pravoverni – heretični misleci, komunisti – krščanski socialisti, revolucionarji – pesniki, podporniki režima – disidenti. Etos politike in posameznikovih dejanj je presojal ontološko, s stališča metafizične transcendence, otroškega čudenja in paradoksne misli. V postmodernem stanju, ki sovpada z nastajanjem slovenske države, se subjekt kot disident ne more več vzpostaviti, ker so veliki projekti na podlagi ene, enotne, celovite Resnice ali Ideje doživeli zgodovinski poraz. Subjekt je ontološko negotov posameznik, njegova identiteta je razpršena, heterogena, pluralna, zbrkljana, kot posameznik je križišče mnogih družbenih vlog, norm in diskurzov. Vse to seva tudi iz odnosov lirskega subjekta do naroda, domovine in države v sodobni poeziji. Moj panoramski pregled bo zajel nekaj izrazitih avtorjev in besedil, kjer je videti uveljavljanje, stopnjevanje in prespraševanje nacionalne (samo)zavesti ter kritično vrednotenje obeh naslovnih pojmov.

Hvalnice z napako v »moji deželi«

Humanist, vitalist, intimist **Tone Pavček** v sedmi zbirki *Dediščina* (1983) išče oporo, s katero bi premagal bolečino izgube in grozo ob sinovem samomoru. Njegova strategija je zanikanje nepreklicnega konca. Smrt poveže s tradicionalnimi predstavami zagrobnega nadaljevanja (na nebu, v večnosti) in zemeljsko-nebesno dvojnost vpne v kozmično kroženje, tako da se tema, črnina, bolečina preobrnejo v svetlobo, belino in mehkobo. Jedro subjektove identitete je izvorna pokrajina otroštva in primarna družina z osrednjim likom matere. Ko je jazova integriteta razdejana, je večno porajajoča zemlja simbol zaveze, zvestobe in ljubezni. Nanjo je pripeta pesnikova beseda, s katero vzpostavlja tudi vez z mrtvim sinom-pesnikom. Očetova pesem sina povzdiguje v najvišje merilo eksistencialnega smisla in ga izklicuje kot dantejevskega vodnika v zamišljenem potovanju onkraj. Pavčkovi mrtvi trajajo v spominu živih, segajo k živim kot preteklost prednikov in oživljajo v biografskih pesmih. Trajno navzoča sta tudi rodna pokrajina in domovina. Pesemski univerzum je zaokrožen, utripajoče življenje v njem kroži med rojstvom in smrtjo, med izvorom in vrnitvijo, vmes pa je življenjsko romanje skozi velike in bridke izkušnje. Za našo temo je relevanten cikel *Slovenske pesmi*, ki izreka pošastno dejstvo, da smo Slovenci v drugi polovici 20. stoletja postali svetovni »rekorderji« v suicidnosti.[1] Cikel začenja premislek o osebni izgubi in prehaja na raven občega, nacionalnega, na slovensko smrt v aktualnem času. To ni čas biti, ampak »nečas«. V njem vlada »nepremagano zlo, ki »nase roke polaga«, »mrtvi gori vstajajo«, telesa so »izmučena od hudega«, sanjati ni mogoče, zato Slovenci obupujejo: »babica z vrha stolpnice leti v nebo, / po vodi plavajo izdane neveste, / fantje padajo v grob / in postajajo zvezde.« (Pavček 1983: 51) Nad nami je »temni slovenski bog«, oddaljen in nezaznaven, »mi pa živimo, mi pa kar smo, / kot da nam ni ne konca ne kraja.« (Prav tam: 52) Abstrahirano zlo je čutiti kot globoko skriti prastrah. Povsod razširjeni vonj smrti spreminja majhen slovenski svet v tesnoben in odvraten prostor: »Vsi smo kakor iz iste / majhne zakotne vasi. / Slovenske. Nečiste.« (Prav tam: 53) Smrti najdražjih nas

1 Vendar to tedanje partijske oblasti, ki je obvladovala vse institucije, ni spodbudilo k globinskemu premisleku družbenih razmer in stanja duha: malodušnosti, izgube življenjskega erotizma, temeljnega razpoloženja tujosti v svetu, popolne družbene gluhote, vsesplošne odtujenosti, pomanjkanja individualistične samozavesti, redukcija posameznika v družbeno vlogo, ki njegovo življenje razkrije kot prazno, zavrto, neustrezno, nedopolnjeno, pravzaprav mrtvo. (Grafenauer 1987: 240–243)

boleče povezujejo v »eno družino«, ukinjajo nazorske, ideološke razlike in ustvarjajo novo pripadnost, zaznamovanost z rano, temo, sesipanjem sveta. Stiska se na koncu prevesi v sarkazem, tj. specifičen način umiranja »po slovensko«, z obešanjem, utapljanjem, zadušitvijo, zastrupitvijo. Zlovešče deluje jezikovni obrat: ko bomo umrli vsi, bodo na tem koščku sveta stvarem dali neslovenska imena, s Slovenci pa poimenovali smrt. (Prav tam: 56)

Odpor do kolektivne resignacije so *Pesmi o moji deželi* iz naslednje Pavčkove zbirke *Goličava* (1988), ki je nastajala v času premisleka slovenske samobitnosti in zamišljanja samostojne države, zato je bivanjska tema presvetljena z družbeno. Razdelek se začenja s pieteto do tradicije in nadaljuje z ironično predstavitvijo sedanjega stanja duha »v moji deželi«.[2] To je zatiskanje oči pred resnico. Resnica je, da je upanje pritisnjeno do tal in bolehno telo »jalovo pušča kri«. (Pavček 1988: 75) Spričo stoletij trpljenja se slepimo s prividi in sanjamo, naši kažipoti se pačijo v prisilo ene same poti, dom se je spremenil v beznico norega veseljačenja. Drevesu, simbolu pokončnosti, ki so ga sekali prišleki z vseh strani, zdaj sami žagamo veje in kopljemo grob. (*Drevo*; prav tam: 77) Naša dežela je sicer majhna, geografsko omejena in miselno zagrajena, vendar nam »dana« kot edini teritorij, zato je ne bi smeli izgubiti, se predajati brezskrbnosti in brezbrižnosti za prihodnost. Subjekt prikrito poziva k preoblikovanju slovenskega značaja – naše bogaboječnosti, naivnosti, skromnosti, pridnosti, samoljubja, previdnosti in ubogljivosti. (*Veselje na Slovenskem*; prav tam: 71) Svojo kritično držo legitimira z ljubeznijo, ki je najbolj izražena v antologijski hvalnici *Take dežele ni*. Razpeta je v antiteze med lepoto in bridkostjo, skromnostjo in radodarnostjo zemlje, neuničljivostjo narave in poboji iz nedavne zgodovine (brezna in grape s trupli sijejo potomcem v neprijazno temo). In vendar lahko pesnik samo v taki deželi živi, ustvarja: »Samo tu so tudi groze manj hude«. (Prav tam: 70) Pavčkovo vztrajno domoljubje bralce ozavešča, četudi je njegov programski vitalizem obarvan z elegičnostjo.

V zadnji zbirki igralke in pesnice **Mile Kačič** *Minevanja* (1997) so kristalizirani vsi ključni bivanjski položaji in izkušnje predhodnih: predanost ljubljenemu moškemu, razočaranje nad vihravim erosom, bolečina ob njegovi smrti, ob smrti njunega sina, spoznanje minljivosti in bitne samote, hrepenenje, vdanost, želja po miru, vera v preoblikovalno moč ljubezni. Najgloblji pečat je erotična ljubezen, iz katere se napaja tudi ljubezen do krajev, kamor se pesnica vrača in kjer se spominja. Ljubezen je srž življenja, odpor do dolge, prazne tišine smrti, zato bi moral človek njenemu sirenskemu klicu slediti brez računa o srečnem dobitku ali nezaceljenih opeklinah. Ko se jaz ozre po svetu, se zgrozi nad sovraštvom, grožnjami, zlomljeno vero, strahom in nasiljem kot maskami smrti (*Vizija*). Njen »gnili zadah« se je približal skozi množice pobitih in preganjanih iz teritorijev države, ki je Slovenci nismo (več) čutili kot svoje domovine. Čustvena brezbrižnost se je naselila tudi v govorico, iz katere je izginila beseda: »Kako redkokdaj slišiš / besedo DOMOVINA«. (Kačič 1997: 12–13) Namesto nje je slišati besedo republika iz političnega slovarja, besedo, ki se je drži »kri, pravično in krivično prelita«. Obremenjena je tudi beseda revolucija, ki je nujna, kadar ljudstvo ne more več prenašati podreditve. Čeprav pesnica razume njen pomen, jo težko spoštuje in je ne

2 Tako je bila sredi osemdesetih let imenovana Slovenija. »Slovenija, moja dežela« je bilo geslo za promocijo slovenskega turizma , a je z lipovim listom kot simbolom slovenstva sprožila širši čustven odziv in okrepila željo po samostojnosti. Osrednji oglas kampanje je TV spot *Gostje prihajajo*, ki ga je 1986 posnel Karpo Godina. Po tem so začeli izdelovati priponke, majice, dežnike in druge spominke s sloganom in lipovim listom.

more ljubiti, ker prinaša bolečine in strahove. Njeno zlo je udarilo tudi tiste, »ki niso nič krivi, / tudi tistim v njej / življenje ugaša, / ki so komaj še živi.« V zadnjih verzih zasije kontrast med republiko, pridobitvijo revolucije, in domovino. Domovina je dom, ne le za nemočne brez krivde, temveč »zavetje in počitek / za še takega izgubljenca.« Domovina je ena sama, kakor mati. Na sledi Cankarju sta Kačičevi domovina in mati instanci ljubezni, sprejemanja in varovanja, česar ime za javno sfero (*res publica*) ne vsebuje, zgodovinski pojem revolucija pa celo izrecno briše z ločevanjem krivih in pravih, vrednih in nevrednih življenja. Pesem je manifest etosa in erosa: izjava bolečine ob spoznanju, da v svetu ni ljubezni, temveč družbeni projekti preobrazbe, napredka, svobode, ki s seboj nosijo žrtvovanje, izločanje in teptanje. In je opozorilo, da domovine ne ljubimo, o njej ne govorimo, je ne čutimo kot dom, zavetje, skrb in mir. S tem izrekamo prekletstvo nad lastnimi čustvi, ker nas je kruta revolucija poškodovala, okrnila v orodje razuma in nam vsilila spoštovanje. Subjekt izjavljanja ima jasno stališče: domovina je primarna, enkratna, nezamenljiva, nujna, ker ni zgolj historično naključje in ker smo brez nje komaj še živi.

Demitizacija slovenstva in odpor do naivnega domoljubja

Med pesnike, ki so se od pozitivnih podob slovenstva distancirali, ker jim ni ustrezala realna družbena pojavnost, sodi **Svetlana Makarovič**. Zbirka *Pesmi o Sloveniji* (1984) je nastala v času, ko je iz protesta nad razvrednotenjem svobodnih umetnikov prekinila sodelovanje z državnimi založbami in izstopila iz Društva slovenskih pisateljev. Oprema z zelenim lipovim listom in podnaslov »za tuje in domače goste« napoveduje propagandno govorico, vsebina pa je travestija klasične pripovedke *Martin Krpan* (1858) Frana Levstika, ki jo prekinjajo humorni posnetki svetopisemskega govora. Krpanova zgodba je osvetljena z manj znano zgodovino (državni monopol, spori za redko sol, ki jo je Krpan tihotapil), humorna izpeljava pa meri na kulturo: obredna dobrodošlica gostom s kruhom in soljo ter frazem »pojdi se solit«. Demitizacijo junaštva izpelje z vpeljavo boga, ki je Krpanu ustvaril kobilico, »pravo slovensko žival«, vzdržljivo, zvesto, potrpežljivo in ljubečo. Za fin in razvajen cesarski dvor je Krpan le močan divjak, saj bi cesarična raje odšla v samostan kot postala nagrada za zmagovalca. Humor ne razdira le mitiziranega besedila iz začetka slovenskega pripovedništva, ampak tudi svetopisemsko stvarjenje, saj sta svet in človek rezultat božjega dolgočasja, hudomušnih domislekov, tekmovalnosti med očetom in sinom in neuspelega eksperimenta. Besedila kažejo vulgarno banalnost zaradi ničnost in ničevosti idealov, spodrezujejo temelj samoljubja in zaupanje v božjo avtoriteto. Blasfemično načet je celo mit jezika, saj se z nemškimi izrazi posejana *Pesem o lipi* izteče v groteskno poanto, da je lipa simbol slovenske nemoči in bolehnosti (spoja laskanja in packarije): »Veter nosi v širni svet / schmeichlerske napeve, / Oberkrainerschmiersimbol / za slovenske reve.« (Makarovič 1984: 8) Najhujši zaušnici sta satirični *Pesem o Sloveniji* na začetku in *Slovenci na oblast* na koncu zbirke. Prva se norčuje iz samozaverovanosti – da je Slovenija središče vesolja in sveta –, saj je izvorna kultura (hrana!) kontaminirana ali obogatena z balkansko: »Slovenija žgancev in kislega zelja, / čevapčičev, ražnjičev, sliv itede.« (Prav tam: 1) Zaključna pesem imenuje pahljačo stereotipnih lastnostih naroda: Slovenci so mirni in primerni za sožitje, škodijo si le med sabo, so krotki, ponižni, bogaboječi, varčni, poslušni, delavni, omikani, z malce surovim jezikom, zato pa »znajo vse tuje jezike«, podložni, lojalni vsaki oblasti, potrpežljivi in sprejemajoči vsak ukaz. Sklep je: »to ljudstvo bo večno živelo.« (Prav tam: 13) Zgroženost je v tej zbirki

maskirana s humorjem, blasfemijo, grotesko in sarkazmom, vendar meri v jedro problema, da ne znamo odločati o svoji usodi in ne vemo, kaj početi sami s sabo. (Hribar 1987: 11–12)

Radikalni modernist **Tomaž Šalamun** je ustvarjalno energijo usmerjal v prezentacije umetnosti, pesniški jezik in pesnikovo rast v realnih in simbolnih stikih z drugim in drugačnim, vendar je v njegovem obsežnem opusu za celo knjigo besedil, ki tematizirajo nacionalno zgodovino, duhovno dediščino, srednjeevropski kontekst in družbeno vlogo modernega pesnika. Že s prvo objavljeno parodijo *Duma 1964* se je odvrnil od domače zatohlosti: metafizike, duše, trpljenja, prestrašenih intelektualcev, nesvobodne znanosti, impotentne lirike, ideologij ter absolutistične narave socializma »à la Louis XIV«, ki ga metaforično ponazarja crknjena mačka. Kombinacija hlapčevstva, mita in pedagogike je jazu povzročila čir na želodcu, zato se ta antioda konča z zaničevalno oznako: »o Slovenci kremeniti, prehlajeni predmet zgodovine«. (Šalamun 2011: 65) V uvodnem ciklu *Mrk* iz prelomne zbirke *Poker* (1966) subjekt izjavlja, da se je naveličal kognitivnih vzorcev svojega plemena in se izselil – si očistil prostor za drugačen osebni svet in se preobrazil v avtonomni subjekt, ki bo preživel.

Zbirke iz sedemdesetih in osemdesetih let 20. stoletja preskušajo meje svobode. Preveva jih zanos ob spoznanju milosti izbranca, ki bo sledil diktatu sanj, se igraje upiral vsemu, kar bi ga lahko omejilo v pasivnost in podrejenost. V taki drži si privošči razdiralno podobo države, ki ji vladajo krutost, barbarstvo in beda. *Okupacija* in *Mrtvi fantje* iz zbirke *Bela Itaka* (1972) nizata simptome nasilja, zatiranja (čreva špricajo, otrokom že prvi dan po rojstvu zarežejo kožo kot plutovcem), izkoriščanja (hreščanje mladega mesa, žulji na rokah) in trpljenja (kriki poscanih vdov, lokomotive polite z losovo krvjo). Revolucionarna samovolja (pobijanje lastnikov stanovanj, prodajalce mesa dotolčejo z loparji) ne rešuje pomanjkanja (vrste, zlato za puter, po vodo hodimo z ajmerji). Oblast se sklicuje na besede umrlih in medvojne napore, izkazuje z obvladovanjem narave (drevesa na navoj, drevoredi na sklepe), a njen neuspeh so podivjani ljudje (ženske smrdijo po zvereh, starkam točijo alkohol), prostaštvo in zaničevanje kulture (teptajo svete tekste, genijem razbijejo nartne kosti s kavlji za transportiranje lesa, sušeče slive kapljajo v stare pesmi, v vilah rezgečejo konji).

Pogled na Slovenijo, Slovence, Srednjo Evropo in Slovane se je izčistil s pesnikovimi potovanji in bivanjem v ZDA. V sproščenem okolju med ljubeznivimi umetniki se je zavedel zaznamovanosti s strahovlado in znebil »cmokov v grlu«. (Šalamun 1972b: 29) S stališča ameriške svobode in tehničnega napredka prizadeto ali indiferentno ocenjuje Srednjo Evropo:[3] njeno zaostalost (bajte v gorah, makadamske ceste), ekonomsko in politično nesvobodo (emigranti, otroci s težkimi nahrbtniki, z žico pripeti ljudje), zgodovinske zamere in izgube, ki jih ne odtehtajo pristna vez z naravo, religioznost in simboli (»Duhovniki, drva in nageljni« (prav tam: 64)). Podoba duha v pesmi o Srednji Evropi iz zbirke *Druidi* (1975) je ambivalentna: zaradi zamrznjene vere v ta prostor viharno vstopajo druge kulture, ki v prepad pomečejo pušpan (živih mej, parkov), stroji potacajo noč, toda okna zadržijo njihove himne. V nasprotju z obrambnim nacionalizmom Šalamun opozarja na ksenofobijo, strah pred novim, ki ne dovoljuje preseči zamejitev. (Šalamun 1975: 11) Paradoks med ohranitvijo svojega in odprtostjo do neznanega se izostri v pesmi *Narodi, ki nehajo pripovedovati*. (Šalamun 1982: 19) Zgodovinski spomin in mit sta pogoj preživetja naroda, vendar tudi prepreka za »dostop do srca sveta«, sproščenosti

3 Srednja Evropa je petnajst let pozneje postala demokratični in multikulturni u-topos, odrešilna politična vizija na poti osamosvajanja srednjeevropskih narodov izpod dominacije Sovjetske zveze in Varšavskega pakta. (Rožanc 1987)

v milini in razkošju, preseganja trpljenja, tekmovanja, strahu in rasizma. Narodi brez lastnih zgodb umrejo, zbriše jih slast, njihovo življenje je elegantno in nepomembno, zanimivo le še za nož jezdecev, ki so jim poslali lepega mladega Arabca. Nanašanje na določen politični konflikt med Judi in Arabci prerašča v univerzalno strukturo, ki je oblikovana tako, da ni jasno, ali daje govorec prednost nacionalizmu ali estetskemu užitku. Nacionalno je že v prvi pesmi zbirke *Analogije svetlobe* postavljeno pod vprašaj: »Kdor skače po lastni travi, umre.« (Prav tam: 5)

Najbolj izzivalne izjave o slovenstvu so v zbirkah iz začetka osemdesetih let. V pesmi *Koga naj kličemo?* (Šalamun 1982: 12–13) zgroženi pesnik obračuna z izvorom, nacionalnim značajem in zgodovinskimi pohabami. Tarča jeznega ugovora je sovraštvo do sebe, hlapčevska ponižnost in zavist do gospodarja, brezimnost in sejmarska pamet. Narod, »pankrt brez imena«, je uničen od znotraj. Vse njegove kretnje so »molk in gluhota«, »topo grgranje zadušenih otrok in splavljenih sanj«, zavrženosti in izbrisa pa nihče ne opazi. Slovenski svet se od leta 1910, ko so intelektualci odhajali na Dunaj, ni spremenil: narod in umetnost sta jalova, usmrajena, mrtva, zato so bili tudi hrepenenja umetnikov, kolektivne ekstaze in medvojne žrtve zaman. Stanje brez boga in teritorij brez morja (odprtosti) sta enaka kot v ruralnem baroku in diktatorskem Čilu, zato se pesnik od njega distancira in zavrne celo skupen jezik: »Idiom ti vračam.« Predstavo nesvobode oblikuje tudi v pesmi *Moje pleme* (Šalamun 1987: 19), kjer ponovi pejorativno oznako iz *Pokra* in razvije očitek, da Slovenci niso moderen, svoboden, samozavesten subjekt. »Pleme« svobode sploh ne prepozna, in če se kdaj pokaže možnost zanjo, se je ustraši kot môre in verig, zato je nagnjeno k samouničevanju in ostaja neprebujeno. V jeznem nagovoru *Gluhim bratom* v domovini (Šalamun 1985: 46–47) pa se lirski subjekt vzpostavi kot nasprotje črnogledosti, omrtvičenosti in ponižnosti. V srcu nosi boga in ga razdaja kot vodo žejnim, povsod, razen v rodnem kraju, prakticira svobodo, ne pusti se zapeljati v poraz ali slavo, sposoben je ustvariti morje in očistiti zastrupljeni zrak, ker verjame v nesmrtno dušo. Nikoli se ne bo predal, četudi bo edini pričevalec muk in opoja ter edini bojevnik s poklapano nacionalno usodo: »Ta prostor bo preživel samo s strahotnim naporom nas vseh.« Subjektova stališča zbujajo bralske odzive različne vrste: zavračanje odbijajoče groteskne slike, neistovetenje z lastnostmi plemena in pritrjevanje bojevitemu programu.

V zbirkah *Maske* (1980) in *Balada za Metko Kraševec* (1981), ki črpata iz mitov predkolumbovskih civilizacij in pretresljive revščine v Mehiki, se prostorska oddaljenost pretvarja v čustveni odnos. V daljnih krajih se pesnik iz skrušenosti rešuje s samoanalizo: refleksijo preteklosti, družinskih mitov, prepričanj in dejanj prednikov. Skoznje predstavlja bližč in propad slovenskega meščanstva, ki je po drugi svetovni vojni doživelo razlastitev, kulturno razvrednotenje, ponižanje izobrazbe. Za našo temo je pomemben dialog z babico, ki je otrokom na vlaku Dunaj–Trst svetovala, naj zaspijo, češ da v tem prostoru ni ničesar. *Neverni vnuk* (Šalamun 1981: 101) dodaja ameriški argument velikosti, saj je slovensko ozemlje manjše kot kak ranč. Bistvo nevere je, da »bralec« na vlaku ne sme zakinkati, pač pa vstati in pogledati skozi okno, čeprav je prepovedano. Namesto zgodovinske ignorance pesnik izreka upor, ne le prepovedi, ampak zanikanju obstoja, niču: z »zlatim« glasom vzpostavlja prostor, ki nekoč ni obstajal. Šalamunova perspektiva zgodovinske in prostorske distance je napovedala današnjo globalnost in interkulturnost. Prinesla je sporočila o možnosti samozavesti, poguma in ponosa, ne glede na velikost, številčnost, obsežnost kulturne tradicije in zgodovino, ki je pohabila slovensko dušo.

Brisanje in vzpostavljanje prostora suverenosti: odzivi na barbarstvo in novi primitivizem

Mlajši pesniki se slovenstva lotevajo redko, naslanjajoč se na nove izkušnje mobilnosti, multikulturnosti, večjezičnosti in globalnega neoliberalizem. Do travmatičnih preteklih zgodb imajo ambivalenten odnos: pretresenost in občutljivosti do analogij z novejšimi oblikami ideološkega in oblastnega nihilizma.

Iztok Osojnik se v zbirki *Izbrisano mesto* (2010) loteva anomalij zahodne civilizacije, ciničnega nihilizma in norosti, ob katerih preskuša moč poezije, narave in intime. Subjekt je potopljen v »pokrajino z rešetkami« in »ledeno dobo«. V dušah so postavljena nova koncentracijska taborišča, družbo določa interniranje, lakota, eksterminacija. Čeprav ga ta spoznanja dušijo, ne pristane na molk, ampak hoče z besedo doseči jetnika na drugi strani rešetke ter iznajti strategije preživetja v »geometriji živega neobstoja«. (Osojnik 2010: 40) Pošastnost ne-biti se kaže v bizarni borgesovski pesmi *Izbrisano mesto*. Pripovedovalec odkrije, da je z vseh zemljevidov, celo najnovejšega Google Earth, njegovo mesto izginilo. Vzrok ni kosmati pajek na točki, kjer je bilo vpisano, niti bolezen pozabljanja niti regresija v čas, ko v tem prostoru še ni bilo mesta, ampak je simptom nečesa, kar spominja na izginotje članov Centralnega komiteja Komunistične partije Sovjetske Zveze, ki jih je dal odstraniti Stalin. Čeprav jaz še vedno zaznava sebe in svoje mesto, je »s fotografije sveta« vse to izginilo, kot da nikoli ni obstajalo. Tu ne gre za vprašanje smrti in spremenljivosti kronotopa, temveč za simbolno prezentacijo, nevidno konstruiranje in brisanje resničnosti, implicitno tudi za to, kdo in od kod odloča o tem, ali smo ali nismo. Perspektivo izginotja lahko razumemo kot kritiko in kot novo obliko ljubezni, skrbi za bivanje.[4]

Stanka Hrastelj v zbirki *Gospod, nekaj imamo za vas* (2009) načenja nelagodne, tabuizirane teme: bolezen, umiranje, samomor, ubijanje živali, odsotnost erosa, umetniških in religioznih vrednosti, sovraštvo, slepilne videze in fetiše. Kljub potujitvam, ki razgaljajo nihilizem in absurd, išče okruške smisla v vsakdanjem življenju, prijateljstvu, družinskih odnosih, individualnih in lokalnih vrednostih. V ciklu *Poezija moje države* tematizira željo po recepciji slovenske umetnosti v drugih kulturnih okoljih in na sebi odkriva problem komunikacije med različnimi konteksti. Njene z naporom oblikovane vzvišene in modre misli se »v vsakem podnebju odbijejo pod drugim kotom«, zato ji sproti razpadajo, se zgubljajo, delujejo razglašeno. Umetnost so osebe, njihova dejanja, telesa, artefakti, ki jih vsakdo doživlja enkratno. Podobno sporočilo nastaja iz druženja z mladimi literati iz bivše skupne države, ki pod tkaninami svojih kož skrivajo brazgotine, vojne pohabe, vendar so se pripravljeni izpostaviti, odpreti in z medsebojnim spoznavanjem ustvariti mir. To sicer ne odpravlja možnosti zadreg, nesporazumov, spopadov, kakršen se razvije med Slovenko in hrvaškim prijateljem na zagrebškem kolodvoru, ker komunicirata prek posrednikov. Njuni »lakaji« nočejo prijateljstva, ampak jih poganja s stereotipi in političnimi frazami hranjeno sovraštvo (*Zagreb glavni kolodvor krvava scena in zadrega*). Pesmi se na izviren način soočajo s kočljivim sobivanjem z nekdanjimi sodržavljani, današnjimi sosedi, in notranje osvobajajo občutka manj- in večvrednosti.

4 O krizi slovenske identitete, ki se kaže kot zaskrbljenost in je posledica izgube zgodovinskega smisla, o skrbi za prebivanje na zemlji, za človeškost in priznavanje vrednosti življenja zaradi življenja samega piše Dean Komel (1999).

Primož Čučnik je svetovni popotnik in medkulturni posrednik, ki občutljivo beleži mehko vdiranje nacionalističnih, rasističnih in ksenofobnih idej v posameznikovo zasebnost. Globalni kapitalistični liberalizem ne sme zlorabiti demokratičnih temeljev in izničiti lokalnega in osebnega, urbanizacija ne sme marginalizirati podeželja, racionalni um odraslega bi moral imeti shrambo za otroške igrače, umetnostna tradicija vsebuje dragocena aktualna sporočila. Brez skrbi za vse to bo v svetu še več uničevanja, trpljenja, beguncev, izseljencev in delavcev na črno. V zbirki *Kot dar* (2010) se ob teh vprašanjih odpira tudi problem poezije kot participacije v skupnem: jeziku, narodu in državi. (*Moje hortenzije*; Čučnik 2010: 26–27) »Jezik je skupna stvar«, »ista težnja po svobodi«, in vendar vzrok nesporazumov zaradi nepoznavanja njegove družbene razslojenosti in prostorske variantnosti. »Narod je univerzalna množica posameznikov«, nastala z diferenciacijo od drugih množic, in danes pomeni nacijo in evropskost. Da tega še nismo dosegli, naj bi bile krive »stare strukture, ki prečijo signale in motijo oddajnike,« s katerimi bi lahko pokrili obsežnejši simbolni in medijski prostor. Takim političnim floskulam nasedamo zato, ker »še nismo odkrili misterija države«, ki nas »lepi skupaj«, čeprav sta država in civilna družba bolj kot lepilo morda univerzalno slepilo. Suverenih državljanov ne bi več manipulirali govori o državi in proslavljanje vlad, vsak bi skrbel za »svoje hortenzije« (kulturo, vrednote, življenje, profesijo). V »obdobju novega optimizma« smo mi zaskrbljeni, nesvobodni, prestrašeni in leseni. Skupna govorica nas lomi, mit »lepega jezika« pa deluje zagatno in ne spodbuja rasti. Čučnikovi namigi niso pavšalna kritika, ampak merijo v poosamosvojitvene nevralgične točke: neizpolnjeni so ostali velika pričakovanja, visoki cilji, sproščena civilna družba, razvijanje posameznikovih izraznih potencialov.

Med mladimi pesniki po ostrini stališč izstopata **Dejan Koban** v zbirki *Razporeditve* (2013) in **Taja Kramberger** v zbirki *Z roba klifa* (2011). Manj znani Koban pripada alternativni pesniški sceni (KUD Kentaver, Mlade rime) in si za merilo jemlje protestniško držo ameriškega beatnika Allana Ginsberga. Glede na sedanje družbeno in duhovno stanje pri nas jo celo hiperbolično stopnjuje: »ginsberg bi to mesto / brez premisleka zažgal.« (Koban 2013: 11), saj tu ni več vetra, ogenj je brez toplote, sonce posije le trikrat na leto. Ljudje se poznajo, vendar živijo vsak zase, zavistni in neobčutljivi. Uspevajo tatovi, privilegirani otroci in tisti, ki trepljajo in ližejo. Porazna diagnoza se glasi: »okornost nas goni / v samopomilovanje / okornost reže / vznemirljivost iz nas / hrošči so poselili jezik / ki ga govorimo / lepijo slino/ na okorela čutila.« (Prav tam: 22) Besno nizanje negativih pojavov izvira iz »trpke ljubezni do domovine«. Videz, da je to izdaja in kapitulacija, se razblini v kontekstu zbirke, ki govori v imenu prikrajšanih brez glasu (otrok, mladih, žensk, obrobnežev, izbrisanih, brezposelnih, obupanih). Zadnja pesem *gozd ki diha* je dialog s Šalamunom, ki je postal formula uspeha, toda v času mrtvih avantgard se ni upravičeno sklicevati nanj kot »očeta« in se »izluščiti iz svojega naroda«. Namesto očeta, plemena in naroda subjekt potrebuje sestro in gozd – preprost, prvinski in telesen. S tem bi rad preprečil, da bi ga zajela »tišina nenadzorovana tišina strašljiva razsežnost besede utihniti«. (Prav tam: 109) Priseganje na pesniški glas poteka v okviru potrošništva, nizkega okusa in poneumljajočega domačijstva: »novi primitivizem / nas je prijel za roko / in zdaj že dvajset let / neprestano plešemo polko«. (Prav tam: 37)

Neistovetenje z neustvarjalnimi in perfidnimi podaniki državnih institucij najdemo v analitičnih in čustveno nabitih pesmih **Taje Kramberger**. Zbirka *Z roba klifa* dokumentira odzive na ukinitev njenega delovnega mesta asistentke na Fakulteti za humanistične študije v Kopru. Globinsko raz-

očaranje nad Slovenijo se pojavi že na začetku, v pesmi *Roque Dalton po slovensko: Eslovenia será:* »Problem današnje Slovenije je / da ima tisoč grobih robov in sto tisoč brezen / okoli petstotisoč žuljev in nekaj brazgotin / raka izpuščaj prhljaj umazanijo / rokomavhe capine tatiče sociopate / čire zlome vročino zadah // Treba ji je dati obliko z majhno mačeto / smirkovim papirjem stružnico terpentinom penicilinom / sedečo kopeljo poljubi in / – če vse odpove – s smodnikom«. (Kramberger 2011: 25) Obtožena obtožuje politično zmanipulirane akademike in pesnike, ki so pomagali razširjati laži. Njihovo poezijo ima za sterilno, odtrgano od življenja (*Odvečna naprezanja*) in brezbrižno do trpljenja odpuščenih delavcev (*Luka Koper*). Da bi razgalila neumnost, goljufanje, zadrtost, spletkarjenje in obrekovanje, ustvari fiktivno deželo Omertanijo in vanjo projicira izkušnje realnih odnosov. V ciklu *Slaba vidljivost* so sektaštvo, bolezen, praznina, patologija in neizvirnost lastnosti oseb, ki bi morale biti odgovor na vprašanje, kdo so ljudje v »moji deželi«. Ker takih ne more sprejeti, je logični odgovor na vprašanje, »kje si, moja dežela«: zame ne obstajaš. Zadnji cikel *Pesmi odhoda* je priprava na eksil, podprta z verzi W. Szymborske, da življenje teče dalje tudi v prostorih porazov. Vendar se odhajajoča ne čuti poražena, ker ljubi poezijo in verjame, da s pesmijo podaja roko. Pesem bi pustila umreti le, če bi to pomenilo, »da bodo ljudje živeli bolje, / da bo družba bolj pravična / in bodo mračnjaki vseh vrst / res odgovarjali za svoja dejanja«. (Prav tam: 154) Briljantni um, erudicija, doslednost, poštenost, dostojanstvo in altruizem so subjektove kvalitete, zaradi katerih je bralec pripravljen sprejeti doslej najhujše sramotenje na račun naroda in države. Sprejeti pomeni postati pozoren na tiste, ki so krivi za sramoto in za izselitev pesnice.

Na koncu je mogoče izostriti tezo iz napovedi: slovenski pesniki so vraščeni v svoj jezik, zgodovino in domači prostor (državo). Medtem ko se starejši še zgroženo in pretreseno odzivajo na družbeno nesvobodo in negativne mentalne vzorce, mlajši ob kritični distanci do globalnih politično-ekonomskih razmer izražajo skrb za slovensko ustvarjalnost in z avtentičnim pesniškim glasom podpirajo suverenost nacije.

Literatura in viri

ČUČNIK, Primož, 2010: *Kot dar*. Ljubljana: LUD Šerpa. (Klasična šerpa).

GRAFENAUER, Niko, 1987: Oblike slovenskega samomora. *Nova revija* 6/57. Prispevki za slovenski nacionalni program. 229–246.

HRASTELJ, Stanka, 2009: *Gospod, nekaj imamo za vas*. Ljubljana: Študentska založba (Beletrina 8).

HRIBAR, Tine, 1987: Slovenska državnost. *Nova revija* 6/57. Prispevki za slovenski nacionalni program. 3–29.

KAČIČ, Mila, 1997: *Minevanja*. Ljubljana: Prešernova družba.

KOBAN, Dejan, 2013: *Razporeditve*. Ljubljana: LUD Šerpa.

KOMEL, Dean, 1999: Samorazumevanje Slovencev v perspektivi evropskega sporazumevanja. Niko Grafenauer idr. (ur.): *Sproščena Slovenija, obračun za prihodnost*. Ljubljana: Nova revija. 323–340.

KRAMBERGER, Taja, 2011: *Z roba klifa*. Ljubljana: Center za slovensko književnost (Aleph 147).

MAKAROVIČ, Svetlana, 1984: *Pesmi o Sloveniji: za tuje in domače goste*. Ljubljana: Lutkovno gledališče.

OSOJNIK, Iztok, 2010: *Izbrisano mesto*. Ljubljana: Center za slovensko književnost (Aleph 138).

PAVČEK, Tone, 1983: *Dediščina*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

PAVČEK, Tone, 1988: *Goličava*. Maribor: Založba Obzorja.

ROŽANC, Marjan, 1987: Nekaj iracionalnih razsežnosti. *Nova revija* 6/57. Prispevki za slovenski nacionalni program. 201–210.

ŠALAMUN, Tomaž, 1972a: *Bela Itaka*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

ŠALAMUN, Tomaž, 1972b: *Amerika*. Maribor: Založba Obzorja.

ŠALAMUN, Tomaž, 1975: *Druidi*. Koper: Založba Lipa.
ŠALAMUN, Tomaž, 1981: *Balada za Metko Kraševec*. Državna založba Slovenije.
ŠALAMUN, Tomaž, 1982: *Analogije svetlobe*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
ŠALAMUN, Tomaž, 1985: *Soy realidad*. Koper: Založba Lipa.
ŠALAMUN, Tomaž, 1987: *Mera časa*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
ŠALAMUN, Tomaž, 2011: *Kdaj. Izbrane pesmi*. Ljubljana: Študentska založba (Beletrina).

Igor Grdina
Inštitut za kulturno zgodovino, ZRC SAZU, Ljubljana
UDK 811.163.6:323.1(=163.6)

Jezik in skupnost

Prispevek tematizira razmerje med skupnostjo in jezikom kot njenim mogočim konstitutivom v srednjeveškem in zgodnjenovoveškem imaginariju. Pri tem na primeru Slovencev pokaže, kako so se identitete oblikovale na različnih ravneh in zaradi različnih dejavnikov. Jezik je zmerom bil razumljen kot možni temelj skupnosti, ni pa bilo takšno pojmovanje vedno in povsod uveljavljeno kot prevladujoče – kakor tudi danes ni. Univerzalni model oblikovanja skupnosti ne obstaja, ker je vsaka zgodovina unikatna. Takšne so tudi vizije in predstave o tem, kaj določena skupnost hoče doseči. Tudi te sodijo med njihove konstitutive.

jezik, skupnost, Slovenci

This article considers the relationship between community and language as a possible constitutive element in the medieval and early modern age mind set. The example of the Slovenes shows how identities took shape on different levels and due to different factors. Language was always understood as a possible foundation of community, but this idea never prevailed absolutely – just as it does not today. There is no universal model for the forming of community because each history is different – just as visions and perceptions of what a particular community wishes to achieve are different. And these also represent constitutive elements.

language, community, Slovenes

Leta 1919, ko je po razpadu habsburške monarhije in začetku uveljavljanja samoodločbe narodov prišlo do enega največjih prelomov v slovenski zgodovini, ki je na dnevni red ob vsakdanjih preživetvenih problemih postavljal tudi identitetna (samo)spraševanja, je Jože Glonar zapisal:

> Jezik je najjasnejši znak vsakega naroda, v njem se najbolj kaže njegova zgodovina, v njem si podajata preteklost in sedanjost roke. Kontinuiteta jezika je edini znak in dokaz narodovega življenja. Tako je zgodovina kakšnega jezika ob enem zgodovina naroda, ki ga je govoril. Iz jezika odseva njegova slabost, moč, njegovo napredovanje in nazadovanje v teku stoletij. (Stabej v: Megiser 1977: XXI)

Glonarju in njegovim bralcem so bile te misli razumljive same po sebi: bile so utemeljene na slovenski izkušnji zgodovine. Šlo je le zato, da se čim bolj monumentalno, se pravi brez kakršnegakoli pomenskega in smiselnega preostanka izrečejo. A kar je veljalo za Slovence in še vrsto drugih narodov v Srednji Evropi, je bilo na drugih delih zemeljske krogle nerazumljivo – in tudi ni držalo. Vendar pa zaradi tega Glonarjev tok misli ni neustrezen za opis dogajanj v določenem prostoru in času. V zgodovini pač ni univerzalnih modelov in primerov, ki bi bili tipični za vse dobe in okolja. Če bi obstajali povsod veljavni obrazci, bi bilo pisanje historiografskih del mogoče zaupati računalnikom. Ti bi s pomočjo algoritmov iz nabora podatkov o posameznih deželah izbrali tiste, ki najbolje zapolnjujejo odprta mesta v okviru univerzalnega modela. A tak pristop k pisanju zgodovine, katere temeljna lastnost je unikatnost, ne vodi tudi k njeni verodostojni, tj. nepoenostavljeni podobi, ki je edina smiselna in potrebna. Historiografija mora tematizirati dejanske, ne nagačene ljudi.

Čeprav jeziki povsod ne ustvarjajo prevladujočih skupnosti, je vse, kar je z njimi in v njih zaobseženo – od kolikor mogoče enoumnih poimenovanj do najbolj metaforizirane poezije –, pomembno za človeško razumevanje sveta. Dojemanja, ki so se uveljavila le ponekod, niso manj pomenljiva in zavezujoča od tistih, ki se raztezajo čez širši prostor. Povsod veljavnih je malo – in še tista se nanašajo le na količine in orientacijo. O kvaliteti neodvečno govorijo zgolj edinstvenosti.

V Srednji Evropi, ki ji pripada tudi slovenski prostor, ima dojemanje skupnosti s temeljem v jeziku že dolgo domovinsko pravico. Samo poenostavljajoča samoumevnost je, da se je takšno pojmovanje pojavilo šele v predromantiki, s Herderjevim odkrivanjem duha narodov. Tedaj se je zgolj naselilo v razumevanje zgodovine, prisotno pa je bilo že prej. Ko je Konstantin Filozof v drugi polovici 9. stoletja na disputaciji v Benetkah zavračal ideologe trijezičniške doktrine – tj. pristaše misli, da je ljubega Boga mogoče slaviti samo v hebrejščini, grščini in latinščini –, je po poročilu svojega življenjepisca med drugim dejal: »Mi pa mnogo narodov poznamo, ki so vešči v knjigah in Bogu vzdajajo slavo vsak v svojem [!] jeziku. Znani so ti: Armenci, Perzijci, Abasgi, Iberci, Sugdi, Goti, Obri, Tursi, Kozari [tj. Hazari], Arabci, Egipčani in Sirci in mnogi drugi.« (*Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih* 1985: 154, 189) Značilno je poimensko neznani avtor svoj hagiografski prikaz začel s pojasnilom, da gre za pripoved o »prvem vzgojitelju in učitelju slovanskemu jeziku«. (Prav tam: 160) Pisec, ki je tako dobro poznal Konstantinovo življenje in delo, da si ga ni moč predstavljati zunaj najožjega kroga učencev slovanskih apostolov, kar pomeni, da je tekst nastal v 9. stoletju – ali najkasneje na začetku 10. stoletja (Pavić 1964: 66 in dalje) –, je s to formulacijo metonimično označil v sorodnost vpete ljudi. Jezik je potemtakem štel za neločljivega od njegovih govorcev.

To je bilo v skladu z bibličnim sporočilom, po katerem je človek ustvarjen po Božji podobi (1 Mz 1, 26), Vsemogočni pa z besedo, ki je na začetku *Janezovega evangelija* naravnost izenačena z njim (Jn 1,2), kreira. Jezik je prav zaradi tega imel posebno vlogo tudi v verskih opravilih: v njih ga ni bilo mogoče nadomestiti z nobeno, še tako enopomensko gesto. Nikakor ne gre prezreti, da je posebnost človeka med bitji v svetopisemskem svetu definirana tudi z njegovo podobnostjo Bogu po rabi besede, ki je ustvarjalna moč. Iz *nič* se lahko le z njo naredi *nekaj*. Značilno pa se zdi, da je Babilonski stolp postal nemogoč, ko je Bog zmešal jezike. Prav s tem so po bibličnem izročilu prebivalci Zemlje prenehali biti eno ljudstvo, kakršno so bili dotlej, tj. v času, ko so si domišljali, da bodo lahko naredili vse, kar bodo hoteli. (1 Mz 11,6)

Za srednjeveški imaginarij je značilno, da je Dante v spisu, posvečenem veščini govorjenja v ljudskem jeziku, kar nekaj prostora namenil utemeljevanju, čemu z njo niso obdarjene ne živali ne angeli: po tovrstnem izražanju ne prve ne drugi nimajo niti najmanjše potrebe. (Alighieri 1976: 434) Svet, v katerem ničesar ni mogoče misliti brez ljubega Boga, je urejen: modusi eksistence korespondirajo z njeno neodvečnostjo. V takem okolju ima vse svoj smoter. V tem duhu avtor Konstantinovega življenjepisa navaja tudi protitrijezičniško argumentacijo svojega junaka: citati iz *Biblije* niso učenjaška sklicevanja na to ali ono biblično mesto, marveč dokazovanje smiselnosti vsega, kar je. Različni jeziki tako izražajo brezmejnost oziroma vesoljnost slavljenja Boga. Značilno pa je, da je v Konstantinovem življenjepisu v navedku iz 117. (116.) psalma, cerkvenoslovanski izraz, ki pomeni narode, »jeziki«.[1] Slednji tako v svoji komunikacijski kot ekspresivistični vlogi

1 »Hvalite Boga vsi jazyci, pohvalite ego vsi ljudie«, tj. v današnji slovenski verziji: »Hvalite Gospoda, vsi narodi, slavite ga,

ustvarjajo skupnosti z možnostjo razkrivanja misli in njihovega doumevanja. Ljudi bolj kot strinjanje oziroma soglasnost povezuje polilog. Značilno se zdi, da je označevanje Nemcev v slovanskem svetu izšlo prav iz nemožnosti komunikacije z njimi. Seveda pa obstajajo tudi skupnosti na drugih ravneh in z drugačnimi združevalnimi elementi – a te so mnogo bolj simbolične od jezikovnih, ki so bile v srednjem veku zaradi kar najširše razprostranjenega analfabetizma predvsem govorne. Besedna komunikacija je pač celovitejša in natančnejša od drugih dajanj ter razumevanj znamenj: med vsemi je po vsebinski plati najmanj konvencionalistična, to pa pomeni tudi največjo tematsko širino in izrazno gibkost.

Iz visokega srednjega veka izvira nekaj zanimivih virov, ki sorodnost ljudi povezujejo z jezikom, slednjega pa razumejo kot določevalca skupnosti in njihove bližine oziroma oddaljenosti. Med njimi je nemara najznamenitejše pismo kralja Otokarja II. Přemýsla, ki ga je pred usodno bitko na Moravskem polju leta 1278 naslovil na poljske kneze. Podjetni češki monarh, ki si je v dobi medvladja v Svetem rimskem cesarstvu po zatonu Hohenstaufovcev pridobil oblast vse do jadranskih obal, se je nazadnje znašel osamljen v boju proti Rudolfu Habsburškemu. Da bi se izvil iz neugodnega položaja, se je poskušal nasloniti na svoje severne sosede. (Hoensch 1989: 242–243) To potezo je motiviral z ugotovitvijo, da je po skrbnem preiskovanju odkril, kako je Čehom »narod Poljske« soroden, kot kriterij za to pa ni navedel samo »krvi«, temveč tudi ujemanje v »zvoku govora« – kar je v epohi prevladujočega analfabetizma sinonim za jezik. Na drugi strani je kralju Rudolfu Habsburškemu in njegovim pristašem pripisoval »nenasitna tevtonska žrela« in »sprijene roke«.[2] V podobnem tonu in miselni gramatiki so napisani tudi nekateri deli malo kasnejše Dalimilove kronike.

Pismo kralja Otokarja II. je zgoden poskus mobilizacijske politizacije sorodnosti in tujosti, kakršna je v spremenjenih razmerah postala običajna ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja. A tudi v dobi meščanov tak manever ni dal zmerom pričakovanega rezultata – kakor po drugi strani ni bil vselej neuspešen v epohi fevdalnih magnatov. Kronika Jánosa Thurócyja (slovaško: Ján z Turca) izpričuje, da je bilo izražanje predsodkov proti madžarščini, ki si ga je dovolil oblastni knez Ulrik Celjski, zelo nevarno. Mogočni fevdalec, ki so ga v deželah krone svetega Štefana doživljali kot vsiljivega prihajača, čeprav je v njih podobno kot že dva pred(hod)nika – ded Herman in oče Friderik – opravljal zelo ugledne službe, je tako Hunyadijevcem kot Ogrom nasploh veljal za zlohotneža, čigar edini namen je polastiti se vsega, kar je v deželah njegovega mrzlega nečaka Ladislava V. vrednega in lepega. (Thuróczy 1991: 187–188) Nerazpoloženje do Ulrika se v Thurócyjevi kroniki najmočneje motivira prav z zaničljivo knezovo izjavo o madžarskem jeziku. Šele za tem pride tudi poudarjanje, da se Celjan obdaja z nemškimi križarji. (Prav tam: 188–189) Mehanizem utemeljevanja in širjenja sovraštva do kneza Ulrika, ki je vodilnemu historiku korvinske države v marsikateri epizodi veljal za sovražnika številka ena, je torej jasen.

Da si učeni kronist ni izmišljal rodovno-jezikovne motivacije za nerazpoloženje do poslednjega poglavarja celjske hiše, dokazujejo tudi srditi spori med meščani – Nemci in Madžari – v Budi v začetku vlade kralja Albrehta II. V tem primeru ni šlo preprosto za upor domačinov proti prišlekom nasploh, saj Italijan Giacomo della Marca ni bil napaden, marveč le ignoriran. Glede na to,

vsa ljudstva.« (Ps 117 (116),1) Glej v: *Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih* 1985: 189; *Sveto pismo Stare in Nove zaveze. Slovenski standardni prevod iz izvirnih jezikov* 1997: 895.

2 Slovenski prevod te listine je dosegljiv v: Rozman 2011: 273–274.

da je bil ugledni ter zaradi strogosti in inkvizitorskega položaja pri marsikom nepriljubljeni frančiškan velikokrat izpostavljen hudim nevarnostim, si ni mogoče predstavljati, da bi ga v primeru obračuna ne zgolj s tujci čisto določene pripadnosti razjarjeni Madžari pustili pri miru. (Thuróczy 1991: 98–100) Prav tako je pomenljivo, da križarji, s katerimi se je pajdašil knez Ulrik, na Ogrskem niso veljali za bojevnike proti Turkom, marveč za Nemce. Madžari so jih šteli za instrument politike mogočnega Celjana. Tragedija v Beogradu leta 1456 je bila logičen nasledek takšnega razumevanja. Thurócyjeva kronika dokazuje, da so na Ogrskem imeli enako neprijazen odnos do Nemcev pripadniki različnih stanov, ne bodisi samo fevdalci bodisi le meščani. Tridelni red evropskega srednjega in zgodnjega novega veka ljudi ni ločeval v vsem. Kot deli velikanskega organizma so se morali dopolnjevati ne samo v različnostih, marveč tudi v posameznih stičnih (med)prostorih.

V tekstih, ki razkrivajo imaginarije poznega srednjega veka, pa srečujemo še drugače izražena razumevanja, da so vezi med ljudmi stkane iz jezika. V dobi, ki je vsaj v krogih dvorne elite začela odkrito zagovarjati obvladanje različnih idiomov, to nikakor ni samoumevno. Znanje več jezikov, ki je že tedaj veljalo za koristno – kot takega ga je priporočal tudi leta 1450 nastali humanistični traktat tržaškega škofa Eneja Silvija Piccolominija, namenjen ogrskemu in češkemu kralju Ladislavu V. oziroma njegovim vzgojiteljem (Simoniti 1979: 153–154) –, je postajalo vse bolj običajno. Čeprav so pristaši obnovitve antične kulture prisegali na latinščino, so vendarle uvidevali tudi rastoči pomen živih govoric in se zato v posameznih situacijah niso ograjevali od njih. Piccolomini, ki je bil velik zagovornik vnovične oživitve klasične tradicije, je tako v dvornem okolju ne le priznaval, marveč tudi priporočal znanje mnogih jezikov. Za vladarja je namreč lahko usodno, če ne razume svojih podanikov, kajti vsem mora vladati z enako naklonjenostjo. Piccolomini je opozarjal, da je Ladislavovemu očetu, »trdobučnemu« Habsburžanu Albrehtu II., neznanje mnogih jezikov ravno toliko škodovalo, kot je njegovemu dedu po materini strani, potujočemu cesarju in kralju Sigismundu Luksemburškemu, seznanjenost z njimi koristila. Umnemu monarhu je lahko vzor pontski kralj Mitridat, ki je brez prevajalca lahko govoril s pripadniki kar 22 narodov, ki so se znašli pod njegovo oblastjo. (Kallendorf 2008: 87)

Večjezičnost pri posameznih ljudeh značilno ni vodila k izenačevanju funkcije posameznih idiomov. Za humaniste je bila latinščina seveda posebnega pomena. Piccolomini ji je v že omenjenem traktatu namenjal vlogo občega sporazumevalnega sredstva za ljudi, ki sicer govore različne jezike. Toda tudi ti v njegovem označevanju niso postavljeni v eno vrsto. Piccolomini namreč omenja različne jezike in jih navaja z njihovimi imeni, enega pa označi kot pripadajočega prednikom kralja Ladislava. Ta je slednjemu očitno neodtujljiv. Čeprav se je vseh živih govoric mogoče igraje naučiti v vsakodnevni komunikaciji, je ena od njih vendarle nekaj posebnega, saj človeka veže s sorodniki prejšnje/prejšnjih generacij. Tu se srečujemo z opozorilom na zavedanje zveze med jezikom in posameznikovo najintimnejšo pripadnostjo. Sorodnost ni samo opisljiva, marveč tudi (samo)izrazljiva.

Ni dvoma: imaginarij prebivalcev poznega srednjega veka je v marsičem že bil pripravljen za reformacijo, ki je z doktrino opravičevanja zgolj po veri zelo poudarila pomen človekovega prvega jezika. Slehernikovo odrešenje je postalo odvisno od popolnega osebnega razumevanja svetopisemskega sporočila. Jezik ni bil samo instrument razodevanja slednjega, marveč njegov izraz sam. Zato ni čudno, da je Primož Trubar leta 1561 izidu svoje prve knjige pripisal epohalni pomen:

zanj je bilo to unikaten dogodek, ki nima primere, odkar svet stoji. (Rupel 1966: 113) Pisateljevi rojaki, ki so znali zgolj materinščino, so skozi njegova dela dobili možnost spoznanja prave vere in zaživetja v njej, s tem pa tudi zveličanja. Podobno so mislili tudi reformatorjevi sodobniki, zlasti učenci. Tako je Jurij Dalmatin v *Posvetilu* k prvemu celovitemu prevodu *Svetega pisma* v slovenščino leta 1584 zapisal, da je Trubar nič manj kot »izvoljeno [Božje] orodje«. (Prav tam: 335)

Ljudje, ki jih je družilo razumevanje zgolj slovenščine, so v reformaciji postali skupnost z možnostjo odrešenja. Jezik je bil tudi tedaj dojeman kot ustvarjalec povezav med posamezniki. Značilno je bil v imaginariju protestantov navezan na najožjo in neizogibno človeško sorodstveno vez. Andrej Savinec, ki je poskrbel za redakcijo poslednjega Trubarjevega dela, prevoda Luthrove *Hišne postile*, je namreč v leta 1595 objavljeni knjigi spregovoril o »našim pravim slovenskim inu materinim jeziku«. (Rupel 1966: 384) Ne gre več le za idiom prednikov, marveč še za nekaj več. Mati je za razliko od vseh drugih ljudi človeku neutajljiva generacijsko predhodna sorodnica. Dediščina po njej je drugačna kakor po komerkoli drugem. Termin »materini jezik« meri na zvezo med človekom in njegovim izrazom, ki je dana in si je ni mogoče izbrati po lastni volji – ne po svobodni in še manj po služeči.

Ker je bila v 16. stoletju zelo vplivna predstava, da se bliža sklep zadnje, tj. šeste dobe človeštva in sveta – ko je papež izobčil Luthra, se je po mnenju protestantov razkril kot Antikrist, to pa je pomenilo, da se je začela apokalipsa (Rupel 1966: 257, 269–270) –, ni čudno, da so reformatorji mrzlično izdajali knjige. Prav tako je jasno, zakaj so morali paziti na vsako besedo: časa za šale in norčije si niso dovoljevali, saj bi zvezde vsak hip lahko začele padati z neba. V reformacijski dobi je eshatološka ultimativnost še dodatno poudarjala pomen že poprej nespregledljivih vprašanj o pravi oziroma krivi veri. (Ahačič 2007: 522) Dejansko je bila v 16. stoletju sleherni zapisani besedi dana posebna teža. V mejah določenega jezika je to ustvarjalo usodno skupnost, ki je bila v tedanjem imaginariju povezana tudi rodovno – prek materinske narave njenega izraza. Glasovna in črkovna podoba besede nista bili le nekaka emblema, marveč omogočevalki človekovega opravičevanja in odreševanja. Za tiste, ki niso znali nobenega jezika razen slovenskega, je bil slednji – kot materinščina – nenadomestljiv povezovalec tako z Bogom kakor s sorodnimi ljudmi. Njim kot skupnosti pa se je v reformacijskem 16. stoletju reklo »folk«. Slovenski protestanti so z rabo tega termina pokazali, da svoje rojake štejejo za skupnost čisto določene vrste. Nikakor torej ne gre za nedefinirano skupino ad hoc v misli zbranih ljudi. To povsem jasno dokazuje Savinčevo omenjanje »Krajncev inu Slovencev« »poleg druzih folkov«, ki so bili deležni milosti, da imajo »cejlo sveto [B]iblijo« v svoji materinščini. (Rupel 1966: 384)

V zvezi s tem je pomenljivo, da je Trubar na duhovni zemljevid leta 1555 postavil tudi »slovensko deželo«. (*Zbrana dela Primoža Trubarja I* 2002: 331) Omenja jo tako v svojem drugem *Katekizmu* kakor v pismu Heinrichu Bullingerju (v nemškem ustrezniku »Windischland«; ta se izrecno razteza na območje njegovega 17 let trajajočega pridigarstva pred begom v Nürnberg, tj. na Kranjsko, Spodnjo Štajersko in Trst). (Rajhman 1986: 23–24) »Lubi Slovenci« so v imaginariju, ki je živel v njem, torej tudi teritorialna skupnost, čeprav dežele njihovega imena še ni smelo biti na političnem zemljevidu Evrope. Imeli so svoj jezik in so zaradi tega, ker je bila v njem razodeta Božja beseda, lahko bili odrešeni.

To pa seveda ni pomenilo, da so bili Slovenci izolirani pred drugimi. Skupnosti niso samotni otoki. Trubar je v *Artikulih*, ki so izšli leta 1562, zapisal besedno zvezo »crainski inu slovenski

človik«[3] (*Zbrana dela Primoža Trubarja III* 2005: 49), s čimer je jasno pokazal, da vidi svoje rojake kot ljudi z določenimi neo(d)vrgljivimi posebnostmi oziroma edinstvenostmi, vendar tudi kot pred ljubim Bogom enake z drugimi. Tu prihaja do izraza njegov reformacijski humanizem. Ob tem tudi ne gre pozabljati, da je Trubar sam govoril več jezikov in prevajal iz njih; prav tako je povedal, da njegovi rojaki za silo razumejo hrvaščino. Zanj pa je vendarle značilno, da je za ocenjevalce svojih knjig sprejemal samo Kranjce, Spodnještejerce, Korošce, Istrane in ljudi iz Slovenske marke. Po drugi strani je v tej vlogi izrecno zavračal Bezjake,[4] Hrvate, Čehe in Poljake (Rajhman 1986: 55–56) – čeprav za nekatere od teh ve, da njegov jezik vsaj malo razumejo.[5] Gre pač za to, da imajo Slovenci posebno materinščino in od Trubarja dalje tudi način pisanja, ki povsem očitno vežeta med seboj le nje same, drugih pa ne. Zato so lahko bili dojemani v okvirih termina »folk«.

Zanimivo, čeprav neodgovorljivo je vprašanje, ali je na Trubarjevo pojmovanje skupnosti, ki jo povezuje jezik, vplivala cerkvenoslovanska tradicija. Z njo se je v hrvaški redakciji na neznano intenziven način srečal že zelo zgodaj, v času svojega šolanja na Reki. V tem okviru je bilo označevanje ljudske skupnosti z izrazom jezik zagotovo še živo. Leta 1493 je namreč pop Martinac v drugem *Novljanskem brevirju* zabeležil, da so Turki, ki so si poprej podvrgli Grčijo, Bolgarijo, Bosno in Albanijo, navalili na »jazik hrvatski«. (Rotar 1988: 208) Trubar je za to tradicijo vedel, vendar jo je označil za temno in nejasno ter nerazumljivo celo ljudem, katerim je pripadala.[6]

Sebastijan Krelj je utegnil biti s starejšim izročilom cerkvenoslovanskega pismenstva bolj povezan, saj je imel cirilico za idealno pisavo jezika svojih rojakov. V predgovoru k prevodu Spangenbergove *Postile*, ki je bil natisnjen leta 1567, si je celo želel, da bi se ta črkopis vnovič uveljavil med njimi – saj je očitno menil, da so ga nekoč že rabili. Za njegov imaginarij je najbolj značilna formulacija »našiga imena in jezika ljudj[e]« (Rupel 1966: 313), ki zvezi med izrazom in skupnostjo dodaja še emblematično označevanje. S tem je samodefiniranje še jasnejše. Svojilni zaimek, ki se nanaša na prvo osebo množine, povezuje skupnost ne samo na ravni izraznega sredstva, marveč tudi imena. Flacijanec Krelj je tako kljub nesoglasjem s Trubarjem, ki so se na zunaj izražala pod krinko prizadevanja za čim boljšo »ortographio« (prav tam: 313–314), sprejel njegovo razumevanje kolektivne pripadnosti in odnosa le-te do jezika. Skupnost očitno more obstajati kljub razlikam oziroma variantnosti v njenem okviru. »Mi« ni sinonim za točko popolnega enoglasja, marveč za določen prostor.

---

3 Pri oznaki »crainski inu slovenski« gre najverjetneje za dvojno formulo. Obe oznaki se namreč prostorsko prekrivata. Značilno so bili leta 1515 puntarji pri Celju označeni kot kranjski kmetje, čeprav so bili na Štajerskem.

4 Iz del Primoža Trubarja je moč razbrati, da so Bezjaki živeli tako v leta 1555 omenjeni »slovenski deželi« kakor v pokrajinah svete ogrske krone. Analiza besedja, ki jim je pripisano v knjigah, odkriva jezikovno mešanico, ki se je ne da umestiti ne izključno na levi in ne samo na desni breg Sotle. Verjetno so s to oznako mišljeni ljudje, ki so jih turška osvajanja pregnala z domov, pa so se potem znašli tako v deželah Svetega rimskega cesarstva kot ogrske krone. Trubar je tiste, ki so prebivali na Spodnjem Štajerskem, štel k Slovencem, medtem ko jih za ocenjevalce svojih knjig ni sprejemal.

5 Enkrat, v *Posvetilu* k prevodu *Matejevega evangelija* leta 1555, so v Trubarjevih delih med govorci slovenskega jezika navedeni tudi Hrvatje, vendar gre v tem primeru za tekst, ki je podpisan z inicialkama V. in T. Za prvo od njih se skriva Peter Pavel Vergerij ml., ki je zagovarjal oblikovanje enotnega knjižnega jezika za južne Slovane. Bivši koprski škof si je nekaj časa celo pripisoval levji delež zaslug za dela, ki jih je izdal Trubar. To pomeni, da na tem mestu ne gre računati z osebnimi pogledi slednjega. (Prim. Rupel 1966: 65)

6 Trubar je zapisal, da obsega hrvaška tradicija v davnini prevedeno mašno knjigo in brevir. (Rupel 1966: 73)

Sedaj si je treba zastaviti še vprašanje, ali so Trubar in njegovi somišljeniki Slovence oblikovali ali pa so le povsem jasno artikulirali njihovo obstajanje v materinščini. Protestantska književnost vsekakor omogoča rešitev tega problema. Trubar je v ohranjenih virih (moške) rojake v zapisu njihovega/svojega jezika prvi označil z današnjim imenom, toda očitno je, da si slednjega ni izmislil. Če bi si ga, bi obstajalo v eni (glasoslovni) varianti. Trubar namreč svoje rojake izrecno označuje kot Slovence in kot »Slovejnce«.[7] Ta variantnost, ki izhaja iz dialektalne (glasoslovne) razčlenjenosti njihove materinščine, bi bila nemogoča pri novotvorjenem imenu. Sicer pa je to jasno tudi iz oznake Slovenka, ki je bila zabeležena že v srednjem veku. (Vilhar 1969: 213–214)

Skozi dolga stoletja potekajoče (samo)oblikovanje Slovencev, ki je slednje ob koncu drugega milenija pripeljalo do samostojne države in po vsem svetu razsejane skupnosti, je bilo ključno zgodovinsko dogajanje v prostoru med najsevernejšimi jadranskimi obalami in vzhodnoalpskimi vršaci. Jezik je imel pri tem nespregledljivo vlogo, ki jo je kot poseben pogled na svet in njegovo izrazilo ohranil vse do danes. V vsakem primeru je mogoče reči, da bi bilo vsega, kar je, brez slovenščine manj.

Literatura

AHAČIČ, Kozma, 2007: Viri za prevod svetopisemskih besedil pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja in nekatere tehnike prevajanja. *Slavistična revija* 55/3. 505–529.

ALIGHIERI, Dante, 1976: *Djela. Knjiga prva*. Zagreb: Liber, Nakladni zavod Matice Hrvatske.

HOENSCH, Jörg K., 1989: *Přemysl Otakar II. von Böhmen. Der goldene König*. Gradec/Graz, Dunaj/Wien, Köln: Verlag Styria.

KALLENDORF, Craig W. [prevedel], 2008: *Humanist Educational Treatises*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

MEGISER, Hieronymus, 1977: *Thesaurus polyglottus*. Iz njega je slovensko besedje z latinskimi in nemškimi pomeni za Slovensko-latinsko-nemški slovar izpisal in uredil Jože Stabej. Ljubljana: SAZU.

PAVIĆ, Juraj, 1964: Konstantin Prezbiter, učenik sv. Metodija. *Bogoslovna smotra* XXXIII/2. 62–75.

RAJHMAN, Jože, 1986: *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana: SAZU.

ROTAR, Janez, 1988: *Trubar in Južni Slovani*. Ljubljana: DZS.

ROZMAN, Andrej, 2011: Uveljavljanje češčine in slovaščine v književnosti do narodnega preporoda. Kozma Ahačič in Petra Testen (ur.): *Jeziki, identitete, pripadnosti med središči in obrobji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 273–274

RUPEL, Mirko, 1966: *Slovenski protestantski pisci. Druga, dopolnjena izdaja*. Ljubljana: DZS.

THURÓCZY, Janos, 1991: *Chronicle of the Hungarlans*. Bloomington: Indiana University.

SIMONITI, Primož, 1979: *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.

Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih, 1985. Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkve.

Sveto pismo Stare in Nove zaveze. Slovenski standardni prevod iz izvirnih jezikov, 1997. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.

VILHAR, Srečko: O Marini Slovenki iz Dekanov pri Kopru. *Jadranski koledar za leto 1969*.

Zbrana dela Primoža Trubarja I, 2002. Ljubljana: Rokus, Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar.

Zbrana dela Primoža Trubarja II, 2003. Ljubljana: Rokus, Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar.

Zbrana dela Primoža Trubarja III, 2005. Ljubljana: Rokus, Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar.

7 Trubar je oznako Slovejnci, ki očitno izhaja iz njegove rodne Dolenjske, zapisal v velikem duhovniškem *Katekizmu* leta 1575. Prim. *Zbrana dela Primoža Trubarja II* 2003: 99. To mesto je zanimivo tudi zato, ker izrecno izraža Trubarjevo pripadnost Slovencem – celo v okviru »mi-subjekta«.

Bojan Dobovšek, Branko Ažman, Boštjan Slak
Fakulteta za varnostne vede, Maribor
UDK 323(497.4):338.124.4

Država Slovenija in globalna ekonomska kriza

Kritična znanost razloge in vzroke trenutne finančne krize vidi v deviantnem vedenju finančnega sektorja in finančnih institucij z zmožnostjo (ne)formalnega vplivanja. Metaanaliza tujih in domačih virov v prispevku predstavlja (kritične) poglede in izhodišča analiziranih avtorjev. V Sloveniji je opaziti šibkejši nadzor tako nad javnimi kot zasebnimi institucijami, podjetji in organizacijami, ki upravljajo velik kapital oziroma vrednosti. Odsotnost nadzora posledično povzroča nekontrolirano, tvegano in odklonsko vedenje teh institucij, takšno, ki ga lahko pojmujemo kot finančno kriminaliteto najmočnejših slojev in akterjev z vrha družbene lestvice. V nasprotju s tistimi trenutnimi populistični ukrepi proti finančni krizi, ki zdravijo simptome, ne bolezni, ta članek osvetljuje probleme, ki si zaslužijo vso pozornost, če želimo nastalo stanje ustrezno sanirati. Namenjen je splošni družbeni razpravi, v kateri morajo sodelovati tudi jezikoslovci, literati in kulturniki.

finančna kriminaliteta, finančna kriza, sistemska korupcija, socialne mreže, klientelizem

Critical academics see the reasons for the current financial crisis in the deviant behaviour of the financial sector and financial institutions with the capacity for (in)formal influence. The meta-analysis of foreign and domestic sources in this contribution presents the (critical) views and standpoints of the analysed authors. In Slovenia it is possible to discern weaker supervision of both public and private institutions, companies and organisations that administer large amounts of capital. The absence of supervision consequently leads to the kind of uncontrolled, risky and deviant behaviour of these institutions that could be construed as financial crime committed by the most powerful players at the top of society. In contrast to the current populist measures against the financial crisis that treat the symptoms and not the disease, this article throws light on problems that require our close attention if we really want to deal with the current situation. It is intended for a wider social debate that must also include linguists, writers and cultural workers.

financial crime, financial crisis, systemic corruption, social networks, clientelism

1 Prolog

Kdorkoli današnji kapitalistični sistem označi za nedelujočega ali finančne in ostale elitne sektorje družbe za krivce trenutne finančne krize, velja za človeka, ki je »podlegel« teorijam zarote oziroma, da je lahkoveren navdušenec nad dokumentarci tipa *Zeitgeist* (2007), *Inside Job* (2010), *Four Horsemen* (2012) itn.[1] Zaradi manka empiričnih raziskav, ki je posledica pomanjkanja pripravljenosti vplivnih bančnih, finančnih, regulatornih sektorjev za izvajanje raziskav, akademski izdelki, ki kritizirajo trenutne ureditve, izpadejo kot eseji. Če je do nedavnega le majhen del strokovne, a velik del laične javnosti krivca trenutne krize prepoznaval prav v omenjenem elitnem sloju družbe – in s tem nakazoval uporabnost kriminološkega zdravorazumarskega pristopa, do katerega morajo biti družbene vede do določene mere skeptične (Tierney 2006), čeprav se večkrat izkaže za pravilnega –, se je število podpornikov med strokovnjaki v prid temu mnenju povečalo. Na drugi strani zbuja skrb konsenz (novodobnih) ekonomistov in politikov, ki so nad finančno krizo (oziroma krizami) sicer zaskrbljeni, a jo (jih) imajo za sestavni del kapitalizma, kadar temu malce spodrsne. (Hetzer 2012; Pontell 2005) Hkrati zavračajo ideje o novih pristopih in idejah za izboljšanje

1 Glej Joseph (2007) kot referenco za *Zeitgeist* (2007), Ferguson (2010) kot referenco za *Inside Job* (2010) in Ashcroft (2012) kot referenco za *Four Horsemen* (2012).

obstoječega sistema kapitalizma, ker ga ne pozdravljajo le kot najboljšo možno alternativo ostalim sistemom, temveč kot edino. Mnogi gredo še korak dlje in imajo vsako odstopanje od sistema za neustrezno in preprosto neumno. Zelo nazoren primer so ukrepi Islandije, ki se je samozavestno, čeprav v očeh mnogih »pobalinsko«, odločila skreniti z ustaljenih smernic ekonomskih politik EU in ostalega sveta in na sebi lasten način rešiti ekonomsko situacijo. Danes Islandija uspešno okreva, privrženci neoliberalističnega sistema pa še vedno kritizirajo dejanja Islandcev in svarijo pred povračilnimi ukrepi, ki jih čakajo.[2] Zavedanje, da finančna kriza navsezadnje ni in ne more biti naraven pojav (Hetzer 2012; Report 2011), je pri večini politikov potrebovalo dolgo inkubacijsko dobo, a zavedanje, da je zanjo treba poiskati odgovorne, se še ni povsod okrepilo, vprašanje je, če se sploh kdaj bo. Le uveljavitev kazenske ali civilnopravne odgovornosti najvišje vpletenih bi pokazala pravi obseg (politične) podpore in pregona. Strah zbuja pomislek, da pregon finančnih (in/ali gospodarskih) kriminalcev morebiti postaja nova volilna obljuba tipa »boj proti organiziranemu kriminalu« ali »boj proti korupciji«. Ali finančna kriminaliteta postaja še eden izmed vsepovsod prisotnih sovražnikov, na katerega je izredno težko pokazati s prstom? Tudi slovenska politika je izredno navdušena in uspešna pri tem napovedovanju »vojne« zoper gospodarsko kriminaliteto, vsaj tako je moč prebrati v zadnjih koalicijskih pogodbah. Vse omenjeno je že in še bo pomembno vplivalo na oblikovanje naše države, naroda, ne nazadnje tudi na slovenski jezik in literaturo, predvsem pa na kulturo.

2 Finančna kriminaliteta in finančna kriza

Izraz *finančna kriza* Wikipedija opredeljuje kot situacijo, v kateri finančna sredstva nenadoma izgubijo velik del svoje nominalne vrednosti (Financial Crisis 2013) in ki lahko sproži sekundaren pojav, *recesijo*, ki jo *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ 2002) definira kot nazadovanje oziroma upadanje gospodarske aktivnosti. Prepoznamo jo v povečani nezaposlenosti, padcu gospodarske rasti in, posledično, v nižjem dohodku in porabi. Formalno gledano je recesija definirana *kot negativna rast produkta v dveh zaporednih četrtletjih*, medtem ko [finančna] depresija nima definiranega kvantitativnega indikatorja, a se o njej ne govori zaradi psiholoških razlogov. (Štiblar 2008: 26) Hetzer (2012) celo drzno razmišlja o tem, da je bila nemara sama beseda *kriza* načrtno uporabljena, in to z namenom vzbuditi vtis, da gre za kratkotrajno naravno motnjo v delovanju kapitalističnega (op. a.) sistema, s tem pa se preprečijo debate o odgovornosti. Za naravne krize navsezadnje ne moremo terjati človeške odgovornosti.

Težje je definirati *finančno kriminaliteto*,[3] ki je krovni termin in pomeni raznovrstna kazniva dejanja, katerim je skupno le-to, da ovirajo finančno poslovanje, oziroma je finančno poslovanje del modusa operandi kaznivega dejanja. Vse skupaj tudi variira glede na to, ali gre za preiskovanje (npr. Interpol, FBI) ali za raziskovanje (akademski članki, raziskave v okviru Svetovne banke).

2 Zanimivo je, da so tuji svetovalci, mednarodne ocenjevalne agencije in razviti svet kritizirali tudi Slovensko tranzicijsko pot, a je prav ta omogočila boljši gospodarski položaj Slovenije v kasnejšem obdobju (Štiblar 2008).

3 Pojavlja se tudi termin *ekonomska kriminaliteta*, ki vsaj glede na analize v zgoraj omenjenih prispevkih predstavlja sopomensko besedno zvezo. Lahko bi uporabljali tudi izraz *korporacijska kriminaliteta* (in zadevne sopomenke), a bi pri tem semantično izključili vrsto »so-storilcev« iz javnega sektorja, hkrati pa prikrili individualno odgovornost akterjev, ker bi motiv in vedenje morali gledati kolektivno. Čeprav je tak vidik relevanten tudi v luči krize, ga je smotrno uporabiti znotraj ožje slike ali pri vprašanjih hierarhije, nas pa trenutno zanima splošna slika.

Tako, na primer, je pri obravnavi finančne kriminalitete pri Evropski komisiji pranje denarja v prednostnem položaju, med finančno kriminaliteto pa uvrščajo še goljufije, ponarejanja ter financiranje terorizma, pa tudi dejanja finančnih zlorab (European Commission – Financial Crime 2013). Dandanes se finančno kriminaliteto (ne glede na storilca) najpogosteje uvršča med beloovratniško kriminaliteto (ang. *white collar crime*). Pojem oz. definicija beloovratniška kriminaliteta je bila od časov Sutherlandove vpeljave leta 1939 v zbirki akademskih produktov pogosto predebatirana, analizirana, kritizirana, ovržena in potrjena. Največja sprememba v okviru beloovratniške kriminalitete je prehod od *storilcev dejanj* v *tip dejanja*. Če je bila beloovratniška kriminaliteta prvotno definirana kot vrsta dejanj, ki jih pri opravljanju svojega poklica stori oseba z ugledom in visokim socialnim statusom (Sutherland, Cressey 1978), je danes to oznaka za vrsto kaznivih dejanj s karakteristikami goljufij, finančne in gospodarske oziroma korporacijske kriminalitete, ne glede na status storilca. (Coleman 1987; Minkes, Minkes 2008) Še največji problem je sama terminološka dikcija *beloovratniška kriminaliteta*, kajti ne le da vrsta delinkventnih/neetičnih/nelegitimnih ali civilnopravnih (ne)dovoljenih dejanj, ki jih ugledne in vplivne osebe pri svojem delu naredijo, ni kriminaliziranih (Cejp, Scheinost 2012; Sutherland, Cressey 1978), storilci kriminaliziranih dejanj so redko tudi obsojeni, če že storijo dejanja, ki so kriminalizirana. Tako jih dejansko ne moremo okarakterizirati kot storilce beloovratniške kriminalitete. (Gerber, Jensen 2007)

Dinamiko v vzajemnem odnosu finančne kriminalitete in finančne krize lahko proučujemo glede na časovni okvir našega diskurza: pred zadnjo finančno krizo, med njo in po njej. Čeprav so izvor trenutne finančne krize pravzaprav Združene države Amerike (ZDA), so zaradi prepletenosti finančnih trgov oškodovane tudi ostale države, ki so trgovale/investirale/sodelovale oz. poslovale s finančnimi produkti, ki so bili v ZDA (in na podlagi njihove zakonodaje) ustvarjeni, kreditno ocenjeni in (ne)regulirani ter so kot takšni propadli. (Aalbers 2009; Sloan, Burke 2007)

Prav problem *deregulacije* je v očeh večine avtorjev glavni krivec za nastalo situacijo. (Don't Blame the New Deal 2008; Report 2011; Fisher idr. 2011; Mitchell 2011; Tomasic 2011) V času Reaganove administracije spočeta deregulacija[4] je v ZDA skupaj z neustrezno zakonodajo negativno vplivala na nadzor in ravnovesje poslovanja finančnih institucij. (Don't Blame the New Deal 2008)

Vprašanje je, ali je bilo vedenje finančnih institucij, ki je povzročilo finančno krizo, zgolj nepremišljeno ali pa lahko govorimo o načrtovanem delovanju in zmanjšanju regulacije, ki bi (oziroma je) omogočilo načrtovane finančne inovacije in poslovanje s tovrstnimi inovacijami.

Razumeti moramo, da na pojav finančne krize ne vplivajo zgolj tista dejanja, ki jih zajema finančna kriminaliteta (torej goljufije, ponarejanja in prikrivanja), temveč tudi vrsta drugih kriminalitetnih, delinkventnih, deviantnih in/ali zgolj nemoralnih dejanj, na primer dejanj korupcije, pranja denarja, utaja davkov ipd. (Hetzer 2012) Izredno problematičen je pojav »vrtečih se vrat«, ki je opazen tudi pri trenutni krizi (Tomasic 2011; Hetzer 2012): ne le da osebe prehajajo iz poslovnega in upravnega dela javnega sektorja v zasebni sektor in obratno, prehajajo (ali zgolj intenzivno sodelujejo) tudi med zasebnim sektorjem in akademsko sfero, kjer predavajo o uporabljenih ekonomskih

4 Odpravila je regulatorno-varnostne mehanizme, vgrajene z namenom preprečitve stanja, ki je povzročilo krizo v tridesetih letih in vseh situacijah, izhajajočih iz nje.

prijemih, akademske analize jim pritrjujejo in potrjujejo njihove ideje ter služijo kot dokaz vladnim predlogom. Včasih so ti akademiki celo v lastniški strukturi finančnih institucij in sedijo na dveh pomembnih stolih, kljub temu da marsikatere okoliščine (npr. finančna kriza) razkrijejo neustreznost njihovih idej in nesposobnost ter nemoralnost vpletenih. (Ferguson 2010) Prav zato je vseskozi močno prisoten konflikt interesov. (Report 2011) Tudi pri bankah se konflikt interesov izredno nazorno kaže, saj se zgodovinskoklasičen namen bank kaže kot diametralno nasproten današnjemu, neoliberalističnemu (Mah-Hui 2008; Štiblar 2008), a dokazi za to kapljajo z zamudo. Tako Epstein in Carrick-Hagenbarth (2010a) naštevata vrsto primerov, ko je Wall Street plačeval svetovalne honorarje zaposlenim v ameriški državni upravi. Avtorja (Carrick-Hagenbarth, Epstein 2010b, 2012) v svoji raziskavi, kjer analizirata, koliko vplivnih akademskih ekonomistov razkriva svoje povezave z zasebnim poslovnim sektorjem in financiranje slednjega, odkrivata, da tovrstne povezave transparentno izkaže le malo akademikov, in še to pogosto v omejeni obliki. Meško in Oberčkal (2010) ponudita vrsto vzrokov in vzgibov, zakaj lahko pride do odklonskosti v znanosti, in nekaj teh je precej lahko aplicirati v prej omenjenih okoliščinah. Problem pa je, ali bo prepričanje, da je neka ekonomska teorija pravilna in posledično skoraj fanatično zagovarjanje določenega ekonomskega vedenja, izhajajočega iz te teorije, sploh kdaj prepoznano kot odklonskost? Še bolje, ali to sploh sme biti?

Znano je, da glavni akterji najbolj škodljivih zadnjih primerov finančne kriminalitete nikoli niso bili kazensko preganjani, kaj šele obsojeni (Tomasic 2011), a to je značilnost vseh kriz. Ponavljanje zgodovine in nekaznovanje glavnih odgovornih akterjev je v določeni meri prevladalo in onemogočilo bolj kritičen pristop k razpravi o krivdni odgovornosti v času kriz. Ker so med razpravljavci osebe vseh strok, je težko govoriti o uniformirani vedi (ali delu vede), ki bi trenutno zavzela tako stališče. V preteklosti je tako stališče relativno pogosto zavzela kritična kriminologija, kateri trenutna situacija lahko služi kot najboljši primer, »kako prav so imeli«. Glede na to, da kritična kriminologija nekako izhaja iz marksistične smeri razmišljena (Brown, Esbensen, Geis 2010; Tierney 2006), ki je izrazito kritična do kapitalizma, je logično, da prav kritična kriminologija vodi diskurz o problemih kapitalizma, neustrezni družbeni ureditvi in neustreznih pristopih h kriminaliteti. Zakonodaja, ki ureja vrsto teh področij, je po mnenju kritične kriminologije v kapitalizmu oblikovana in usmerjena tako, da spodbuja ali ustvarja dobiček izbranih. (Prav tam) Harvey (2007) v izdelanem kritičnem pristopu k analizi neoliberalizma ugotavlja, da je slednji bolj uspešen pri ponovnem ustoličenju ekonomskih elit, saj jim omogoča akumulacijo bogastva in precejšnjo moč (ne)formalnega vplivanja, kot pri (»pozitivnem«, op. a.) preoblikovanju svetovnega kapitalističnega sistema.

3 Slovenija, finančna kriminaliteta in finančna kriza

Izognili se bomo razpravam o smotrnosti še kar prisotnega opredeljevanja Slovenije kot države v tranziciji in jo označili kot državo z občutno tranzicijsko zapuščino, ne glede na njeno trenutno stanje. Slovenija in ostale države, ki so ali še prehajajo v drugačen politični in ekonomski sistem, so se na krizo odzvale raznoliko. Večina zahodnih avtorjev enači obliko vladavine v bivši Sovjetski zvezi, Jugoslaviji in ostalih državah: komunizem ali socializem je vsepovsod isti, ima iste probleme in, »bog ne daj«, prednosti. Bolj ozaveščeni avtorji, sploh tisti, ki so v tranziciji sodelovali ali ji prisostvovali, pa so opazili, da so se oblike vladavine vendarle razlikovale, kar je vplivalo na razvoj države,

slednje na proces tranzicije in kasneje tudi na posttranzicijo, kjer je pristop po načelu »poizkusov in napak (ang. *trial-and-error*)« vplival na spremembe med tranzicijo sprejete zakonodaje. Kar pa je nedvomno skupno vsem državam v tranziciji, je odprtje trga, divja privatizacija in povečanje (finančne) kriminalitete. (Cejp, Scheinost 2012) Modus operandi povečane (finančne) kriminalitete je pogosto močno integriran v tradicionalni ekonomski sistem. Slovenija v tem pogledu ni izjema. Divja privatizacija je v določeni meri matirala državo. Zakonodaja, sprejeta skladno z vprašljivo metodologijo, je omogočila vrsto regulativnih lukenj. Dandanes sicer modificirana zakonodaja ostaja neimplementirana, finančne krize pa zmanjšujejo ali preusmerjajo denarni tok in s tem povzročajo ali odkrivajo likvidnostne težave (Tomasic 2011), kar je opaziti tudi v Sloveniji.

Če gledamo globalno, nastopa Slovenija kot žrtev finančne krize tudi zaradi velike odvisnosti od »zdravja« tujih trgov. Štiblar (2008: 137) povzema ocene strokovnjakov, ki pravijo, »da slovenske finančne ustanove posedujejo od 20 do 200 milijonov evrov 'strupenih obveznic', ki izhajajo iz drugorazrednih hipotekarnih posojil v ZDA, in določeno količino delnic propadlih ameriških bank.« Škoda je velika tudi zaradi neustrezne finančne politike in lastne finančne kriminalitete. Slovenske banke so vodile neustrezno politiko kreditiranja, to dejstvo si neponosno delimo z drugimi državami, med drugimi tudi z avstrijsko Hypo Group Alpe Adria Bank, ki so jo zaradi neustreznega menedžmenta in dajanja kreditov nacionalizirali. (Felsenreich 2012) Očitno se je škoda zaradi slabega vodenja delno prenesla tudi na slovenske izpostave, kjer so morali odpustiti precej osebja in s tem so še poslabšali socialno stanje države. Slovenski bančni sistem seveda ni dosti boljši, saj Komisija za preprečevanje korupcije v njegovem delovanju prepoznava vrsto znakov koruptivnih dejanj, kar posledično negativno vpliva na gospodarske in finančne razmere v državi. (KPK Vestnik 2013) Kralj (2011) opisuje delovanje javne banke in njene pozitivne učinke, ki pa jih v Sloveniji ni moč opaziti, in to kljub dejstvu, da so slovenske banke delno v javni lasti, a delujejo čisto zasebniško.

4 Epilog

Članek poudarja nezanemarljivo vlogo finančne kriminalitete kot vzroka finančne krize. Deregulacija, sprožena s pomočjo lobiranja in novodobnih ekonomskih »vizij«, je glavni krivec za nastanek okoliščin, ki so pripeljale do finančne krize. Akterji, ki so pri tem igrali glavno vlogo, še naprej ostajajo glavni akterji finančnega upravljanja. Bonitetne agencije, ki ocenjujejo in določajo bonitetne ocene, so bile neregulirane, netransparentne in metodološko vprašljive že pred krizo, a kljub temu, da se v času krize njihova kredibilnost ni v ničemer spremenila (Fisher idr. 2011), iste agencije še vedno p(r)odajajo mnenja (Ferguson 2010), ki se jih kot svetih prerokb držijo skoraj vsi glavni upravljavci politik v posamezni državi. Vprašanje je, ali se bo trenutno vpeljano delovanje finančnih institucij sploh kdaj spremenilo. (Tomasic 2011) Pontell (2005) piše, kako je vrsta bolj ali manj uglednih ekonomskih strokovnjakov v času prejšnjih finančnih kriz minimizirala vlogo finančne kriminalitete, kar se očitno ponavlja tudi dandanes. Fisher idr. (2011), Kirk (2012), Hetzer (2012) in mnogi drugi opozarjajo, kako pomembno je kriminalizirati določene vrste vedênj oseb, zaposlenih v finančnih institucijah, čeprav bi to povečalo odgovornost in obremenitev preiskovalcev, ampak to bolj kot slednje skrbi finančnike in ekonomiste, ker bi to lahko negativno vplivalo na (njihovo) poslovanje. Taka regulacija naj bi bila neugodna za finančno rast, kajti po neoliberalni

teoriji naj bi vse tisto, kar ekonomsko dejavnost regulira, slednjo tudi omejevalo. To pa je v njihovih očeh zadosten razlog, da ohranimo status quo in ne dovolimo nobenega tveganja. In to kljub zadnjim dokazom o tem, da je določena stopnja regulacije boljša kot imploziven dereguliran trg. Neglede ali do deregulacije pride z lobiranjem, goljufijo, prevaro, zavajanjem ali da je deregulacija počelo goljufij, prevar in zavajanj, so to, kot ugotavlja Kanduč (2009), pravzaprav vedno prisotni gonilni elementi svetovnega kapitalističnega sistema.

Finančne krize se bodo brez dvoma ponavljale. Ali jih bo povzročala finančna kriminaliteta ali kaj drugega, ni mogoče z gotovostjo trditi, vsekakor pa je na upravljavcih ekonomske politike, da pripravijo take varnostne mehanizme (ang. *safety net*), ki bi škodo finančnih kriz omejili. Sama (de)regulacija je kompleksno področje. Zaradi konsenza, da je finančno krizo povzročil manko regulacije, morajo (med)državni organi uvesti vrsto regulativnih reform.

Zaradi zadnjih pregonov posameznih pripadnikov elit in kršiteljev finančnih zakonov je Slovenija na nek način postala pesimistična in, za razliko od nekaterih ostalih narodov, ki so finančno krizo dojemali kot neko naravno katastrofo (Hetzer 2012), že v začetku okrivila elito. Kljub pomanjkanju izobrazbe v ekonomski stroki vseeno prepoznavamo neustreznost finančnih ukrepov, saj so se podobni ukrepi v tujini ali zgodovini odrazili na kriminaliteti družbe, v kateri so bili vpeljani. Zato kot nujno prepoznavamo ohranitev prepovedi poslovanja pokojninskih in podobnih skladov na borzah in z novodobnimi finančnimi instrumenti. Nujna je sprememba menedžerske in upravljavske kulture ter uvedba ukrepov za terjanje odgovornosti vodilnih. Dokazano je, da višanje davkov povečuje obseg neformalne, sive ekonomije, od katere ima država le omejeno korist (v obliki porabe), a ker je delež oseb, ki na neformalnem trgu zaslužijo toliko ali več, da lahko ohranijo nivo porabe pred zvišanjem davkov, manjši kot delež oseb, ki zaradi višjih davkov zmanjšajo porabo in nakupovanje, je tak ukrep prej negativen kot pozitiven. Podobno velja za paleto drugih ukrepov, ki jih je Štiblar (2008) sicer pametno odsvetoval, a jih Slovenija trenutno nespametno izvaja, predvsem privatizacijo. Kar zadeva regulacijo, bi bilo smotrno upoštevati nasvet (Geis 2011), naj razvijalci regulacijskih določb za mnenje povprašajo ali kar zaposlijo kriminologe in strokovnjake za prevare, medtem ko Kotios in Galanos (2012) svetujeta, da bi bilo treba spoznanja s področja psihologije, sociologije, biologije, zgodovine in politologije uporabiti pri raziskovanju na področju ekonomije. Predlagamo tudi aplikacijo spoznanj iz kritične kriminologije. Predvsem pa je nujno izvesti regulacijo, saj znajo finančniki dobro izkoristiti moto, *da je vse, kar ni prepovedano, dovoljeno*, skladno z rekom *Après nous, le Déluge*.

Viri in literatura

AALBERS, Manuel B., 2009: The Sociology and Geography of Mortgage Markets: Reflections on the Financial Crisis. *International Journal of Urban and Regional Research* 33/2. 281–290.

ASHCROFT, Ross [režiser], 2012: *Four Horsemen*. Motherlode.

BROWN, Stephen E., ESBENSEN, Finn-Aage, GEIS, Gilbert, 72010: *Criminology: Explaining Crime and Its Context*. LexisNexis/Anderson.

CARRICK-HAGENBARTH, Jessica, EPSTEIN, Gerald, 2012: Dangerous Interconnectedness: Economists' Conflicts of Interest, Ideology and Financial Crisis. *Cambridge Journal of Economics* 36/1. 43–63.

CEJP, Martin, SCHEINOST, Miroslav, 2012: Organized and Economic Crime: A Common Problem. Alenka Šelih, Aleš Završnik (ur.): *Crime and Transition in Central and Eastern Europe*. New York: Springer. 157–178.

COLEMAN, James William, 1987: Toward an Integrated Theory of White-Collar Crime. *American Journal of Sociology* 93/2. 406–439.

Don't Blame the New Deal, 2008: *The New York Times Company*. http://www.nytimes.com/2008/09/28/opinion/28sun1.html?_r=0

EPSTEIN, Gerald, CARRICK-HAGENBARTH, Jessica, 2010a: *Financial Economists, Financial Interests and Dark Corners of the Meltdown: It's Time to Set Ethical Standards for the Economics Profession. Political Economy Research Institute Working Paper* 239.

EPSTEIN, Gerald, CARRICK-HAGENBARTH, Jessica, 2010b: *Financial Economists, Financial Interests and Dark Corners of the Meltdown: It's Time to Set Ethical Standards for the Economics Profession. Political Economy Research Institute Institute Working Paper* 239.

European Commission – Financial Crime, 2013: *European Commission*. http://ec.europa.eu/internal_market/company/financial-crime/index_en.htm

FELSENREICH, Christian, 2012: Human Factor Analysis: How to Builed Resilience against Financial Crimes. Maximillian Edelbacher, Peter C. Kratcoski, Michael Theil (ur.): *Financial Crimes: A Threat to Global Security*. Boca Raton: CRC Press. 301–332.

FERGUSON, Charles [režiser], 2010: *Inside Job*. Representational Pictures & Sony Pictures Classics.

Financial Crisis, 2013: *Wikipedia*. http://en.wikipedia.org/wiki/Financial_crisis

FISHER, Jonthan, CREGAN, Ckaire, GIULIO, Jame Di, SCHUTZE, Jodi, 2011: Economic Crime and the Global Financial Crisis. *Law & Financial Markets Review* 5/4. 276–289.

GEIS, Gilbert, 2011: *White-Collar and Corporate Crime a Documentary and Reference Guide*. Santa Barbara, Calif.: Greenwood.

GERBER, Jurg, JENSEN, Eric L., 2007: *Encyclopedia of White-Collar Crime*. Westport: Greenwood Press.

HARVEY, David, 2007: *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

HETZER, Wolfgang, 2012: Financial Crisis or Financial Crime? Competence and Corruption. Maximillian Edelbacher, Peter C. Kratcoski, Michael Theil (ur.): *Financial Crimes: A Threat to Global Security*. Boca Raton: CRC Press. 301–332.

JOSEPH, Peter [režiser], 2007: *Zeitgeist*. Gentle Machine Productions.

KANDUČ, Zoran, 2009: Prevare, prevarantstvo in prevaranti: preliminarna kriminološka analiza. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 60/3. 223–237.

KIRK, David, 2012: Criminalising Bad Bankers. *Journal of Criminal Law* 76/6. 439–441.

KOTIOS, Angelos, GALANOS, George, 2012: The International Economic Crisis and the Crisis of Economics. *The World Economy* 35/7. 869–885.

KPK Vestnik, marec 2013. https://www.kpk-rs.si/download/t_newsletter/24

KRALJ, Rok, 2011: Javno Bančništvo. *Katedra* 6/6–7. 10–11.

MAH-HUI, Michael Lim, 2008: Old Wine in New Bottles: Subprime Mortgage Crisis – Causes and Consequences. *Journal of Applied Research in Accounting and Finance (JARAF)* 3/1. 3–13.

MEŠKO, Gorazd, OBERČKAL, Aleksander Koporec, 2010: Odklonskost v znanosti – vzroki, pojavne oblike in odzivi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 61/4. 395–405.

MINKES, John, MINKES, Leonard, 2008: Introduction. John Minkes, Leonard Minkes (ur.): *Corporate and White-Collar Crime*. London: SAGE Publications. 1–17.

MITCHELL, Lawrence E., 2011: Financialism: A (very) Brief History. Cynthia A. Williams, Peer Zumbansen (ur.): *The Embedded Firm: Corporate Governance, Labor, Finance Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press. 42–59.

PONTELL, Henry, 2005: White-Collar Crime or Just Risky Business? The Role of Fraud in Major Financial Debacles. *Crime, Law and Social Change* 42/4–5. 309–324.

Report: Wall Street & The Financial Crisis: Anatomy of a Financial Collapse, 2011: Permanent Subcommittee on Investigations – Reports. http://www.hsgac.senate.gov/download/report-psi-staff-report-wall-street-and-the-financial-crisis-anatomy-of-a-financial-collapse

SLOAN, Allan, BURKE, Doris, 2007: House of Junk. *Fortune* 159/9. 117–12.

SSKJ *[Slovar slovenskega knjižnega jezika]*, elektronska verzija v1.0, 2002. Ljubljana: DZS.

ŠTIBLAR, Franjo, 2008: *Svetovna kriza in Slovenci: kako jo preživeti?* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

SUTHERLAND, Edwin H., CRESSEY, Donald R., 101978: *Criminology*. New York: J. B. Lippincott Company.

TIERNEY, John, 22006: *Criminology: Theory and Context*. Harlow: Longman.

TOMASIC, Roman, 2011: The Financial Crisis and the Haphazard Pursuit of Financial Crime. *Journal of Financial Crime* 18/1. 7–31.

Matej Šekli
Filozofska fakulteta; Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
UDK 811.163.6'282.3:811.16

Slovanski knjižni mikrojeziki: opredelitev in prikaz pojava znotraj slovenščine

V prispevku je kritično ovrednoten pojem knjižni mikrojezik (rusko *литературный микроязык*), ki se v slavistični jezikoslovni literaturi pojavlja od začetka osemdesetih let 20. stoletja, prikazana so pisna narečja oziroma knjižni mikrojeziki (tudi pokrajinski ali krajevni knjižni jeziki) na slovenskem jezikovnem ozemlju.

knjižni mikrojezik, pokrajinski knjižni jezik, krajevni knjižni jezik, slovanski jeziki, slovenščina

The article offers a critical survey on the concept of the literary microlanguage (in Russian *литературный микроязык*) that has been appearing in Slavic linguistic texts since the early 1980s. The written dialects or literary microlanguages (also regional or local literary languages) in the Slovene language territory are also presented.

literary microlanguage, regional literary languages, local literary languages, Slavic languages, Slovene

1 Uvod

V slavistiki je od začetka osemdesetih let 20. stoletja kot predmet preučevanja prisotna jezikovna pojavnost, imenovana knjižni mikrojezik (rus. *литературный микроязык*), ki je definiran kot jezik malih etničnih skupin (rus. *язык малых этнических групп*). (Duličenko 1981) Posledično so se konec devetdesetih let 20. stoletja v nekaterih pregledih slovanskih jezikov pojavili tudi pojavi, kot je knjižni mikrojeziki (nem. *Kleinschriftsprachen*). (Rehder ^{3}1998, ^{6}2009) V najnovejšem času pa nekateri zagovarjajo mnenje, da je na osnovi knjižnih mikrojezikov mogoče definirati še pojem mikronarodi (polj. *mikronarody*), opredeljeni kot »małe grupy etniczne« 'male etnične skupine', »kultury mikrojęzyków« 'kulture mikrojezikov', »grupy etniczne, które żyją w granicach innych państw« 'etnične skupine, ki živijo v mejah drugih držav'. (Stęplewski 2014) Pojava kot *knjižni mikrojezik* in *mikronarod* sta torej tesno povezana s pojmoma *narod* in *država*. V pričujočem jezikoslovnem prispevku je pojem knjižni mikrojezik, kot se pojavlja definiran v jezikoslovni literaturi, najprej kritično ovrednoten, nato pa so v kontekstu slovanskih jezikov prikazani knjižni mikrojeziki na slovenskem jezikovnem ozemlju.[1]

2 Slovanski knjižni mikrojeziki in jezikoslovne klasifikacije slovanskih idiomov

Jezikoslovje (lingvistika) preučuje različne pojavnosti naravnega človeškega jezika ter se glede na zorni kot pogleda nanj deli na tri temeljne veje.[2] To so geneolingvistika (genetsko jezikoslovje), ki preučuje genetska, tj. sorodstvena razmerja med idiomi, tipolingvistika (tipološko jezikoslovje), ki preučuje zgradbo nekega idioma, in sociolingvistika (družbenostno jezikoslovje),

1 Pojem *mikronarod* v pričujočem besedilu ni obravnavan, saj sodi na področja, kot sta na primer sociologija ali kulturna antropologija, ne pa na področje jezikoslovja. Problematizacija pojma *knjižni mikrojezik* znotraj jezikoslovja pa seveda posredno problematizira tudi pojem *mikronarod*, če je le-ta definicijsko vezan na pojem *knjižni mikrojezik*.

2 Delitev jezikoslovja na tri temeljne veje je povzeta po Brozović 1996.

ki jezik preučuje kot sporazumevalni sistem kolektiva ali posameznika.[3] Te tri temeljne veje jezikoslovja so medsebojno teoretično in metodološko neodvisne, kar pomeni, da spoznanja ene od njih niso prenosljiva na ostali dve. Posledično obstajajo tudi tri medsebojno neodvisne klasifikacije idiomov, in sicer geneolingvistična ali genealoška, tipolingvistična ali tipološka in sociolingvistična ali sociološka. Ker lahko v slavistiki prihaja do mešanja različnih vrst klasifikacij, predvsem geneolingvistične in sociolingvistične, ter pojmov znotraj le-teh, kot sta jezik in knjižni/standardni jezik, sta v nadaljevanju obe klasifikaciji predstavljeni na primeru slovanskih idiomov.

Jezik v geneolingvističnem pomenu je zemljepisna jezikovna pojavnost (geolekt) in je definiran kot abstraktni (tj. diasistemski) organski (tj. nestandardizirani) idiom višje hierarhične stopnje.[4] Gre torej za množico vseh krajevnih govorov, ki izkazujejo iste jezikovne značilnosti (arhaizme in inovacije), ne pa tudi jezikovnih značilnosti sosednje množice krajevnih govorov, ki posledično tvorijo sosednji »jezik«. Slovanski jeziki v geneolingvističnem oziroma genealoškem pomenu so (bili):

a) južnoslovanski: slovenski, osrednjejužnoslovanski (hr. *srednjojužnoslavenski jezik*) (kajkavščina, čakavščina, zahodna in vzhodna štokavščina ter torlaščina), makedonski, bolgarski;

b) vzhodnoslovanski: ruski, beloruski, ukrajinski;

c) zahodnoslovanski: poljski, pomorjanski (ohranjeno je samo njegovo vzhodno obrobje na vzhodnem Pomorjanskem, tj. kašubščina s slovinščino, izumrlo v drugi polovici 20. stoletja), polabski (izumrl sredi 18. stoletja), lužiški ali lužiškosrbski (ohranjeno je samo njegovo vzhodno obrobje v Dolnji in Gornji Lužici), češki, slovaški.[5]

Predstavljeni so na primer v standardnem delu *The Slavonic Languages* (Comrie, Corbett 2002), ki prikazuje njihove »krovne« knjižne/standardne jezike in polabščino.

Če je *jezik* geneolingvistični, je *knjižni/standardni jezik* sociolingvistični pojem.[6] Knjižni jezik ni zemljepisna, temveč družbena jezikovna pojavnost (sociolekt) in je definiran kot konkretni (tj. sistemski) neorganski (tj. standardizirani) idiom najvišje hierarhične stopnje. Posebnost knjižnega jezika v primerjavi z drugimi sociolekti je po teoriji praške jezikoslovne šole predvsem v zanj značilnih specifičnih družbenih vlogah, t. i. narodnopovezovalni in narodnopredstavniški vlogi, iz katerih izhajajo tudi njegove lastnosti, v prvi vrsti njegova široka funkcijskozvrstna razčlenjenost (praktično sporazumevalni, publicistični, strokovni in umetnostni jezik).[7] Tako se število »jezikov«

---

3 Jezikoslovni termin *idiom* je razumljen kot »splošen, kvalitativno in hierarhično nevtralen in nespecificiran termin«. (Brozović 1970: 10) Tako je idiom lahko *geolekt*, tj. zemljepisna jezikovna pojavnost, *sociolekt*, tj. družbena jezikovna pojavnost, ali *hronolekt*, tj. časovna jezikovna stopnja, različica geolekta ali sociolekta.

4 Teorija geneolingvistične delitve idiomov na podlagi meril organskost : neorganskost, konkretnost : nekonkretnost (sistemskost, diasistemskost, nesistemskost), višja : nižja hierarhična stopnja je povzeta po Brozović 1970: 10–14.

5 Geneolingvistična oziroma genealoška klasifikacija slovanskih idiomov je natančneje predstavljena v Šekli 2013a, 2013b, 2014a, 2014b.

6 V pričujočem prispevku sta pojma *knjižni jezik* in *standardni jezik* rabljena sopomensko, v slovenskem slovenističnem jezikoslovju to namreč pri vseh avtorjih nista sopomenki.

7 Praška teorija knjižnega jezika je povzeta po Havránek 1963a, 1963b, 1969. Za definicijo sodobnega knjižnega/standardnega jezika lahko služi naslednja formulacija: »Standardsprache meint im allgemeinsten Sinne jene Sprachform, die in einer (modernen) Gesellschaft als offizielle Amts- und Verkehrssprache (insbesondere Legislative, Exekutive, Jurisdiktion, Medien, Bildungsbereich, auch Militär usw.) schriftlich und (meist auch) mündlich verwendet wird.« (Rehder 1995: 353) Za razliko od citiranega avtorja, ki pojem *Standardsprache* (za razliko od pojma *Schriftsprache*) povezuje s priznanjem na državni ravni (*staatlich-politische Entscheidung*), sta v pričujočem prispevku pojma *knjižni jezik* in *standardni jezik* rabljena sopomensko, njun obstoj pa ni absolutno vezan na državno zakonodajo.

kot zemljepisnih jezikovnih pojavnosti pogosto ne ujema s številom njihovih »krovnih« knjižnih jezikov kot družbenih jezikovnih pojavnosti. V okviru slovanskega jezikovnega sveta se na primer srečujemo z več knjižnimi jeziki kot »jeziki«. Šolski primer predstavlja osrednjejužnoslovanski jezik, na katerega jezikovnem ozemlju so se izoblikovali štirje knjižni jeziki (hrvaški, srbski, bósenski/bosánski in črnogorski). Podobno se na ozemlju lužišk(osrbsk)ega jezika pojavljata dva knjižna jezika (dolnjelužišk(osrbsk)i in gornjelužišk(osrbsk)i). Slovanski knjižni/standardni jeziki so torej slovenski, hrvaški, srbski, bósenski/bosánski, črnogorski, makedonski, bolgarski, ruski, beloruski, ukrajinski, poljski, kašubski, dolnjelužišk(osrbsk)i, gornjelužišk(osrbsk)i, češki, slovaški.

Sociolingvistični pojem je tudi t. i. *knjižni mikrojezik*. Knjižni mikrojezik,[8] imenovan tudi pokrajinski ali krajevni knjižni jezik,[9] je podobno kot knjižni (makro)jezik družbena jezikovna pojavnost (sociolekt) in je definiran kot konkretni (tj. sistemski) neorganski (tj. standardizirani) idiom, ki na nekem zemljepisno omejenem območju znotraj »jezika« ali dela »jezika« v geneolingvističnem pomenu opravlja družbeno sporazumevalno vlogo namesto »krovnega« knjižnega (makro)jezika oziroma jo opravlja skupaj z njim zaradi odsotnosti ali le delne prisotnosti le-tega. Od »krovnega« knjižnega (makro)jezika pa se razlikuje predvsem po neprimerno manjši družbeni vlogi, saj zaradi zemljepisne omejenosti svojega delovanja lahko opravlja kvečjemu pokrajinsko povezovalno in pokrajinsko predstavniško vlogo, kar se zrcali tudi v njegovi okrnjeni funkcijskozvrstni razčlenjenosti. Če lahko »krovni« knjižni (makro)jezik v idealnem primeru na neki način celo predstavlja »jezik« v geneolingvističnem pomenu, lahko knjižni mikrojezik predstavlja kvečjemu narečje ali skupino narečij. S tega stališča se torej zdi izenačevanje pojavnosti knjižnega mikrojezika s pojavnostjo »krovnega« knjižnega (makro)jezika v sociolingvističnem pojmovanju ali celo »jezika« v geneolingvističnem pomenu, kot se to dogaja na primer v delih *Einführung in die slavischen Sprachen* (Rehder ^{3}1998, ^{6}2009) in *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens* (Okuka 2002), neutemeljeno.

Slovanski knjižni mikrojeziki sodobne Slavije so na primer rezijanski, beneškoslovenski, porabskoslovenski; gradiščanskohrvaški, moližanskohrvaški; pomaški, banatskobolgarski; rusinski, zahodnopoleški; šlezijski, laški.[10]

Glavni vzrok za nastajanje slovanskih knjižnih mikrojezikov je političnoupravna ločenost dela jezikovnega ozemlja od osrednjega jezikovnega prostora predvsem v preteklosti, in sicer v ozemeljskem

---

8 Pojem knjižni mikrojezik (rus. *литературный микроязык*) je v slavistiko uvedel Duličenko leta 1981. Njegova obravnava tega pojava se zdi problematična predvsem s teoretičnega vidika, saj knjižni mikrojezik definira preprosto kot rus. *язык малых этнических групп*, tj. glede na število govorcev, ne pa na primer glede na pravni status idioma, sfer njegove rabe in njegovih sporazumevalnih funkcij, kar so vse domene sociolingvistike. Tako sta pri Duličenku v publikacijah po letu 1981 na primer gornja lužiška srbščina in rezijanska slovenščina popolnoma izenačeni, čeprav je prva uradno priznana kot uradni jezik na Saškem (v Nemčiji) in ima razvit polnofunkcionalni knjižni jezik (ki ni nujno uporabljan v vseh sferah sporazumevanja), ki opravlja narodnopovezovalno in narodnopredstavniško vlogo med Lužiškimi Srbi v Gornji Lužici, druga pa nepriznana kot uradni jezik, s funkcijsko zelo omejenim knjižnim jezikom, ki ima sporazumevalno vlogo znotraj ozke lokalne skupnosti.

9 Dapit 2003, Šekli 2004.

10 Zgodovinski pokrajinski knjižni jeziki, ki predstavljajo stanje pred poenotenjem nekaterih slovanskih knjižnih jezikov (na primer prekmurskoslovenski, kajkavskohrvaški, čakavskohrvaški, egejskomakedonski, vzhodnoslovaški ipd.) in spadajo v zgodovino posameznih slovanskih knjižnih jezikov, kot tudi (neuspeli) poskusi oblikovanja knjižnih mikrojezikov (na primer galšanskobeloruski in vičskopoljski v Litvi) niso upoštevani.

(obrobni položaj ali otoška lega) ali katerem drugem (verskem, političnem, kulturnem) pogledu, ter posledična neprisotnost oziroma le delna prisotnost krovnega knjižnega (makro)jezika kot uradnega državnega jezika v času oblikovanja in razširjanja le-tega (za slovanske jezike je bilo odločilno predvsem 19. stoletje in prva polovica 20. stoletja). Večina slovanskih knjižnih mikrojezikov (z izjemo poljske slezijščine) se namreč pojavlja izven upravnopolitičnih meja matične države, tj. države, v kateri je krovni knjižni (makro)jezik tudi uradni državni jezik.

Tabela 1: Geneolingvistična in sociolingvistična klasifikacija slovanskih idiomov

Geneolingvistična klasifikacija	**Sociolingvistična klasifikacija**	
slovanski jeziki:	**slovanski knjižni (makro)jeziki:**	**slovanski knjižni mikrojeziki:**
slovenski	slovenski	rezijanski beneškoslovenski porabskoslovenski
osrednjejužnoslovanski	**hrvaški** **srbski** **bósenski/bosánski** **črnogorski**	gradiščanskohrvaški moližanskohrvaški – – –
makedonski	makedonski	–
bolgarski	bolgarski	pomaški banatskobolgarski
ruski	ruski	–
beloruski	beloruski	–
ukrajinski	ukrajinski	rusinski (z več različicami) zahodnopoleški
poljski	poljski	šlezijski laški
pomorjanski	**kašubski**	–
†polabski	–	–
lužišk(osrbsk)i	**dolnjelužišk(osrbsk)i** **gornjelužišk(osrbsk)i**	– –
češki	češki	–
slovaški	slovaški	–

3 Slovenski knjižni mikrojeziki[11]

Sodobni knjižni mikrojeziki na slovenskem jezikovnem ozemlju so prisotni na njegovih obrobjih zunaj meja Republike Slovenije, in sicer rezijanski v Reziji v Italiji, beneškoslovenski v Beneški Sloveniji oziroma Benečiji, tj. v Terskih in Nadiških dolinah,[12] v Italiji ter porabskoslovenski v Porabju na Madžarskem. Zgodovinske okoliščine njihovega pojavljanja so zelo podobne, načini njihovega oblikovanja pa se med seboj precej razlikujejo.

Za ta obrobna območja slovenskega jezikovnega prostora je bila skozi zgodovino ves čas značilna političnoupravna ločenost od osrednjeslovenskega prostora, za katerega je pomembna zlasti druga polovica 19. stoletja, ko po knjižnojezikovni neenotnosti 18. stoletja nastane enoten slovenski knjižni jezik kot osnova za oblikovanje enotne slovenske narodne kulture in identitete, ki se od leta 1848 kot uradni državni jezik ob nemščini postopoma uveljavlja znotraj tedanje Avstrije. Za ta ozemlja je danes sociolingvistično gledano značilna odsotnost oziroma omejena prisotnost slovenskega knjižnega jezika v javni rabi, za govorce slovenščine pa je večinoma značilno sociolingvistično stanje dvojezičja (diglosije) v povezavi z dvojezičnostjo (bilingvizmom) po modelu narečna zvrst materinščine – knjižna/standardna zvrst večinskega državnega jezika, tj. slovensko narečje kot nizki register v zasebnem govornem položaju in italijanski oziroma madžarski knjižni jezik kot visoki register v javnem govornem položaju. Zaradi odsotnosti oziroma pomanjkljive prisotnosti slovenskega knjižnega jezika ter posledično tudi njegove narodnozdruževalne in narodnopredstavniške vloge govorci slovenščine na imenovanem obrobju niso mogli v popolni meri izoblikovati zavesti o pripadnosti neki nadpokrajinski, tj. vseslovenski narodni skupnosti. Z obvladovanjem večinoma samo svojega narečja ostajajo zato na stopnji zavesti ozke slovenske pokrajinske pripadnosti, značilne za osrednjeslovenski prostor za čas pred 19. stoletjem, ki se ji pridružuje državljanska zavest nematične države.

Opisano stanje danes ni le posledica njihove zgodovinske izkušnje. Države, ki jim opazovana ozemlja upravnopolitično pripadajo, namreč niso v dovoljšni meri poskrbele za dejansko zaščito in razvoj avtohtonega slovenskega prebivalstva, nasprotno, le-to je (bilo) podvrženo prikriti, če ne že kar odkriti asimilacijski politiki,[13] ki je svoj vrhunec dosegla v času nacifašizma oziroma nacionalsocializma in se *de facto* nadaljevala v obdobju po drugi svetovni vojni. Tako je zgodovinsko gledano sicer kompaktno poseljeno slovensko prebivalstvo danes na svojem pred nekaj desetletij še homogenem poselitvenem prostoru »manjšinizirano«.

Na področju javnega šolstva na primer v Videmski pokrajini v Italiji z izjemo ene same slovensko-italijanske dvojezične osnovne šole (5 let) in nižje srednje šole (3 leta) v kraju Špeter (it. San Pietro al Natisone) v Nadiških dolinah slovenščina od italijanske države ni sistematično financirana ne kot učni predmet ne kot učni jezik niti v knjižni niti v narečni različici. V Porabju na Madžarskem

---

11 Zgodovinske okoliščine, ki so pripeljale do nastajanja slovenskih knjižnih mikrojezikov, ter načini njihovega oblikovanja so predstavljeni v Šekli 2004 oziroma 2006. Tu je za lažje razumevanje in ponazoritev podan povzetek tamkajšnjih ugotovitev.

12 V Šekli 2004 oziroma 2006 je govor posebej o nadiškem in terskem knjižnojezikovnem pojavu. Dobro desetletje kasneje je mogoče potrditi tedanjo domnevo, da je »pisna terščina« (Šekli 2004: 57) dejansko zapis terskega narečja v lokalnih publikacijah in ne oblikujoči se knjižni mikrojezik.

13 Po plebiscitu v Reziji in Benečiji, na katerem so se prebivalcih teh območij odločali, ali pripadati Avstriji ali Italiji, leta 1866 na primer je *Giornale di Udine* 22. 11. 1866 zapisal: *Questi slavi bisogna eliminarli!* 'Te Slovane je potrebno odstraniti!'

pa je knjižna slovenščina ob madžarščini prisotna v dveh narodnostnih šolah s slovensko-madžarskim dvojezičnim poukom v krajih Gornji Senik (madž. Felsőszölnök) in Števanovci (madž. Apátistvánfalva).[14]

Zaradi pomembnosti narečja, ki se ob odsotnosti slovenskega knjižnega jezika v večini primerov pojavlja kot glavni nosilec jezikovne in kulturne identitete, se slovenska narečja na teh območjih tudi zapisujejo in v omejenem obsegu uporabljajo v vlogi t. i. pisnih narečij ali knjižnih mikrojezikov (oziroma pokrajinskih ali krajevnih knjižnih jezikov). Tako se na primer na javnih dvojezičnih krajevnih napisih srečujemo z narečnimi oblikami krajevnih imen (na primer v Reziji *Njïwa* za knjižno *Njiva*, v Terskih dolinah *Bardo* za knjižno *Brdo*, v Nadiških dolinah *Špietar*, *Muost* za knjižno *Špeter*, *Most*, v Porabju *Slovenska ves* za knjižno *Slovenska vas*). Narečja se poleg knjižne slovenščine in italijanščine oziroma madžarščine pojavljajo tudi v lokalnem slovenskem tisku (v Čedadu izhajata tednik *Novi Matajur: tednik Slovencev Videnske pokrajine* in petnajstdnevnik *Dom: kulturno verski list*, v Monoštru tednik *Porabje: Časopis Slovencev na Madžarskem*, v Reziji pa vsaj dvakrat letno časopis *Näš glas – La nostra voce*), radijskih oddajah (tedenski radijski oddaji *Te rozajanski glas* in *Nediški zvon* v okviru Radia Trst A, slovenskega programa Deželnega sedeža RAI za Furlanijo – Julijsko krajino iz Trsta, tedenska radijska oddaja *Okno v Benečijo* na radijski postaji Radio Spazio 103; *Radio Monošter* oddaja približno uro slovenskega programa dnevno), televizijskih oddajah (v slovenskem Porabju v okviru programa madžarske televizije na dva tedna pripravljajo televizijsko oddajo *Slovenski utrinki*) in spletnih oddajah (v Videmski pokrajini Inštitut za slovensko kulturo iz Špetra pripravlja tedensko oddajo *Pismo iz Benečije*, ki je objavljena na portalu YouTube).

Organskoidiomska podlaga slovenskim pisnim narečjem ali knjižnim mikrojezikom so slovenska narečja, zgodovinsko prisotna na teh območjih (rezijansko narečje v Reziji, nadiško in tudi tersko narečje v Benečiji ter prekmursko narečje v Porabju). V Benečiji in Porabju ima pisno narečje ali knjižni mikrojezik predvsem vlogo veznega člena med zemljepisnim narečjem in slovenskim knjižnim jezikom. Slovenski knjižni jezik je namreč v teh lokalnih skupnostih v javnosti vsaj deloma prisoten, vpliva na podobo knjižnih mikrojezikov in je hkrati končni cilj dolgoročne jezikovne politike.[15] V Reziji ima pokrajinski knjižni jezik izključno vlogo sredstva sporazumevanja znotraj lokalne skupnosti brez ambicij približevanja slovenski knjižnojezikovni tradiciji. Slovenski knjižni jezik je tu namreč v javnosti praviloma odsoten in na podobo knjižnega mikrojezika praviloma nima vpliva. V Reziji je v devetdesetih letih 20. stoletja prišlo celo do standardizacije in kodifikacije rezijanščine v jezikovnih priročnikih.[16]

---

14 O uvajanju »krovnega« knjižnega jezika na ne najbolj ustrezen način in o posledičnem odklanjanju le-tega v Porabju prim. Tivadar 2009: 46–47.

15 V novejši strokovni literaturi se pojavlja mnenje, da bi slovenski pokrajinski knjižni jeziki lahko bili »standardne različice slovenščine«. (Pirih Svetina 2013: 316) Zastavlja se vprašanje, kako jezikoslovno definirati različico knjižnega/standardnega jezika. Če iz navedka »bi bilo morda vredno razmišljati predvsem o revitalizaciji in rahljanju standarda in dopuščanja več različnih variant predvsem na leksikalni ravni« (Pirih Svetina 2013: 317) sledi, da različico knjižnega/standardnega jezika določa predvsem različno besedje, potem rezijanski, beneškoslovenski in porabskoslovenski pokrajinski knjižni jeziki, ki se od knjižne slovenščine ločijo tako rekoč na vseh ravninah jezikovnega sistema, ne morejo biti različice knjižne slovenščine.

16 Oblikovanje rezijanskega knjižnega mikrojezika je natančneje predstavljeno v Šekli 2015.

4 Sklep

Iz analize zgodovinskih okoliščin pojavljanja in oblikovanja pisnih narečij ali knjižnih mikrojezikov oziroma pokrajinskih ali krajevnih knjižnih jezikov na slovenskem jezikovnem ozemlju sledi, da je pojav slednjih mogoče razumeti kot nadaljevanje oziroma nepreseženost pokrajinske knjižnojezikovne razcepljenosti, splošno značilne za ozemlje slovenskega jezika do druge polovice 19. stoletja. Gre torej za tiste dele slovenskega jezikovnega ozemlja zunaj meja matične države, ki lastnega »krovnega« knjižnega (makro)jezika kot uradnega državnega jezika na svojem avtohtonem poselitvenem prostoru v javnosti do nedavnega niso imeli in ga ponekod še vedno nimajo možnosti spoznati. Podobno kot za slovenske je mogoče trditi tudi za ostale obrobne (zaradi »neavtohtonosti« v sicer manjši meri tudi za otoške) slovanske knjižne mikrojezike.[17]

Literatura

BROZOVIĆ, Dalibor, 1960: O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 3. 68–88.

BROZOVIĆ, Dalibor, 1970: *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.

BROZOVIĆ, Dalibor, 1996: Sociolingvistika prema genetskoj i tipološkoj lingvistici. *Suvremena lingvistika* 41–42/1–2. 87–94.

COMRIE, Bernard, CORBETT, Greville G. (ur.), 2002 (1993): *The Slavonic Languages*. Routledge Language Family Descriptions. London, New York: Routledge.

DAPIT, Roberto, 2003: Nastajanje krajevnih knjižnih jezikov pri Slovencih v Furlaniji. Ada Vidovič Muha (ur.): *Knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Obdobja* 20. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko. 301–312.

DAPIT, Roberto, 2006: The Resian dialect and its evolution as a literary language. A. D. Duličenko, S. Gustavsson, J. Dann (ur.): *Славянскые литературные микроязыки и языковые контакты*. Тарту. 166–175.

ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич, 1981: *Славянскые литературные микроязыки: вопросы формирования и развития.* Таллин: Тартуский государственный университет, Филологический факультет.

ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич, 1994: Kleinschriftsprachen in der slavischen Sprachenwelt. *Zeitschrift für Slawistik* 39. 560–567.

ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич, 1998: Языки малых этнических групп: статус, развитие, проблемы выживания. А. Д. Дуличенко (ur.): *Языки малые и большие: in memoriam acad. Nikita I. Tolstoi*. Тарту: Тартуский университет, Кафедра Славянской филологии. 26–36.

ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич, 2002: Литературные микроязыки современной Славии: проблемы кодификации и языковая практика. K. Gutschmidt (ur.): *Möglichkeiten und Grenzen der Standardisierung slavischer Schriftsprachen in der Gegenwart: Beiträge zur Konferenz der Internationalen Komission für slavische Schriftsprachen, Dresden 2000*. Dresden: Thelem. 14–32.

ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич, 2003, 2004: *Славянскые литературные микроязыки: образцы текстов* I–II. Тарту: Тартуский университет, Кафедра Славянской филологии.

ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич, 2006: Современное славянское языкознание и славянские литературные микроязыки. A. D. Duličenko, S. Gustavsson, J. Dann (ur.): *Славянскые литературные микроязыки и языковые контакты*. Slavica Tartuensia VII. Тарту: Тартуский университет, Кафедра Славянской филологии, The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities. 22–46.

ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич, 2013: Феномен славянских микрофилологий в современном славяноведении. А. Д. Дуличенко (ur.): *Славистика в Естонии и за ее пределами*. Acta Slavica Estonica III. Slavica Tartuensia X. Тарту: Тартуский университет, Отделение Славянской филологии. 17–30.

HAVRÁNEK, Bohuslav, 1963a: Funkce spisovného jazyka. *Studie o spisovném jazyce*. Praha: Československá akademie věd. 11–18.

17 Porast besedil v slovanskih knjižnih mikrojezikih je mogoče razumeti tudi drugače: »Zmiany geopolityczne, położenie większego znaczenia na odrębności lokalne, ochrona praw mniejszości etnicznych spowodowały, że coraz śmielej, dotąd marginalizowane grupy regionalne, domagają się samostanowienia.« (Stęplewski 2014)

HAVRÁNEK, Bohuslav, 1963b: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. *Studie o spisovném jazyce*. Praha: Československá akademie věd. 30–59.
HAVRÁNEK, Bohuslav, 1969: Teorija knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 14/7. 196–204.
ИСАЧЕНКО, Александр Васильевич, 1958: Материалы к IV Международном съезду славистов: Вопрос 3: Какова специфика литературного двуязычия в истории славянских народов? *Вопросы языкознания* 7/3. 42–45.
OKUKA, Miloš (ur.), 2002: *Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens 10: Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt–Wien–Ljubljana.
PIRIH SVETINA, Nataša, 2013: Tri učiteljice: ena v službi, druga na karenčnem dopustu, tretja v staležu. Slovenščina in njene standardne različice za različne uporabnike. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve). Obdobja* 32. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 313–318.
PIRIH SVETINA, Nataša, 2015: Teaching one or more standards?: Teaching Slovene – what, where, and for whom? A. Peti-Stantić, M. Stanojević, G. Antunović (ur.): *Language varieties between norms and attitudes: South Slavic perspectives: proceedings from the 2013 CALS conference*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 69–83.
REHDER, Peter, 1995: Standardsprache: Versuch eines dreistufigen Modells. *Die Welt der Slawen* 40. 352–366.
REHDER, Peter (ur.), ^{3}1998 (^{6}2009): *Einführung in die slavischen Sprachen: mit einer Einführung in die Balkanphilologie*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
STEENWIJK, Han, 2003: The roots of written Resian. Ada Vidovič Muha (ur.): *Knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Obdobja* 20. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko. 313–322.
STĘPLEWSKI, Artur, 2014: Mikronarody słowiańskie – język, literatura, kanon kultury. Vsebinska zasnova tematske številke revije *Poznańskie Studia Slawistyczne* 8 (http://pss.amu.edu.pl/index.php/numer-vi.html).
ŠEKLI, Matej, 2001: Rezja, Rezjanie i dialekt rezjański. *Zeszyty Łużyckie* 32–33. 49–57.
ŠEKLI, Matej, 2004: Jezik, knjižni jezik, pokrajinski oz. krajevni knjižni jezik: genetskojezikoslovni in družbenostnojezikoslovni pristop k členjenju jezikovne stvarnosti (na primeru slovenščine). Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Obdobja* 22. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko. 41–58.
ŠEKLI, Matej, 2006: Pokrajinski/krajevni knjižni jeziki na Slovenskem. E. Црвенковска (ur.): *XXXII научна конференција XXXVIII на меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 15. VIII – 17. VIII 2005)*. Скопје. 195–206.
ŠEKLI, Matej, 2009: Merila določanja mej med slovenskimi narečji in podnarečji. Vera Smole (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo. Obdobja* 26. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 291–318.
ŠEKLI, Matej, 2013a: Genetolingvistična klasifikacija južnoslovanskih jezikov. *Jezikoslovni zapiski* 19/1. 71–99.
ŠEKLI, Matej, 2013b: Genetic classification of West Slavic languages. Marko Jesenšek (ur.): *Miklošičeva monografija: ob dvestoletnici rojstva Franca Miklošiča*. Ljutomer. 101–115.
ŠEKLI, Matej, 2014a: Genetolingvistična klasifikacija vzhodnoslovanskih jezikov. *Slavia Centralis* 7/1. 5–20.
ŠEKLI, Matej, 2014b: Tipologija modelov lingvogeneze slovanskih jezikov. *Slavistična revija* 62/2. 451–461.
ŠEKLI, Matej, 2015: Rezijanščina: geneolingvistična in sociolingvistična opredelitev. *Poznańskie Studia Slawistyczne* 8. 199–213.
TIVADAR, Hotimir, 2009: Pomen glasoslovja in pravorečja pri učenju slovenščine (s poudarkom na porabskem primeru). Irena Novak Popov (ur.): *Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 41–51.
TIVADAR, Hotimir, 2012: Slovanskost, slovenskost med Rabo in Muro v 3. tisočletju s pogledom v preteklost. Petra Stankovska, Maria Wtorkowska, Jozef Pallay (ur.): *Individualna in kolektivna dvojezičnost*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 135–142.

Franci Just
Srednja poklicna in tehniška šola, Murska Sobota
UDK 811.163.6'282.4:323.1(439.111=163.6)
UDK 821.163.6'282.4(439.111).09

Zakaj porabščina in kako dolgo še?

V prvem delu prispevka so opisani dejavniki, katerih součinkovanje je povzročilo, da je bila porabščina edina oz. prevladujoča materinščina Porabcev in jezikovni temelj njihove etnične zavesti. Drugi del prispevka predstavlja porabščino kot literarni jezik, podaja skico porabske literarne scene ter na primeru pripovedne proze Irene Barber in Francka Mukiča opisuje vlogo narodnostne in zgodovinske komponente v porabski književnosti. Prispevek se zaključuje z omembo dveh primerov, ki kažeta na jezikovno-etnične procese, ki vzbujajo resno zaskrbljenost za usodo porabščine in slovenščine v Porabju.

Porabje, porabščina, etnična/narodna zavest, porabska književnost

In the first part of the article some factors are described which have influenced the people of the Porabje region and led to the Porabje dialect being the only or prevalent native language and the language basis of their ethnic awareness. The second part of the article presents the dialect of the Porabje region as a literary language, sketches the local literary scene and, based on the example of the narrative prose by Irena Barber and Francek Mukič, describes the role of the national and historical components of the literature of the Porabje region. The article ends with a mention of two cases which point to language-ethnic processes that cause serious concern for the fate of the Porabje regional dialect and the Slovene language in the Porabje region.

Porabje region (region around the Raba River), dialect of the Porabje region, ethnic/national awareness, literature of the Porabje region

1 Uvod

Raziskovalci se strinjajo, da je bila jezikovno-kulturna komponenta odločujoč dejavnik izoblikovanja slovenske etnične in kasneje narodne/nacionalne zavesti, ki se je deklarativno izrazila v programu Zedinjene Slovenije. Od jezikovne konsolidacije sredi 19. stoletja in dokončnega izoblikovanja slovenskega knjižnega jezika pa vse do uresničitve projekta slovenskega naroda kot nacije leta 1991 je bil knjižni jezik razumljen kot edini »pravi« jezikovni reprezentant narodne/nacionalne zavesti ter tudi kot edini »ustrezni« kulturni kod. Jezikovna politika, ki je izhajala iz tega koncepta, ni bila zmeraj in povsod narodnostno spodbudna in kulturno plodna, še zlasti ne na slovenskih etničnih robovih, kjer jo je »jezikovno poenotenje tako zaposlovalo, da se je dogodila marsikakšna škoda slovenski 'parole', zlasti narečni zvrsti, posledično pa tudi slovenski identiteti.« (Nećak Lük 1997: 129) To velja tudi za Porabje. Za Porabske Slovence (v nadaljevanju Porabce) namreč njihova narečna materinščina (porabščina) ni bila samo »navadno« narečje, ampak jezikovni temelj njihove slovenske etnične zavesti,[1] uporabljajo jo na funkcijskih ravneh in v govornih položajih, ki jih drugod zaseda knjižna slovenščina (v nadaljevanju slovenščina), in je tudi literarni jezik.

1 Etnična zavest je v prispevku razumljena kot skupinska zavest, ki ne vsebuje izdelane narodne identitete »kot svojstvenega kompleksa skupnih predstav in značilnosti, s katerimi se pripadniki naroda istovetijo.« (Musek 1997: 1)

2 Iz »ogrskih Slovencev« v Prekmurce in Porabce

Ena od mnogih evropskih meja, ki razločujejo pripadnike istih etničnih skupnosti, je po 1. svetovni vojni nastala tudi na območju med Rabo in Muro. Pokrajino na skrajnem zahodu Madžarske, v kateri so kot večinsko prebivalstvo do takrat živeli »ogrski Slovenci«, je trianonska mirovna pogodba razdelila na dva dela: tisti del, ki se danes imenuje Prekmurje, je bil pridružen Kraljevini SHS in slovenskemu jezikovno-kulturnemu prostoru, devet najsevernejših vasi pa je kljub prizadevanju jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci ostalo v okviru Madžarske in postalo Porabje, večinsko slovenski prebivalci teh vasi pa Porabci oz. slovenska manjšina na Madžarskem.

3 Dejavniki oblikovanja porabskega jezikovnega položaja in etnične zavesti

> Kak se godi rabskim Slovencom? […] Šole majo kakpa vogrske, samo navuk vere je slovenski. Ne njim je dano tisto, ka je tüdi nam pod Vogrami ne bilo pa ka zdrava pamet žele: naj se deca v materinoj reči včijo! […] Naši rabski Slovenci tüdi nemajo nikši slovenski novin, ka bi njim nüdile düševno hrano. Samo slovenske molitvene knige ešče majo. (Klekl 1932: 1)

Tako je znani medvojni prekmurski duhovnik, politik in publicist Jožef Klekl st. opisal narodnostni položaj Porabcev po 13 letih njihovega manjšinskega življenja. Klekl je dobro poznal jezikovno-kulturne razmere v Porabju in je zaznal tamkajšnje negativne trende. V zapisu je izpostavil predvsem enega od dejavnikov, ki so takrat in tudi v naslednjih desetletjih vplivali na manjšinski položaj Porabcev: pomanjkljivo institucionalno podporo madžarske države, na katero je tudi pozneje letelo največ slovenskih očitkov. Toda poleg a) odnosa večinskega naroda in njegovih institucij do Porabcev so na njihov jezikovni položaj in etnično zavest vplivali še b) odnos slovenskega matičnega prostora (v nadaljevanju matice) in njenih institucij, c) aktualni družbeno-ekonomski procesi in politično dogajanje ter č) lastna etnično-jezikovna drža.

3.1 Odnos večinskega naroda

Za odnos večinskega madžarskega naroda in njegovih institucij je bil značilen kulturni in institucionalni lingvicizem kot »sklop ideologij, struktur in praks, ki legitimira, udejanja in reproducira razporeditev oblasti in različnih virov med skupinami na podlagi etnične in jezikovne diskriminacije.« (Bernjak 2012: 104) Prvi se je manifestiral v »vedenjskem vzorcu večinskega naroda, ki je manjšinskemu jeziku pripisoval drugorazredno vrednost«, institucionalni pa je »manjšinsko materinščino marginaliziral v izobraževalnem procesu« in »izpostavljal pomembnost usvojitve večinskega jezika« (Bernjak 2012: 104) ter omejeval druge oblike javne rabe materinščine. Temu je treba dodati še poskuse indoktrinacije Porabcev z vendsko teorijo,[2] predvsem v letih 1919–1945, ko so porabski šolarji pri pouku materinščine imeli na voljo le stare prekmurske učbenike in edino

2 Teorija je bila politični konstrukt, izoblikovali so jo v drugi polovici 19. stoletja in je bila ideološka podpora madžarizaciji območja med Rabo in Muro, po 1. svetovni vojni so jo propagirali med prekmurskimi izseljenci v ZDA in jo širili v Porabju. Teorija je zanikala slovenstvo Prekmurcev in Porabcev in po njej naj bi bili posebna madžarska etnija, Vendi, katerih jezik naj ne bi bil slovenski, ampak poseben madžarski idiom. V novejšem času je vendsko teorijo ponovno skušal oživiti Tibor Zsiga s knjigo *Muravidéktől Trianonig* (Od Pomurja do Trianona, Lendava, 1996), v kateri je zanikanje slovenskega izvora Prekmurcev in Porabcev »nadgradil« z zanikanjem slovenstva nasploh.

novo natisnjeno čitanko z zgovornim naslovom *Vend-slovenska kniga čtenja*.[3] Ker so bili Porabci od matice dobesedno pozabljena skupnost, je vendska teorija imela nekaj uspeha, vendar so njeno učinkovanje blažili stiki, ki so jih Porabci vzdrževali z rojaki v bližnjem Prekmurju, ter dotok pokrajinskega periodičnega tiska in knjig iz Prekmurja.

Institucionalni lingvicizem je bil najmočnejši do sedemdesetih let 20. stoletja, nato je s postopnim izboljšanjem odnosov med Jugoslavijo in Madžarsko in po sprejetju nove madžarske ustave leta 1972[4] začel popuščati, še bolj pa po letu 1990, ko je Madžarska z ratifikacijo manjšinskega sporazuma[5] deklarativno potrdila pripravljenost za »posodobljeno in novim evropskim razmeram prilagojeno narodnostno politiko.« (Just 2003: 136)

3.2 Odnos matice

Za odnos matice in njenih institucij je bilo značilno stopnjevanje podpore Porabcem od skoraj nične za časa prve Jugoslavije[6] do zelo razvejane in intenzivne po osamosvojitvi Slovenije.[7] Za časa druge Jugoslavije se je skrb matice povečevala, vendar stopnja in oblika podpore nista bili odvisni samo od njene volje, ves čas sta bili v korelaciji s stopnjo sodelovanja med Madžarsko in Jugoslavijo.

3.2.1 Pri svoji podpori Porabcem je matica nekajkrat spregledala jezikovno, kulturno in etnično specifiko Porabja. Najusodnejši so bili spregledi jezikovnih in izobraževalnih »inženirjev«, ki vse do srede devetdesetih let 20. stol. niso upoštevali jezikovne razdalje med slovenščino in porabščino. Marija Bajzek Lukač, tudi sama Porabka, kot prvo napako izpostavlja odsotnost prehodnega obdobja pri uvajanju pouka slovenščine v šestdesetih letih 20. stoletja, kar je sprožilo »odpor pri starših, ki knjižne slovenščine niso razumeli in svojim otrokom niso mogli pomagati pri učenju jezika.« (Bajzek Lukač 2014: 169)

V sedemdesetih in osemdesetih letih slovenske šolske oblasti te napake niso popravile. Porabščine niso vključile v pouk slovenščine, kar bi pomagalo premostiti jezikovni »prepad« med porabščino in slovenščino. Izhajajoč iz takratne jezikovne »doktrine« kulturne superiornosti knjižne slovenščine in minornosti narečij so za nameček v Porabcih vzbujale občutek »o manjvrednosti narečja« in »prepričanje, da je knjižna slovenščina zanje tuj jezik.« (Perger 1995: 100) Nastal je svojevrsten položaj porabsko-slovenske dvojezičnosti. Takšen pristop ni mogel prispevati k jezikovno-etnični identifikaciji Porabcev s slovenstvom.

---

3 Izvirno: *Vend-szlovenszka kniga cstenya za I., II. i III. zlôcs národne sôle* (Vendsko-slovenska čitanka za 1., 2. in 3. razred ljudske šole).

4 Nova ustava je v 62. členu manjšinam zagotavljala – prejšnja le dopuščala – »rabo maternega jezika, šole v maternem jeziku in ohranitev ter negovanje lastne kulture«.

5 Gre za Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenski narodni manjšini v Republiki Madžarski in madžarski narodni skupnosti v Republiki Sloveniji, ki ga je Slovenija ratificirala leta 1992, Madžarska pa leta 1994.

6 V obdobju 1919–1941 podpora matice ni presegla nekaj diplomatskih protestov, ki so jih prosvetne oblasti poslale madžarskemu šolskemu ministrstvu, ker v praksi ni uresničevalo uredbe iz leta 1923, po kateri naj bi na treh porabskih šolah pouk določenih predmetov potekal v materinščini, in je bila materinščina le učni predmet. (Just 2003: 94)

7 Po letu 1990 se je podpora matice Porabcem opazno okrepila in se s kulturno-izobraževalnega razširila na druga področja, precejšnja so bila tudi vlaganja v infrastrukturo (npr. Slovenski kulturno-informacijski center v Monoštru in Generalni konzulat RS v Monoštru).

3.2.2 Poleg pragmatične razsežnosti porabskega jezikovnega vprašanja, tj. jezikovne razdalje med porabščino in slovenščino, se takratni slovenski jezikovni načrtovalci niso zavedali njegovih simbolnih globin, saj niso upoštevati vrednosti, ki jo je imela porabščina v jezikovni zavesti Porabcev kot izrazilo njihovega verskega čutenja in izrekanja. Janoš Kühar, ki je v letih 1936–1987 župnikoval na Gornjem Seniku, je namreč stara prekmurska bogoslužna besedila prirejal v porabščino in ji tako dal liturgično dimenzijo oz. jo v zavesti množično in globoko vernih Porabcev zasidral kot posrednico Božje besede in kot izrazilo podzavestnih vsebin človekove transcendentnosti, kakor se je izrazil raziskovalec jezikovnih razmer v Porabju Sándor Györi-Nagy. (Bajzek Lukač 2014: 169) Lahko da je imela zadržanost verujočih Porabcev do slovenščine kdaj pa kdaj tudi ideološki predznak, ker je bila slovenščina učni predmet v šoli, ki je posredovala s krščanstvom nekompatibilne socialistične vsebine. Vendar to ni bilo odločilno. Odločilen bi bil sprejem porabščine v porabske šole, ker bi to za Porabce pomenilo tudi simbolno potrditev vrednosti njihove materinščine.

3.2.3 Manj »stresna« je bila podpora matice na kulturnem področju. Prihajala je predvsem iz bližnjega prekmurskega okolja, pri čemer je prišla do izraza iznajdljivost in samoiniciativnost Porabcem naklonjenih posameznikov in organizacij.[8] Posledično so se izboljšale kulturne razmere, tako da sta bili porabščina in slovenščina bolje slišani in brani: zunaj zasebne sfere je bila porabščina slišna predvsem na ljudskem in šolskem odru, slovenščina pa je bila izven šole[9] vse bolj prisotna na porabskih straneh publikacij Demokratične zveze južnih Slovanov na Madžarskem in v prvi samostojni porabski publikaciji – *Slovenskem koledarju*.

3.3 Družbeno-ekonomski procesi in politično dogajanje

3.3.1 Družbeno-ekonomske razmere v agrarnem Porabju nikoli niso bile takšne, da bi porabski skupnosti omogočale dolgotrajnejšo socialno gotovost.[10] Preseljevanja v notranjost države in izseljevanja v tujino so obračala demografske kazalnike navzdol, razvojni in imigracijski tokovi so pokrajino zaobšli, bila je precej zaprta in šibko družbeno prehodna. V takšnih razmerah se tudi ni mogel izoblikovati ekonomsko in izobrazbeno močnejši ter posledično družbeno vplivnejši sloj, ki bi postal nosilec odločnejše etnično-jezikovne drže.[11]

---

8 Tako npr. so gledališčniki iz Prekmurja nudili strokovno pomoč porabskim gledališkim in lutkovnim skupinam, predstavniki Pomurske založbe pa so v Porabje in na Visoko učiteljsko šolo Daniela Berzsenyija v Sombotelu posredovali – nemalokrat tudi »tihotapili«, ker je bil režim na Madžarskem še zmeraj strog in restriktiven – slovenske knjige. Pomembno povezovalno vlogo je opravil tudi Mednarodni folklorni festival v Beltincih, na katerega so od leta 1970 naprej prihajale porabske folklorne in pevsko-glasbene skupine.

9 Poleg šol v Porabju so slovenščino poučevali še na Visoki učiteljski šoli Daniela Berzsenyija v Sombotelu, kjer je bil leta 1974 uveden lektorat za slovenski jezik, od 1980 pa deluje tam katedra za slovenski jezik in književnost.

10 Zgovoren je podatek, da je bilo Porabje ena redkih pokrajin na Madžarskem, v kateri zaradi slabih naravnih danosti po 2. svetovni vojni ni bila izvedena kolektivizacija.

11 Porabska inteligenca so bili duhovniki in učitelji, ostali izobraženci so po 2. svetovni vojni delovali v Budimpešti v organih Demokratične zveze južnih Slovanov na Madžarskem in v uredništvih njenih publikacij. Šele v osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja se je število v Porabju delujočih izobražencev povečalo.

3.3.2 Politično dogajanje, ki je imelo daljnosežne posledice in je postalo porabska kolektivna travma, je bil informbirojevski spor leta 1848, ki je zelo poslabšal odnose med Madžarsko in Jugoslavijo, Porabje obdal z železno zaveso, Porabce pa za poldrugo desetletje spremenil v *izolirano skupnost*.

3.3.3 V zadnji tretjini 20. stoletja so se družbeno-ekonomske razmere postopno izboljšale in omogočile povečano družbeno prehodnost, kar pa je pospešilo procese asimilacije, ki jih je prejšnja zaprtost zavirala.

3.4 Narodnostna drža Porabcev

Za neugoden narodnostni položaj Porabcev niso bili vselej krivi samo »drugi«. Zaradi narodnostne pasivnosti in pomanjkljive jezikovne lojalnosti večkrat niso izkoristili možnosti, ki jih je dajala madžarska zakonodaja, in tudi do prizadevanj matice, četudi so bila kdaj napačna, so bili preveč nezaupljivi. Če je takšno držo v preteklosti mogoče opravičiti z ekonomsko, izobrazbeno in politično šibkostjo skupnosti ter posledično z jezikovno-etnično nesamozavestnostjo, pa je nikakor ni mogoče danes, ko npr. ni bila ustrezno izkoriščena pravica iz Zakona o pravicah narodnih in etničnih manjšin,[12] po katerem bi »na utrditev položaja slovenščine z manjšinskim statusom lahko vplivala državna slovenska samouprava, če bi pri zaposlovanju kot pogoj predvidevala znanje manjšinskega jezika oziroma dvojezičnost delojemalcev v javnih državnih in manjšinskih institucijah.« (Bernjak 2012: 106)

Součinkovanje opisanih štirih dejavnikov v »porabski zgodovini« je povzročilo, da je bila porabščina edina oz. prevladujoča materinščina Porabcev in da se niso mogli povsem identificirati s slovenstvom.

4 Iz pozabljene in izolirane v aktivno skupnost

Po spremembi družbenega sistema na Madžarskem, ko se je družbeni prostor v devetdesetih letih demokratiziral, se je družbena dejavnost Porabcev razmahnila, izkoristili so kar nekaj možnosti, ki jih je ponudil zgodovinski trenutek, in postali *aktivna skupnost*. V njeni javni sferi je dobila zagon tudi porabščina, ki s spremenjeno slovensko jezikovno politiko ni bila več »stigmatizirana«. V slovenskem jezikovnem prostoru se je namreč začela mehčati pozicija slovenščine kot edinega legitimnega kulturnega in narodotvornega koda in slovenska »jezikovna oblast« je legitimirala partnerstvo slovenščine in porabščine.[13] Slednja je svojo izrazno moč in domet jezikovnega repertoarja pokazala predvsem na kulturnem in medijskem področju. V besedilih za porabske gledališke skupine in v porabski književnosti pa je postala tudi literarni jezik.

---

12 S tem zakonom je slovenščina kot manjšinski jezik dobila status enakopravnega jezika in pravico do javne rabe na zahtevo manjšinske samouprave.

13 Primer takšnega partnerstva so prispevki v tedniku *Porabje* in *Slovenskem/Porabskem koledarju*, ki so pisani v slovenščini in porabščini. Podobno so jezikovno zasnovane knjige v knjižni zbirki Med Rabo in Muro, ki je prvenstveno namenjena Porabcem.

5 Porabska literarna ustvarjalnost

Začetki izvirne porabske leposlovne ustvarjalnosti – nastajala je v porabščini in slovenščini – so povezani s kulturno prebuditvijo Porabcev v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja. Besedila za porabski šolski in ljudski oder so bila pisana v porabščini, leposlovna besedila v *Narodnem koledaru* (v nadaljevanju NK) in *Narodnih novinah* (v nadaljevanju NN)[14] pa v slovenščini.

5.1 Literarna ustvarjalnost v slovenščini

Začetek porabske književnosti predstavljajo leposlovna besedila Irene Barber in Francka Mukiča, objavljena v NN leta 1973 (Mukič) in leta 1976 (Barberjeva in Mukič). Mukič je z literarno ustvarjalnostjo nadaljeval tudi po teh objavah, njegovo osrednje literarno delo v tem obdobju je povest *Poteptani češnjevi cvetovi*. Objavljena je bila na začetku njegove knjige *Slovensko Porabje*, ki je izšla leta 1982 v Sloveniji pri Mohorjevi družbi. Po daljšem literarnem premoru, ko se je posvetil publicističnemu in jezikoslovnemu delu, je napisal romana *Črnošolec* (2007) in *Strgane korenine* (2011), s katerima je Porabje vrisal v slovenski literarni zemljevid.

5.2 Literarna ustvarjalnost v porabščini

5.2.1 Na porabski kulturni sceni je ***gledališka dejavnost*** tako usidrana, da si je brez nje pravzaprav ni mogoče zamišljati. Kakor je naraščala gledališka veščina porabskih gledaliških skupin, tako se je stopnjevala tudi leposlovna zahtevnost dramskih besedil zanje in v zadnjih dveh desetletjih jih je nastalo nekaj, ki bi jih sestavljavec morebitne antologije slovenske narečne dramatike brez oklevanja uvrstil vanjo.

5.2.2 Odraz večplastnih ustvarjalnih energij v Porabcih so preprosta ***leposlovna besedila porabskih »bukovnikov«***, ki jih objavljata tednik *Porabje* in *Slovenski koledar* (od 2010 Porabski koledar). Med porabskimi »bukovniki« izstopa po pripovedni veščini **Karel Holec** s kratkimi, humorno obarvanimi zgodbami o ljudeh iz najmanjše porabske vasice Andovci. V njih se osredotoča na drobne vsakodnevne pripetljaje v tem vaškem mikrokozmosu, posebneže, ki jih sprožajo, pa slika »z rahlo distanco in humorjem«, tako da so njegove pripovedi (leta 2003 so izšle v knjigi *Andovske prpovejsti/Andovske zgodbe*) »svojevrstne porabske značajevke.« (Just 2009: 172)

5.2.3 Literarno-estetsko najprepričljivejši del literarne ustvarjalnosti v porabščini je ***pripovedna proza*** Irene Barber in Francka Mukiča.

Irena Barber, ki je pisala tudi besedila za porabske gledališke skupine, je glavnino svojih porabskih kratkih zgodb ustvarila in objavila po letu 1990. V njih v realistični pripovedni tehniki tematizira razmerja in razmere v sodobni porabski družini, slika porabskega kmeta v njegovem vztrajanju na zemlji in upodablja srečevanje porabskega človeka z urbanim okoljem. Njene zgodbe so izšle v knjigah *Trnova paut* (1993) in *Življenje je kratko* (1998).

---

14 To sta bili publikaciji Demokratične zveze južnih Slovanov na Madžarskem, v katero so bili Porabci vključeni do leta 1990.

Francek Mukič je svoja zgodovinska romana *Črnošolec* in *Strgane korenine* še pred natisom v slovenščini izdal v porabščini pod naslovom *Garaboncijaš* (2005) in *Vtrgnjene korenjé* (2010). V obeh tematizira informbirojevski čas, ki se je v porabsko kolektivno zavest vtisnil kot čas groze in strahu. V *Garaboncijašu* pripoveduje o likvidaciji porabskega mladeniča (ozadje zgodbe je resnično), ki je sodeloval s slovensko tajno službo, morda kot dvojni agent tudi z madžarsko. Roman *Vrtgnjene korenjé* pa se snovno navezuje na deportacije Porabcev v gulage na začetku petdesetih let 20. stoletja in pripoveduje o usodi deportiranca, ki si po tridesetih letih upa spregovoriti o dogodkih, o katerih se je smelo samo molčati, in išče okruške sveta, iz katerega je bil izgnan.

Slovenska in porabska različica romanov nista vsebinsko identični. Avtor je namreč pripovedno dogajanje v porabskih različicah razporedil tako, da je z emocionalno poudarjeno naracijo izpostavil motive in teme, s katerimi je ciljal na porabske bralce. Poleg folklorne sta takšni opazni »porabski prvini« zgodovinska in narodnostna.

5.3 Narodnostno in zgodovinsko v porabski pripovedi

5.3.1 Zgodovinska snovna komponenta je ena najopaznejših značilnosti porabske pripovedi. Irena Barber v svoje zgodbe pogosto vključuje zgodovinske dogodke, najpogosteje t. i. madžarsko revolucijo leta 1956 in z njo povezano usodo Porabcev, ki so takrat pobegnili v tujino. Mukič v svojih romanih ne skriva intence po »historizaciji« pripovedi in zgodovinske dogodke vključuje na način, kakor da bi želel iz skritih plasti porabskega kolektivnega spomina izluščiti travmatične zgodovinske dogodke ter jih vključiti v osnovno pripovedno dogajanje svojih dveh romanov.

»Zgodovinskost« porabske pripovedne proze je mogoče razložiti z odsotnostjo drugih družbenih diskurzov, ki bi artikulirali porabske kolektivne travme,[15] tako da je porabska pripoved »nadomestilo za nenapisano porabsko zgodovino.« (Just 2009: 174)

5.3.2 Narodnostna tematika je najpogostejša v pripovedništvu Francka Mukiča. Avtor jo v pripoved vključuje na ravni pogovora pripovednih oseb o narodnostnih vprašanjih in kot pripovedovalčevo refleksijo o njih. Mestoma je narodnostno tudi eksplicitno izpostavljeno in dobi vlogo etničnega »poduka«, kot npr. na začetku romana *Garaboncijaš*, ko pisatelj izpostavi etnično istovetnost prebivalcev s te in one strani državne meje:

> Na drügi strani granice so vesnice na Goričkom: Dolenci, Čepinci, Martinje, Trdkova. Ranč takše slovenske vesi, kak so Števanovci, Andovci, Verica, Sakalauci ali Gorenji Sinik. Lidge so stau pa stau lejt živeli na bajdvom tali zdajšnje meje v najvekšom meri pod koronov svetoga Števana. Vsi vküper so bili Slovenci na Vogrskom … (Mukič 2005)

5.4 Pomen literarne ustvarjalnosti v porabščini

Dramska besedila v porabščini so vrelec, iz katerega se napajata porabski ljudski in šolski oder, ki sta ob folklornih in pevsko-glasbenih skupinah generator kulturnega življenja v Porabju. Leposlovna besedila porabskih »bukovnikov« so odraz pestrosti porabske kulturne scene, objava

15 Deportacije Porabcev v gulage npr. so bile znanstveno obravnavane po izidu Mukičevega romana.

teh besedil daje njihovim avtorjem občutek vključenosti v porabsko kulturno dogajanje. Irena Barber, Karel Holec in Francek Mukič pa so s svojo pripovedno prozo ne le poživili porabsko literarno sceno, ampak so znatno prispevali h krepitvi kulturne in simbolne moči porabščine. Pripovedi I. Barber predstavljajo opazno »žensko smer« v sodobni slovenski narečni književnosti, Mukič pa je z *Garaboncijašem* in *Vtrgnjenim korenjém* vanjo vnesel najvišje standarde, saj je izjemno ustvarjalno izkoristil estetske potenciale porabščine.

6. Labodji spev porabščine in izgubljeni etnični kompas?

6.1

Leta 2006 je tednik *Porabje* uvedel rubriko Mladi Porabci, mlade Porabke, v kateri je predstavljal »mlade dekline, mlade podje, steri so tak v srcej kak pri geziki pravi Porabski Slovenci«.[16] Te rubrike v tedniku že dolgo ni več, ker tudi potencialnih intervjuvancev ni več. Ko je namreč porabščina v minulih dveh desetletjih in pol doživljala razcvet na medijskem in kulturnem področju, je hkrati iz leta v leto upadalo število tistih njenih govorcev, ki naj bi v naslednjih desetletjih postali njeni nosilci – mladih. Že sociolingvistične raziskave, opravljene na začetku devetdesetih let 20. stoletja, so opozorile na »tendenco opuščanja rabe slovenskega jezika ob rastočem vključevanju madžarščine.« (Nećak Lük 1996: 240) Toda če je takrat še bilo več tistih anketirancev, ki so bolje obvladali porabščino kot slovenščino (Nećak Lük 1996: 239), novejše raziskave neizprosno kažejo, da se porabska skupnost asimilira, da zaradi pretrgane medgeneracijske jezikovne kontinuitete v porabskih družinah in zaradi spremenjenih gospodarsko-demografskih okoliščin upada njena etnolingvistična vitalnost, da med mladimi Porabci »slovenski jezik v Porabju izgublja 'vrednost'« (Medvešek 2005: 62) in da je »mlajša generacija pogosto poljezična v jeziku manjšine ali povsem enojezična v jeziku večine« (Bernjak 2008: 51) oz. da v Porabju »mladi narečja ne govorijo več.« (Tivadar 2012: 138)

6.2

Ko so porabski pisatelji dokazali izrazno moč »domanje rejči«, kakor Porabci radi rečejo svoji materinščini, je duhovnik Ferenc Merkli, po rodu Porabec,[17] leta 2011 v madžarščino prevedel knjigo Lojzeta Kozarja st. *Premakljivi svečnik*. Prevod je namenil – Porabcem. Svoje prevodno dejanje je utemeljil z oceno, da Porabci – ne razumejo slovenščine.[18] Merkli je ne samo pozabil, da je npr. 4. julija 2010 v števanovski cerkvi pridigal v (narečno obarvani) slovenščini,[19] ampak se je odrekel možnosti, da bi najstarejšim porabskim naslovnikom Kozarjeve knjige, ki so »pretežno enojezični v manjšinski materinščini«, in starejši generaciji, ki je »dominantno dvojezična v jeziku manjšine« (Bernjak 2008: 51), namenil prevod v porabščino.

---

16 Tako je v uvodniku v rubriko 1. junija 2006 zapisala Klara Fodor.

17 Merkli je v letih 2001–2010 župnikoval na Gornjem Seniku. Ko je bil leta 1910 premeščen, so porabske narodnostne institucije, Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu idr. organizacije v Sloveniji sprožile široko »reševalno akcijo« za »našega slovenskega župnika« v Porabju.

18 »Davnik sem že znau, ka so tau sploj lejpe knige, našo porabsko lüstvo pa je nede moglo prešteti, ka žmetno razmejo knjižno rejč.« (*Porabje*, 16. februar 2012. 3)

19 Pridigo je prenašal *Radio Ognjišče* (https://hozana.si/pridige.php?filter=Ognjisce_Ferenc_Merkli).

Oba primera priklicujeta v misel verze, ki jih je zapisal že omenjeni Jožef Klekl st. v dialoški pesmi *Müra svojoj sestrici Rabi* leta 1929 ob prvi »porabski desetletnici«.[20]

Národnoj je zróčen smrti
pri Monoštri rod slovênski.
Njêgov smrtni znoj me káli,
záto mótni so mi váli.

Kljub številnim porabskim preizkušnjam se v naslednjih sedmih desetletjih Kleklova »napoved« ni uresničila in smo lahko te verze razumeli kot pesniško hiperbolo. Danes jih ne moremo več brati kot lirsko pretiravanje. Asimilacijski procesi, usihanje etnolingvistične vitalnosti porabske skupnosti in izgubljeni etnični kompas njenih dušnih pastirjev se zdijo kot uresničitev Kleklove temne pesniške vizije.

Literatura

BAJZEK LUKAČ, Marija, 2014: Priložnosti za slovenščino na Madžarskem. Hotimir Tivadar (ur.): *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 50. SSJLK*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 165–169.

BERNJAK, Elizabeta, 2008: Opuščanje manjšinske materinščine in identitete v dvojezičnih skupnostih ob slovensko-madžarski meji. Mitja Slavinec (ur.): *Zgodovinska identiteta sveta ob Muri*. Murska Sobota: Pomurska akademsko znanstvena unija. 50–53.

BERNJAK, Elizabeta, 2012: Etnolingvistična revitalizacija slovenske manjšine na Madžarskem. *Anali PAZU* 2/12. 103–107.

JUST, Franci, 2003: *Besede iz Porabja, besede za Porabje. Pregled slovstva pri porabskih Slovencih*. Murska Sobota: Franc-Franc.

JUST, Franci, 2009: Zatišja in stišja porabskega literarnega mikrokozmosa. Irena Novak Popov (ur.): *Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 164–178.

KLEKL, Jožef st., 1932: Rabski Slovenci. *Novine* 19/17 (24. april 1932). 1.

MEDVEŠEK, Mojca, 2005: Primerjalna analiza vitalnosti – produkcije, reprodukcije, transformacije – etničnih skupnosti na narodnostno mešanih območjih ob slovenski meji. Študija primerov: Lendava, Slovenska Istra, Monošter, Železna Kapla – Bela. *Razprave in gradivo* 47. 42–67.

MUSEK, Janek, 1997: Psihološke prvine narodne identitete in analiza slovenske samopodobe. Dušan Nećak (ur.): *Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete. 1–29.

NEĆAK LÜK, Albina, 1996: Slovenski jezik v Porabju. Jože Vugrinec, Miklós Takács (ur.): *Sodelovanje ob meji/ Együttmüködés a határ mentén*. Murska Sobota: Pokrajinska in študijska knjižnica; Sombotel: Županijska knjižnica Daniel Berzsenyi. 233–245.

NEĆAK LÜK, Albina, 1997: Jezikovna identiteta in jezikovno načrtovanje pri Slovencih. Dušan Nećak (ur.): *Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete. 117–132.

PERGER, Valerija: Položaj slovenskega jezika kot materinščine pri Porabskih Slovencih na Madžarskem. *Uporabno jezikoslovje* 2/4. 94–104.

TIVADAR, Hotimir: Slovanskost, slovenskost med Rabo in Muro v 3. tisočletju s pogledom v preteklost. Petra Stankovska, Maria Wtorkowska, Jozef Pallay (ur.): *Individualna in kolektivna dvojezičnost*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 135–142.

20 Pesem je bila objavljena v tedniku *Novine* 18. avgusta 1929. Zasnovana je kot dialog med reko Muro in reko Rabo, ki obupano odgovarja na vprašanje, zakaj so njeni valovi motni.

Izbirna tečaja

Gliha Komac

Strsoglavec

Parada mladih

Žunkovič

Scuteri

Ježovnik

Klvaňová

Nataša Gliha Komac
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
UDK 811.163.6'374:004.738.52:323.1(497.4)

Kaj nam slovarsko spletišče *Fran* lahko pove o državi, narodu in slovenskem jeziku

Slovenski narod in slovenska država sta neločljivo povezana s slovenskim jezikom in njegovimi opisi. Ker bo seminarska delavnica temeljila na neposrednem delu z gradivom, tj. na odkrivanju možnosti, ki jih v zvezi z izpostavljenimi pojmi prinašajo na slovarskem spletišču *Fran* zbrani slovarski priročniki ter drugi jezikovni viri in portali, so v prispevku predstavljeni izhodiščne misli in napotki za nadaljnje delo, nakazana pa je tudi možnost različnih iskanj in interpretacij. Osrednji namen prispevka je soočiti izbrane teoretske opredelitve ključnih pojmov letošnjega seminarja, tj. jezika, države in naroda, z njihovimi razlagami v razpoložljivih slovarskih priročnikih in dojemanjem pri uporabnikih slovenskega jezika. Če bosta prispevek oz. delavnica sprožila zanimanje v obliki raziskovalnega vprašanja v povezavi z iskanjem po slovarskem spletišču *Fran* in izpostavljeno tematiko, bo namen dosežen.

država, narod, jezik, slovarji slovenskega jezika, slovarsko spletišče *Fran*

The Slovene nation and Slovene state are inextricably linked with the Slovene language and descriptions of it. Since the seminar workshop will be based on direct work with material, i.e. uncovering opportunities connected with these concepts on the dictionary website *Fran* and other language resources and portals, the paper presents initial thoughts and guidelines for further work, as well as presenting different possible search paths and interpretations. The aim of the contribution is to compare selected theoretical definitions of the key concepts of this year's seminar, i.e. language, state and nation, with various dictionary definitions and how they are understood by users of the Slovene language. If the workshop triggers interest in the form of research questions in connection with the website *Fran* and the highlighted theme, then the aim will have been realised.

state, nation, language, Dictionary of the Slovene Language, *Fran* dictionary website

O državi, narodu in jeziku – sociolingvistični uvid

Pojmi *država*, *narod* in *jezik* so vsebinsko povezani. Če narod in država opredeljujeta določen tip skupnosti, npr. skozi oblike njene organizacije oz. prepoznavne lastnosti, je jezik ena njunih prepoznavnih prvin.

V sociološki stroki (Haralambos, Holborn 2001: 511) se je uveljavila teza Maxa Webra, po kateri je država »človeška skupnost, ki si (uspešno) lasti monopol nad legitimno uporabo fizične sile na danem ozemlju«. »Na podlagi Webrove definicije lahko za državo rečemo, da sestoji iz politične oblasti ali zakonodajalca, ki sprejema zakone, birokracije oz. javne uprave, ki izvršuje vladne odločitve, policije, ki je odgovorna za uveljavljanje zakonov, in oboroženih sil, katerih naloga je zaščita države pred zunanjimi grožnjami.« (Haralambos, Holborn 2001: 512) Čeprav že od prvih opisov civilizacij sledimo državi kot obliki organiziranega bivanja posameznikov v skupnosti (npr. stara Grčija, Rim, Egipt ali Azteki v Srednji Ameriki), je država za mnoge družbe razmeroma nova značilnost.[1]

1 Poznamo npr. t. i. brezdržavne »preproste« družbe (brez vlade ali druge institucije, ki bi imela monopol nad legitimno uporabo sile, brez jasno določenega ozemlja, npr. afriški Nuerji v tridesetih letih 20. stoletja), fevdalne države (z vlado monarha v centru države, vojaška moč in nadzor nad posameznimi deli ozemlja pa sta v rokah fevd(al)ne gospode, npr. vse do konca fevdalnega obdobja v Evropi) in moderne, centralizirane države.

Narod je konstrukt novejšega časa. Prvi zapis termina najdemo v delu Bertierja de Sauvignyja l. 1798, a enotnega odgovora znanosti na vprašanje, kdaj natančno se je narod formiral, ni.[2] Narod je politično ozaveščena etnija oz. etnija, ki si na tej podlagi lasti pravico do države. (Rizman 1991: 18) Pojem etnija ter spremljajoči pridevnik etnični (-a, -o) sta razumljena kot skupek značilnosti (kultura, jezik, vera, zgodovinski spomin, teritorij), ki so jih pripadniki določene družbene skupine pridobili (po pravilu) in po katerih se določena družbena skupina razlikuje od drugih družbenih skupin, opredeljenih z isto vrsto značilnosti. Prisotnost vseh naštetih elementov ni obvezna. (prim. Nećak Lük 1998: 22) Dinamična in družbenim spremembam podvržena narava etnične identitete – prek katere se opredeljujeta tako narod kot država – je kot predmet številnih raziskav iz različnih zornih kotov v vsej svoji vsebini, pomenu in intenzivnosti predmet sprotnega preverjanja in reinterpretacij.

Zaradi ambivalentnosti naroda in države – na težave naletimo zlasti pri prevajanju (in razumevanju) besedil iz angleškega v slovenski jezik, saj prvi ne razlikuje med narodom in nacijo in narod pogosto razume kot sinonim za državo (prim. Mandelc 2011: 19) – prihaja do zamenjavanja pojmov. Kot ugotavljajo slovenski sociologi (Rizman 1991: 15; Mandelc 2011: 18–20), narod v slovenščini izpostavlja etnični vidik in nacija njegovo dopolnilo v političnem smislu, angleški termin *nation* pa je razumljen pretežno v političnem smislu. A »narod ni država, saj se koncept države nanaša na institucionalno dejavnost, nasprotno pa koncept naroda označuje vrsto skupnosti.« (Smith 2005: 22–23) Narod je po tej teoriji človeška skupnost, ki naseljuje skupni prostor in ima skupne mite, skupno zgodovino, občo javno kulturo, enotno ekonomijo ter obče pravice in dolžnosti za vse člane.

Posameznik z jezikom posreduje občutenje, zaznavo sveta in sebe, hkrati pa na ta način vzpostavlja razmerja do drugih in drugačnih, do sveta nasploh. Kot osrednje funkcije jezika so prepoznani izražanje čustev, vzpostavljanje in ohranjanje družbene interakcije, delovanje oz. učinkovanje skozi izrečeno, vzpostavljanje nadzora nad vsakdanjim življenjem, realnostjo, možnost posnemanja in pomnjenja dejstev ter izražanje misli in identitete. (Crystal 1992: 10–13) Jezik je »človeku lasten način sporočanja (komuniciranja), natančneje – način sporočanja, ki določa človeka tako na generični kot individualni ravni.« (Vidovič Muha 2013: 16) Kot sredstvo za sporazumevanje ter način za izražanje dojemanja obstoječega sveta in vzpostavljanja razmerij v družbi (prim. Spolsky 2010: 3) ima osrednjo vlogo v družbenem življenju posameznika.

V okviru organiziranega družbenega življenja jezik nastopa tudi kot pripomoček za doseganje in uveljavljanje moči. Gre za t. i. simbolno vlogo jezika, ki se kaže v različnem prestižu posameznih jezikov oz. njihovih različic, tj. zamejitvi funkcij v sporazumevalnih praksah. V izobraževanju, znanosti, verskih obredih in nasploh pri formalnem sporazumevanju se uporabljajo jeziki in jezikovne različice z visokim statusom, pri neformalnih stikih, v lokalni, zasebni uporabi pa tudi jeziki in različice z nižjim statusom na hierarhični lestvici prestiža.

---

2 O izvoru naroda obstaja več tez: da je narod produkt francoske revolucije, industrializacije (Gellner 1983), opismenjevanja prebivalstva (Anderson 2003), izumljene tradicije (Hobsbawm 1990), da ima nastavke v daljnji preteklosti (Smith 2005), v etničnih (Van der Berghe 1981), lingvističnih ali religioznih skupnostih, ki so se v modernem času politizirale (prim. Mandelc 2011: 11).

A jeziki in njihove različice se v času in prostoru pod vplivom različnih jezikovnih (npr. sociolingvističnih, geolingvističnih in psiholingvističnih) in nejezikovnih (demografskih, ekonomskih, političnih, kulturnih, socialnih in pravnih) dejavnikov spreminjajo. S spreminjanjem jezikov se spreminja njihova raba in obratno. Spreminjajo (in vzpostavljajo) se tudi razmerja med njimi. Spremembe razvrščanja jezikov in njihovih različic so lahko spontan rezultat različnih dejavnikov ali premišljenega jezikovnega načrtovanja, ki se na ravni države običajno kaže v okviru aktualne jezikovne politike.

O državi in narodu (ter jeziku) v slovenskem knjižnem jeziku

V slovenskem jezikoslovju je v duhu praške strukturalistične šole iz tridesetih let prejšnjega stoletja kot najvišja sistemska stilistična oz. zvrstna varianta (slovenskega) jezika, ki jo določajo t. i. intelektualna vloga znotraj jezika (kot različica z najvišjim statusom in prestižem) ter zunajjezikovna integrativna in reprezentativna narodotvorna vloga, prepoznan knjižni jezik.[3]

Slovenski knjižni jezik, definiran (zaznamovan) s kultiviranostjo javnega govorca, je tisti,

> ki je vgrajen prek narodne tudi v nacionalno substanco države; iz njega je rasel državotvorni politični program v 19. stoletju, na segmentu znanosti – ustanovitev slovenske univerze in slovenske akademije znanosti in umetnosti – realiziran v prvi polovici 20. stoletja, celovito z ustanovitvijo lastne države, suverene oblasti določene politične skupnosti, pa v drugi polovici [l. 1991]. (Vidovič Muha 2013: 7)

Opisan je v temeljnih kodifikacijskih priročnikih, npr. *Slovenski slovnici* Jožeta Toporišiča (1976, 1984, 1991, 2000), *Slovenskem pravopisu* (2001), *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (1970–1991, 1994, 1997, 1998, 2000, 2008, 2010, 2014), ter drugih slovarskih, pravopisnih in pravorečnih priročnikih. Sodobnemu času primerno razpoložljivost in preglednost jezikovnih podatkov o slovenskem jeziku (in družbi) – siceršnje družbene in politične funkcije slovenskega jezika presegajo pojem knjižnega jezika – omogoča tudi slovarsko spletišče *Fran* (14. oktober 2014–).[4]

O slovarskem spletišču *Fran*

Na slovarskem spletišču *Fran* Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU na spletnem naslovu www.fran.si lahko v dobrih 20 sekundah dobimo informacijo npr. o razlagah in pojavitvah iskanega leksema v 21 slovarjih (v *Franovih* slovarjih najdemo 515.183 slovarskih sestavkov), vključno z dvema novima nastajajočima rastočima slovarjema, tj. *Sprotnim slovarjem slovenskega jezika* (SSSJ; 225 slovarskih sestavkov) in *Slovarjem pravopisnih težav* (SPT; 1098 slovarskih sestavkov). *Fran* omogoča iskanje po prvem zvezku *Slovenskega lingvističnega atlasa Človek (telo, bolezni, družina)* (SLA 1; 2120 sestavkov s komentarjem, karto in gradivom h karti), dostop do dveh jezikovnih svetovalnic, splošne jezikovne in terminološke, ter povezavo s sedmimi besedilnimi in besednimi zbirkami (tj. *Gigafida*, *Nova beseda*, *GOS*, *Kres*, *O'beseda*, *Besede*, *Besedišče*).

---

3 Tradiciji kontinuiranega razvoja slovenskega knjižnega jezika – velja opozoriti, da se je knjižna beseda najprej izoblikovala v govorjenem sporočilu – lahko, kljub nekaterim neorganskim normativnim posegom, sledimo od 16. stoletja (prej govorimo o t. i. pismenih jezikih) do danes. (Prim. Pogorelec 1967, 1974; Ahačič 2007)

4 Podatki o slovarskem spletišču *Fran* so bili preverjeni 17. maja 2015.

Spletišče *Fran* je bilo zasnovano z mislijo na uporabnika.[5] Zanj je značilna minimalistična, a izjemno zmogljiva programska oprema. Enostavna oblikovna podoba omogoča uporabniku osredinjanje na iskane podatke, njihovo preglednost in primerljivost.

Prek *Frana* lahko iščemo po šestih splošnih slovarjih (vključno s pravopisnimi), tj. *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (*SSKJ* 1), *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* (*SNB*), *Sprotnem slovarju slovenskega jezika* (*SSSJ*), *Slovenskem pravopisu* 2001 (*SP* 2001), *Slovarju pravopisnih težav* (*SPT*), z geslom pa tudi po drugi, dopolnjeni in deloma prenovljeni izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (*SSKJ* 2).

Iščemo lahko tudi po petih zgodovinskih slovarjih, ki prinašajo podatke o slovenski besedi v času od 16. do 19. stoletja: po *Slovensko-nemškem slovarju* Maksa Pleteršnika (1894–1895), *Slovarju stare knjižne prekmurščine* Vilka Novaka, *Slovensko-latinskem slovarju* Jožeta Stabeja, ki je nastal s »preobrnitvijo« *Dictionariuma Latino-Carniolicum* (1680–1710) Matije Kastelca in Gregorja Vorenca, *Slovarju jezika Janeza Svetokriškega* Marka Snoja in *Besedju slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*, ki so ga pripravili sodelavci Sekcije za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Na spletišču *Fran* je prek spletne strani Terminologišče, tj. spletnega mesta Sekcije za terminološke slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, dostopnih deset terminoloških slovarjev, in sicer *Terminološki slovar avtomatike*, *Botanični terminološki slovar*, *Farmacevtski terminološki slovar*, *Slovenski smučarski slovar*, *Gledališki terminološki slovar*, *Čebelarski terminološki slovar*, *Geološki terminološki slovar*, *Gemološki terminološki slovar*, *Geografski terminološki slovar* in *Planinski terminološki slovar*.

Vsak slovar ima svoj način tolmačenja in razlaganja podatkov. Za natančno in ustrezno uporabo slovarjev je koristno prebrati uvod oz. navodila za uporabo posameznega slovarja, do katerih pridemo s tremi kliki, tj. s klikom na izbrani slovar, s klikom na rubriko *O slovarju*, nato pa izberemo želeno poglavje, npr. *Uvod*, *Zasnova in zgradba slovarja* ali *Krajšave*.

Fran omogoča raziskovanje narečnega besedja in narečnih lingvističnih kart. Trenutno je na voljo digitalizirana različica *Slovenskega lingvističnega atlasa* na temo človek (telo, bolezni in družina). Ogledamo si lahko karto slovenskih narečij in karte z gradivom za poimenovanja delov telesa, bolezni in družinskih članov na različnih delih slovenskega etničnega ozemlja oz. v različnih slovenskih narečjih.

Na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU delujeta jezikovna in terminološka svetovalnica. Podatki oz. odgovori, ki smo jih raziskovalci pripravili v zadnjih dveh letih in pol, so – z možnostjo iskanja po abecednem kazalu – pregledno urejeni. Na obe svetovalnici lahko uporabniki kadarkoli naslovijo svoje vprašanje.

Prek *Frana* so dostopne tudi vse do zdaj nastale besedilne zbirke Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, tj. *Nova beseda*, *Besede slovenskega jezika*, *Besedišče*, *O'Besede*, in celotno staro inštitutsko spletišče – portal *BOS* (15. september 2000–).

Izbiramo lahko med enostavnim in naprednim iskanjem. Pri enostavnem iskanju v iskalno vrstico, ki pri iskanju ostaja vedno na vrhu strani, vtipkamo iskani leksem. S klikom na eno izmed

5 O tem piše tudi Kosem (2014: 161–193).

navedenih skupin slovarjev omejimo svoje iskanje na predstavljene vrste slovarjev, npr. na splošne, zgodovinske, ali na svetovanje. Na ekranu spremljamo, po katerem slovarju trenutno iščemo. Na desni strani iskalne vrstice je oznaka za tipkovnico, ki omogoča vnos posebnih znakov.

Pri naprednem iskanju lahko iskanje omejimo na posamezno vrsto slovarjev (npr. splošne, zgodovinske, terminološke, narečne), znotraj njih zgolj na izbrane slovarje oz. posamezni slovar. Mogoče je iskanje po posameznih delih slovarskih iztočnic (npr. iztočnica, razlaga, zgled, tujejezični ustreznik), pri čemer je iz osvetljenosti iskalnih polj razvidno, ali je v izbranem oz. izbranih slovarjih po določenih delih slovarskih sestavkov sploh mogoče iskati. Pomagamo si lahko tudi z nadomestnima oznakama ? (za en znak) in * (za poljuben niz znakov).

Pri iskanju po več slovarjih hkrati dobimo hierarhično razvrščen izpis zadetkov; najprej so izpisani zadetki v splošnih, nato v zgodovinskih in nazadnje v terminoloških slovarjih, čisto nazadnje pa v svetovalnicah. Do podrobnejših informacij v terminoloških slovarjih pridemo s klikom na posamezne zadetke. Podatek o številu zadetkov se vedno izpiše v preglednem stolpcu na desni strani, iz katerega razberemo, koliko pojavitev iskanega lahko najdemo v posameznem slovarju oz. v posameznih tipih slovarja. Prav tako dobimo informacijo, ali je bil iskani pojem že predmet obravnave v jezikovnih svetovalnicah, s klikom na izbrani korpus, npr. *Gigafida*, *Nova beseda*, *Kres* ali *Gos*, pa se lahko prepričamo, kako je s pojavljanjem iskanega pojma v osrednjih slovenskih korpusih.[6]

In kaj nam (lahko) *Fran* pove o državi in narodu v slovenskem jeziku?

Slovarska iztočnica[7] **jezik** ima v *SSKJ* 2 pet različnih pomenov (tj. glavnih pomenov oz. funkcij).[8] Če nekoliko poenostavimo in obstoječe pomenske razlage ponazorimo zgolj z izbranimi zgledi, je to v prvem pomenu 'gibljiv mišičnat organ v ustni votlini', npr. *položiti tableto pod, na jezik*, oz. v podpomenu,[9] 'kar je po obliki podobno jeziku', npr. *med obuvanjem je poravnal jezik pri čevlju*. V naslednjem pomenu je jezik 'ta organ pri človeku glede na pomembnost pri govorjenju', npr. *od strahu ji je jezik otrpnil*, in v podpomenu, ki je označen kot ekspresiven,[10] 'kar kdo

6 Možnosti iskanja so opisane na spletnih straneh posameznega kurpusa, konkretni primeri poizvedb bodo predstavljeni na delavnici.

7 Slovarska iztočnica je naslovna enota slovarskega sestavka, v katerem je ta enota obdelana. Iztočnica je lahko eno- ali večbesedna.

8 Pomenski del slovarskega sestavka v *SSKJ* 2 obsega razlage, ponazarjalno gradivo in gnezda. Razlage so lahko glavne (določajo pomen oz. funkcijo iztočnice) in stranske (pojasnjujejo frazeološke enote, stalne besedne zveze in pomenske odtenke). Stranske razlage so zmeraj zapisane za zgledom. Ponazarjalno gradivo predstavljajo zgledi iz dejanske rabe, ki pomensko razlago potrjujejo, včasih pa tudi dopolnjujejo ali usmerjajo ter kažejo besedne izrazne možnosti in tipične skladenjske zveze. Gnezdo je del slovarskega sestavka, v katerem je zbrano posebno gradivo, in sicer predvsem frazeološke enote (v frazeološkem gnezdu) in terminološka raba besed ali zvez (v terminološkem gnezdu).

9 Pri podpomenu gre za manjše odstopanje od osnovnega, nadrejenega pomena, pri čemer se običajno zgodi metonimični pomenski prenos (v ospredju je drug vidik ali del iste pojavnosti).

10 *SSKJ* 2 v glavnem (z nekaterimi spremembami in dopolnitvami) ohranja sistem označevanja in poimenovanja iz *SSKJ* 1. S t. i. kvalifikatorji opredeljuje besede, pomene ali zveze. Gre za pojasnila, ki povedo, v katero slovnično kategorijo spada beseda, jo opredeljujejo časovno oz. krajevno, govorijo o njeni stilni uvrstitvi, razširjenosti in vrednosti ter nakazujejo preneseno ali posebno rabo. Tako kažejo na normo knjižnega jezika ali opozarjajo na razmerje do nje. *SSKJ* 2 pozna slovnične, pomenske, terminološke, stilno-zvrstne, ekspresivne, časovno-frekvenčne in posebne normativne kvalifikatorje. S kvalifikatorjem ekspr. (ekspresivno) je označena poudarjena prenesena raba ali čustveno obarvana beseda, pomen ali zveza.

govori, pove', npr. *jezik ga razodeva*, oz. drugem podpomenu, in sicer pogovorno[11] se uporablja namesto v knjižnem jeziku nevtralnih izrazov *klepetulja*, *opravljivec*, npr. *ob tem dogodku so imeli jeziki dosti dela*. V tretjem pomenu označuje 'sistem izraznih sredstev za govorno in pisno sporazumevanje', npr. *govoriti, naučiti se, obvladati, opisati, razumeti, znati, kak jezik*, v podpomenu pa navadno s prilastkom 'uporabo tega sistema na določenem področju človekovega udejstvovanja', npr. *časopisni*, *govorniški*, *odrski*, *pesniški*, *poslovni*, *tehniški*, *umetniški*, *znanstveni jezik*. V četrtem pomenu, zopet navadno s prilastkom, je jezik to, 'kar omogoča sporazumevanje sploh', npr. *človeški jezik, čebelji, ptičji jezik*, oz. v podpomenu v ozkoknjižni rabi[12] to, 'kar omogoča nebesedno izražanje', npr. *preliti zgodbo v filmski jezik, povedati v slikarskem jeziku*. Zadnji pomen je po *SSKJ* 2 vezan na ozkoknjižno rabo, in sicer navadno s prilastkom, tj. 'način izražanja, vezan na določeno pojmovanje, razumevanje česa', npr. *njegovega jezika ne bodo razumeli*, oz. kot piše v stranski razlagi, 'misli, pojmovanja, stališča'.

Leksikalna enota *jezik* se sicer v edninski imenovalniški oz. tožilniški obliki v *SSKJ* 2 v slovarskih zgledih in razlagah pojavi 558-krat (v *SSKJ* 1 539-krat). Kaj pa v vseh številih in sklonih? Tudi tako zbrane zglede lahko razporedimo v zgornje pomenske razdelke. Ali pa npr. sestavimo frazeološko ali terminološko gnezdo.

Ker se skozi slovar vedno kaže identiteta skupnosti, katere jezik slovar predstavlja, *SSKJ* 1 oz. *SSKJ* 2 lahko beremo kot »knjigo o Slovencih.« (Kaučič Baša 2015) Poseben kazalec so npr. slovarski zgledi, ki izkazujejo povezanost naroda in države z jezikom: *vaš jezik*, *narod*; *mednarodni jezik*, ki je razložen kot 'jezik, ki ga za medsebojno razumevanje uporablja več narodov'; *takrat so priznali retoromanščino za četrti nacionalni jezik*; *dvigniti narodni jezik v literarnega*; *država ima enoten jezik*; *gramatika angleškega, slovenskega*[13] *jezika*; *slovenski jezik ima ednino, dvojino in množino*; *slovenščina je izpodrinila nemški jezik iz uradov*; *v obdobju reformacije smo Slovenci dobili knjižni jezik*; *postaviti jezik na temelj prostonarodne govorice*; *vzdigniti jezik pokrajine v uradovalni in učni jezik države*; *plemstvo je v tisti dobi preziralo slovenski jezik*; *pačiti slovenski jezik*; *prevesti v slovenski jezik*; ***jezik je izraz narodnega duha, čutenja in mišljenja***; *Prešeren je slovenski jezik poplemenitil in zlikal*; *slovenski jezik je bil takrat na pohodu*; *prestava, prevod v nemški jezik*; *tolmač za italijanski jezik*; *sinhronizirati film v slovenski jezik*.

Poskusimo še z iskanjem in preverjanjem *SSKJ*-jevskih opisov s stanjem v aktualnih korpusih. Začnemo npr. s pregledom naključnih zadetkov v *Gigafidi*, pri čemer skušamo razlikovati med različnimi pomeni. Z izvozom konkordanc npr. v Excelovo preglednico lahko skupaj zbiramo in sproti označujemo zglede s podobnimi pomeni. Ali se s pregledom gradiva potrjuje v *SSKJ* 2

---

11 Oznaka pog. (pogovorno) v *SSKJ* 2 sodi med stilno-zvrstne kvalifikatorje in pove, da gre za besedo, pomen ali zvezo iz vsakdanje govorice ljudi, kadar ne govorijo v narečju.

12 Kvalifikator knjiž. (ozkoknjižno) v *SSKJ* 2 pove, da gre za besedo, pomen ali zvezo, ki se rabi zlasti v leposlovnem ali znanstvenem jeziku.

13 Podčrtani so zgledi zvez *jezik* s pridevnikom *slovenski*. Poleg v odebeljenem tisku izpisane povedi potrjujejo tezo, da se (je) slovenska identiteta formira(la) skozi jezik. (Štih 2005: 231) Kot je razvidno iz navedenih stavčnih zgledov, je zveza slovenski jezik dokaj pogosta; tudi drugi jeziki v pomenu 'sistemov izraznih sredstev za govorno in pisno sporazumevanje', značilnih za jezikovne skupnosti, so navedeni, npr. *albanski*, *angleški*, *armenski*, *estonski*, *finski*, *gruzinski* (okoli 100 jih je), pri čemer se te zveze redko ponovijo. Nekoliko pogostejše so zveze s pridevniki, ki poimenujejo jezike skupnosti, s katerimi so imeli Slovenci v obdobju, ki ga opisuje slovarsko gradivo – tj. od druge polovice 19. stol. do l. 2013 –, največ stikov (npr. *nemški*, *italijanski*, *angleški jezik*).

predstavljena pomenska struktura? Kaj pa gradivni prikaz? Za to bo nujno in smiselno pobrskati najmanj po najožji okolici.

Če pogledamo še po drugih na spletišču razpoložljivih slovarskih priročnikih in virih, izvemo, da je npr. o jeziku (v petih pomenih) pisal tudi Pleteršnik, ki navaja zglede iz Janežiča (1867, 1893), Cigaleta (1960), Levstika (1891–1892), *Ljubljanskega zvona* (1881–) idr.; razlago o jeziku kot 'organu v ustih, zlasti pomembnem za govorjenje,' in 'sredstvu sporazumevanja' beremo v *Slovarju stare knjižne prekmurščine*, dva pomena leksema jezik sta zabeležena v preobrnjenem Kastelec-Vorenčevem *Slovensko-latinskem slovarju*, štirje pri Svetokriškem. Zapisom leksema *jezik* lahko sledimo že od 16. stoletja dalje, ko so že v Trubarjevem *Katekizmu* (1550) zabeležili 40 zadetkov. V *Slovenskem lingvističnem atlasu* so trenutno aktualna zgolj poimenovanja za dele telesa, torej le »naš« prvi pomen, ki pa ni kartiran zaradi leksemske neraznovrstnosti, o čemer priča gradivo h karti. V sedmih različnih terminoloških slovarjih, *Terminološkem slovarju avtomatike*, *Geografskem terminološkem slovarju*, *Gledališkem terminološkem slovarju*, *Geološkem terminološkem slovarju*, *Planinskem terminološkem slovarju*, *Čebelarskem terminološkem slovarju* in *Slovenskem smučarskem slovarju*, je razloženih 19 terminoloških zvez s sestavino jezik, npr. *bločni simulacijski jezik*, *diskretni simulacijski jezik*, *enačbni simulacijski jezik*, *geliflukcijski jezik*, *gledališki jezik*, *interpretski jezik*, *ledeniški jezik* idr.

Za konec še nekaj poudarkov o **državi** in **narodu** po *SSKJ* 2, aktualnem opisu slovenskega knjižnega jezika. Čeprav so – glede na slovarske razlage v *SSKJ* 2 – pomeni posameznega pojma in okoliščine rabe pojasnjene, podrobnejša pomenska členitev razlag, soočena z gradivno analizo, kaže na prekrivnost pomenov.

Iztočnica **država** ima v *SSKJ* 2 dva pomena, in sicer gre za 'organizirano politično skupnost, ki ima na prostorsko omejenem ozemlju suvereno oblast', npr. *predstavljati*, *ustanoviti*, *voditi državo*, oz. v podpomenu 'ozemlje, ki pripada tej skupnosti', npr. *prepotoval je že skoraj vse evropske države*; ali pa za 'politično silo, ki predstavlja, vodi to skupnost', npr. *ločitev Cerkve od države*. Raba v pomenu 'državni aparat', npr. *država ga štipendira*, je, verjetno zaradi pomenskega prenosa in personifikacije, označena s kvalifikatorjem pogovorno.

Narod ima po *SSKJ* 2 več razlag in pri nenatančnem izražanju ter nepoznavanju jezikovnih okoliščin oz. sobesedila lahko hitro pride do prekrivanja in neustrezne rabe oz. neustreznega razumevanja. Pri narodu gre v prvem (in osrednjem) pomenu za 'skupnost ljudi, navadno na določenem ozemlju, ki so zgodovinsko, jezikovno, kulturno, gospodarsko povezani in imajo skupno zavest', npr. *evropski, azijski narodi*, pri čemer je s prilastkom lahko mišljena 'taka skupnost, za katero je značilna kaka dejavnost', npr. *Grki so pomorski narod*. Pri razlagi podpomena izvemo, da je narod lahko tudi 'skupnost ljudi, ki jih druži skupen izvor, skupna preteklost, podoben jezik, običaji'. *SSKJ* 2 v tem podpomenu kot nevtralnejši in nadrejeni sinonim predlaga pojem ljudstvo, npr. *preseljevanje narodov v 6. stoletju*.[14] Kot pravi kvalifikatorsko pojasnilo *v nekaterih družbenih ureditvah*, je narod lahko razumljen kot 'večinski, zlasti socialno nižji družbeni sloj', npr. *narod je trpel lakoto, mogočniki pa so se zabavali* ali *pesmi je nabiral med narodom*. Z narodom so – z oznako pogovorno – mišljeni tudi 'ljudje, ljudstvo', npr. *poglej, koliko naroda je prišlo*, ali *tepla*

14 Kar sovpada z aktualnimi teorijami o narodu, ki je po ugotovitvah sociologov in politologov konstrukt poznejšega časa.

sta se, narod pa se je zabaval. V publicistiki,[15] torej v medijskih besedilih, se pogosto izraz narod uporablja tudi v prvem pomenu države, npr. *odnosi med narodi*, pri čemer so mišljeni odnosi med državami in ne med narodi v prvem pomenu.

Pri opredelitvi pojma *narod* – na kar smo opozorili v uvodnem poglavju – ne gre zaobiti slovarskega opisa iztočnice **nacija**. Po *SSKJ* 2 gre zgolj za publicistični izraz za narod v pomenu 'skupnost ljudi, navadno na določenem ozemlju, ki so zgodovinsko, jezikovno, kulturno, gospodarsko povezani in imajo skupno zavest', npr. *vsaka nacija ima pravico do svobode*; *ljudstvo se je izoblikovalo v nacijo*; češka, poljska nacija. Glede na aktualno stanje v rabi, nacija se npr. v Gigafidi pojavi kar 6787-krat, od tega 775-krat v stvarnih besedilih (poleg tega na težave zaradi kalkiranega prevajanja opozarjajo tudi sociologi), težko rečemo, da gre zgolj za publicizem. Ostajata torej dve nalogi: če je v slovenščini iztočnica nacija pridobila nov pomen, tj. pomen države, potem je treba to ustrezno zabeležiti in označiti, vsekakor pa zaradi pogostosti pojma v stvarnih besedilih in stroki gotovo ne gre več zgolj za publicistični izraz. Slovarski sestavek nacija kliče po novi razlagi oz. dopolnitvi in prenovitvi slovarskega opisa, tudi z aktualnim ponazarjalnim gradivom.

Če izpeljemo zgolj vzorčno opredelitev, je iz obstoječih slovarskih razlag pomenov pri pojmih **država**, **narod** in **nacija** mogoče ugotoviti, da je pri razlikovanju v povsem nevtralnih in nezaznamovanih okoliščinah ključna razlika v t. i. politični komponenti države. Za razliko od naroda kot 'skupnosti ljudi, navadno na določenem ozemlju, ki so zgodovinsko, jezikovno, kulturno, gospodarsko povezani in imajo skupno zavest', gre pri državi za 'organizirano politično skupnost, ki ima na prostorsko omejenem ozemlju suvereno oblast'. Zavajajoče je lahko v publicistiki aktualno zamenjevanje izraza *narod* v pomenu *države* – na kar opozarjajo tudi predstavniki sociološke stroke –, pri čemer je, kot smo zapisali v prejšnjem odstavku, opis slovarske iztočnice nacija v *SSKJ* 2 pomanjkljiv. Zadrego na svojevrsten način poenostavlja *SP* 2001. Pri iztočnici *nacija* se namreč poučimo, da gre za sopomenko za *narod* oz. *državni narod*, pri čemer je zgoraj navedena raba *nacije* v pomenu 'država, državljani' v tem normativnem priročniku označena s črno piko in kot taka v knjižnem jeziku »prepovedana«. Kar si pravopis kot normativni priročnik (s predpisovalno funkcijo) morda lahko privošči, slovar pa, ki jezik opisuje predvsem na gradivu, mora zaradi svoje poudarjene informativne funkcije oz. deskriptivne narave najmanj opisati rabo.

Literatura

AHAČIČ, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

ANDERSON, Benedict, 2003: *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.

BAKER, Colin, PRYS JONES, Sylvia, 1998: *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education*. Clevedon: Multilingual Matters.

van den BERGHE, Pierre, 1981 (1991): Biologija nepotizma: etničnost kot sorodstvena selekcija. Rudi Rizman (ur.): *Študije o etnonacionalizmu*. Ljubljana: Krt. 79–107.

COOPER, Robert L., 1989: *Language Planning and Social Change*. Cambridge: University Press.

CRYSTAL, David, 1992: *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: University Press.

Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014–, različica 2.0. www.fran.si, dostop 30. 4. 2015.

GELLNER, Ernest, 1983: *Nations and Nationalism*. Ithaca, New York: Cornell University Press.

15 S kvalifikatorjem publ. (publicistično) so v *SSKJ* 2 označeni besede, pomeni ali zveze, značilni za dnevni in revijalni tisk ter druge oblike javnega sporočanja.

HARALAMBOS, Michael, HOLBORN, Martin, 2001: *Sociologija. Teme in pogledi*. Ljubljana: DZS.
HOBSBAWM, Eric John, 1990: *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambride University Press.
KAUČIČ BAŠA, Majda, 2015: Slovar lahko beremo tudi kot knjigo o Slovencih. *Novi glas*, 7. januar. http: www.noviglas.eu/slovar-lahko-beremo-tudi-kot-knjigo-o-Slovencih
KOSEM, Iztok, 2014: Fran: pameten ali intuitiven? *Slovenščina* 2.0, 2 (2). 161–193. http://www.trojina.org/slovenscina2.0/arhiv/2/Slo2._2014_2_09.pdf
MANDELC, Damjan, 2011: *Na mejah nacije. Teorije in prakse nacionalizma*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
NEĆAK LÜK, Albina, 1998: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru. Primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske. Albina Nećak Lük, Boris Jesih (ur.): *Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru I. Izsledki projekta*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. 21–32.
POGORELEC, Breda, 1967 (2011): Nastajanje slovenskega knjižnega jezika od začetkov do konca 18. stoletja. Kozma Ahačič (ur.): *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika*. *Jezikoslovni spisi* 1. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 33–54.
POGORELEC, Breda, 1974 (2011): Razvoj slovenskega knjižnega jezika. Kozma Ahačič (ur.): *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika. Jezikoslovni spisi* 1. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 55–88.
RIZMAN, Rudi, 1991: Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma. Rudi Rizman (ur.): *Študije o etnonacionalizmu*. Ljubljana: Krt. 15–37.
SMITH, Anthony D., 2005: *Nacionalizem: teorija, ideologija, zgodovina*. Ljubljana: Krtina.
SPOLSKY, Bernard, 2010: *Sociolingiustics*. Oxford: University Press.
ŠTIH, Peter, 2005: Nacionalizem kot zgodovinski nesporazum. Patrick J. Geary: *Mit narodov, Srednjeveški izvori Evrope*. Ljubljana: Studia humanitatis. 221–237.
VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013: *Moč in nemoč knjižnega jezika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Đurđa Strsoglavec
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 81'25:811.16:811.163.6:008

Država in narod v prevodu

Izbirni tečaj bo posvečen (južno)slovanskim medjezikovnim razlikam in podobnostim v izrazju, ki je pomensko (dobesedno in preneseno) povezano s pojmoma *država* in *narod*. Udeleženci tečaja bodo na primerih iz različnih socialnih in funkcijskih zvrsti preverili in izboljšali predvsem svoje kompetence na področju izhodiščnega jezika in kulture ter ciljnega jezika in kulture, pri čemer bosta slovenski jezik in kultura tako ciljna kot izhodiščna.

slovenski jezik in kultura, medjezikovne razlike in podobnosti, prevod

The elective course will be dedicated to (South) Slavic interlinguistic differences and similarities in terminology semantically connected (literally or by a process of transfer) with the concepts *state* and *nation*. Course participants will consider examples from different social and functional varieties, improving above all their competences in relation to the source and target languages and cultures, with Slovene occupying both these roles.

Slovene language and literature, interlingual differences and similarities, translation

Izbirni tečaj bo obravnaval tematsko zaokrožene vsebine, osredinjene na krovna pojma **država** in **narod** in na z njima povezana semantična polja s prevodnega zornega kota. Pri medjezikovnem oz. medkulturnem prenašanju – kar prevajanje je – izrazja, ki sodi v ti dve kategoriji, pogosto ne moremo oz. ne smemo zgolj zamenjati z drugim (jezikovno drugačnim), temveč moramo upoštevati semantično polje, ki ga ima posamezno poimenovanje v izhodiščnem jeziku (in kulturi). Prevod mora prenesti izhodiščni pomen oz. pomene v ciljni jezik tako, da so semantična polja ohranjena; pri medkulturnem prenosu semantičnih polj seveda prihaja do pomenskih oslabitev, pa tudi do pomenskih okrepitev, ne sme pa prihajati do neustreznosti, kakršne so na primer slovenski prevedki *samostan* (tekija), *predstojnik samostana* (šejh), *menih* (derviš), *župnik* (imam), *mesto* (kasaba), *meščan* (kasablija), *mesto* (čaršija), *Bosanec* (Bošnjak), *potrti* (Patareni), *burek* (burek), *kolo* (opo), *očetnjava* (татковина), *ljudski* (ljudski), *Pesem nad pesmimi* (Pjesma nad pjesmama), *ljubiti svojo zemljo* (волети своју земљу), *slovenski* (*словенски*), *slovensko* (*Slovensko*), *slovenski* (slovenský), *slovesnost* (словесностъ), *familija* (фамилия) ipd.[1]

Izhodišče za »urjenje v prevajanju držav in narodov« v (južno)slovanskih jezikih[2] bodo **pomeni** krovnih pojmov, kot jih opredeljujejo slovar (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*, SSKJ), leksikon (*Slovenski veliki leksikon*, SVL) in enciklopedija (spletna enciklopedija *Wikipedija* v slovenskem jeziku), ter (**preneseni**) **pomeni**, kot jih najdemo v različnih funkcijskih in socialnih jezikovnih zvrsteh (npr. publicistični jezik, umetnostni jezik; knjižni jezik, pogovorni jezik, narečje, sleng …), pri čemer bosta slovenski jezik in kultura tako izhodiščna kot ciljna.

1 Izrazi v oklepajih so iz drugih slovanskih jezikov.
2 Upoštevani bodo tudi jeziki udeležencev izbirnega tečaja.

SSKJ: **država** -e ž (â) **1.** *organizirana politična skupnost, ki ima na prostorsko omejenem ozemlju suvereno oblast*: država je ohranila samostojnost; predstavljati, ustanoviti, voditi državo; PUBL. obravnavali so vprašanja, ki zanimajo obe državi; agrarna, industrijska država; kontinentalna, pomorska država; kapitalistična, socialistična država; latinskoameriške države; nevtralna država; pripadnik, šef države; zveza držav; veda o državi; koeksistenca med državami z različnimi družbenimi ureditvami / KNJIŽ. aliirane države; federativna, zvezna država; neuvrščene ali nevezane države *ki niso vključene v politične ali vojaške bloke*; PREN. država mravelj // *ozemlje, ki pripada tej skupnosti*: prepotoval je že skoraj vse evropske države; vest se je hitro razširila po vsej državi; majhna, velika država **2.** *politična sila, ki predstavlja, vodi, upravlja to skupnost*: vloga države v življenju družbe; ločitev cerkve od države; absolutistična, demokratična država / Osvobodilna fronta je postala država v državi // POG. *državni aparat*: država je razpisala splošno ljudsko posojilo; država ga štipendira ◊ POLIT. država *politična organizacija, ki zahteva in uveljavlja monopol zakonitega družbenega prisiljevanja na določenem ozemlju*; odmiranje države *proces, v katerem država izgublja značilnosti politične sile nad družbo*; ZGOD. mestna država *država v starem in srednjem veku, katere jedro je eno samo mesto*

SVL: **držáva 1.** PRAVO, GEOGR Geogr.polit. organizirana skupnost, ki ima na določenem teritoriju, omejenem z državno mejo, tudi od drugih d. priznano suvereno oblast; d. nosilka pravic in obveznosti medn. prava v medn. odnosih. Sodobna d. temelji na pravici naroda ali druge skupnosti do samoodločbe, v njej državljani prostovoljno prepustijo vodenje d. legitimno izvoljenim predstavnikom; osnovna načela ureditve določena z ustavo, po njej v večini d. oblast razdeljena na 3 ločene dele: zakonodajno oblast (uresničujejo jo izvoljeni predstavniki ljudstva), izvršilno oblast (uresničuje politiko, kot jo določa zakonodajna oblast, pred katero tudi odgovorna) in samostojno sodno oblast. […] **Enotna (unitarna) d.** oblika drž. ureditve z enotno pravno ureditvijo in enotno organizacijo drž. oblasti; v njej lahko zagotovljeni lokalna samouprava (npr. v Slov.) in/ali ustrezna avtonomija posameznih upravnoteritorialnih enot. **Zvezna d.** sestavljena iz več držav ali drugih ozemelj, članice ohranjajo suverenost, del pristojnosti prenesejo na skupno d. (Avstr., Nem., Švica, ZDA, Kanada); tudi članica takšne skupne d. (npr. ZDA sestavlja 50 zveznih d.). […] **2.** SOCIOL Skupnost vladajočih in vladanih; nastala bodisi z družb. pogodbo, tj. družb. dogovorom, ki ga sklenejo ljudje, da bi se izognili nasilju v družbi (T. Hobbes), ali zaradi ohranjanja zasebne lastnine (J.-J. Rousseau). Po funkcionalističnih ali konfliktnih teorijah d. zgolj sredstvo, s katerim si ena skupina državljanov z monopolom nad represivnimi družb. aparati ter z lastništvom nad proizvodnimi sredstvi zagotovi moč in oblast nad drugimi skupinami. D. ima posredovalno vlogo pri urejanju konfliktov, zagotavljanju reda in zakonitosti, formalnem uveljavljanju norm. […]

Wikipedija: **Držáva** je geografsko območje in neodvisna politična enota s svojo lastno vladavino, zakoni, pogosto tudi z ustavo, policijo, oboroženimi silami, davčnimi pravili in prebivalstvom. Nekaterim državam, kot so Slovenija, Francija in Izrael, rečemo *nacionalne države*, ker v njih prevladuje en narod. Druge države, kot so Švica, Španija in Združeno kraljestvo, so *večnacionalne države*, ker se prebivalstvo deli na več narodov. Kljub temu se nekatere od njih imajo za nacionalne države.

Včasih se tudi upravni deli držav z določeno kulturo ali zgodovino imenujejo »dežele« ali »države«; tako se, denimo, imenujejo sestavne enote ZDA ali Anglija, Škotska in Wales v Združenem kraljestvu, čeprav so to praktično sestavni deli (mednarodno priznane) večje države. […]

SSKJ: **národ** -a stil. -óda m (á, ọ́) **1.** *skupnost ljudi, navadno na določenem ozemlju, ki so zgodovinsko, jezikovno, kulturno, gospodarsko povezani in imajo skupno zavest*: ljudstvo se je izoblikovalo v narod; izkoriščani, neodvisni narodi / češki, slovenski narod; evropski, jugoslovanski narodi / postali smo svoboden narod *s svojo državo*; vezi manjšine z matičnim narodom; pravica narodov do samoodločbe / Smrt fašizmu — svobodo narodu med narodnoosvobodilnim bojem in prva leta po 1945 *pozdrav udeležencev narodnoosvobodilnega boja*; *zaključek uradnih dopisov*; Osvobodilna fronta (slovenskega naroda) *slovenska narodnoosvobodilna organizacija, ustanovljena 27. aprila 1941* // s prilastkom *taka skupnost, za katero je značilna kaka dejavnost*: Grki so pomorski narod / EKSPR.: narod hlapcev, poštenjakov; narod pesnikov in mislecev // *skupnost ljudi, ki jih druži skupen izvor, skupna preteklost, podoben jezik, običaji; ljudstvo*: vpadi barbarskih narodov / nomadski, pastirski narodi / preseljevanje narodov v 6. stoletju **2.** v nekaterih družbenih ureditvah *večinski, zlasti socialno nižji družbeni sloji*: narod je trpel lakoto, mogočniki pa so se zabavali; pesmi je nabral med narodom / izrazi so vzeti iz naroda / nizki, preprosti narod **3.** ed., NIŽJE POG. *ljudje*, *ljudstvo*: poglej, koliko naroda je prišlo / tepla sta se, narod pa se je zabaval *gledalci*, *opazovalci* **4.** PUBL. *država*: odnosi med narodi • Organizacija združenih narodov *organizacija velike večine držav, katere cilj je krepiti sodelovanje med narodi in ohraniti mir na svetu*; EKSPR. staro Avstrijo so imenovali ječo narodov *državo, v kateri so nekateri narodi zatirani*; PUBL. pomlad narodov *leto 1848 v stari Avstriji, ko so nenemški narodi zahtevali svoje narodne pravice*; PUBL. vrata narodov *naravni prehodi med gorovji, skozi katere so potovala ljudstva, zlasti iz Azije v Evropo*; red zaslug za narod z zlato zvezdo *visoko jugoslovansko odlikovanje za družbenopolitične in vojaške zasluge* ◊ ANTR. hamitski, semitski narodi; JUR. zbor narodov od 1953 do 1974 *zbor (zvezne skupščine) za varstvo enakopravnosti narodov Jugoslavije*; ZGOD. Društvo narodov *po prvi svetovni vojni ustanovljena organizacija večjega števila držav, katere cilj je bil krepiti sodelovanje med narodi in ohraniti mir na svetu*

SVL: **národ** SOCIOL Skupnost ljudi, naseljena na strnjenem ozemlju s skupnim zgod., jezikovnim in kult. izročilom, gospodarstvom, zavestjo o sebi in težnjo po polit. organiziranosti. Z organiziranjem v lastno državo se n. oblikuje kot nacija. V etnologiji n. pomemben kot družb.zgod. oblika etnije s posebno zgod., kult. identiteto (kultura, ljudska kultura, način življenja) in načini njenega izražanja: še v 1. pol. 20. stol. pogosto poisten s pojmom ljudstvo. […]

Wikipedija: **Národ** je sociološki izraz, s katerim označimo skupino ljudi, ki ima skupno identiteto, občutek pripadnosti. Sorodni izrazi so: rod, ljudstvo, etnična skupina, nacija, ki pa imajo vsak svoj pomenski poudarek. V slovenskem kontekstu je pri pojmu narod večji poudarek na jezikovni in kulturni enotnosti, pač glede na to, da Slovenci dolgo niso imeli svoje državnosti. V okoljih, ki izpostavljajo državnost, ustrezen izraz ne ločijo med narodom in nacijo, izraz (»nation, nationality«) enačijo z državljanstvom (na primer: Francija, angleško govoreči svet).

Najpomembnejša značilnost naroda je samoopredelitev. Narodna zavest lahko nastane na osnovi več značilnosti: jezik, kultura, politično organiziranje ter skupni strateški cilji, zgodovinska zavest, rodovna oziroma genetska povezanost, družbene komunikacije, vera, skupno ozemlje ali zavest o ozemlju, gospodarske povezave. […]

Narod ni strogo opredeljen sociološki pojem, ki bi imel enako veljavo za vsak primer. Upoštevati je treba sestavine in moč: pokrajinske, plemenske, narodne in/ali nacionalne zavesti in praktične (politične) posledice sestavin zavesti o skupnosti. […]

Predstavitev medjezikovnih razlik in podobnosti v izrazju, ki je pomensko (dobesedno in preneseno) povezano s pojmoma država in narod, bo oprta na različna literarna in neliterarna besedila ter primere govornih besedil, pri čemer bodo udeleženci izbirnega tečaja med drugim tudi problematizirali razmerje jezik : kultura na večnacionalni ravni.

Ker ni vsaka *Slovenka* 'Slovenka' in vsako *Slovensko* 'slovensko' ali vsako *slovo* 'slovo' in vsaka *zemlja* 'zemlja', kakor *Slovenska plaža* ni vedno in povsod 'slovenska plaža' in *Dunaj* 'Dunaj', zlahka pride do napačnega razumevanja, nesporazumov ali neustrezne per-/recepcije – tudi držav in narodov, ne zgolj besedil.

Viri in literatura

BRAČIČ, Anja, CRVELIN, Rosana, MIHOVILOVIĆ, Lara, STRSOGLAVEC, Đurđa, ŠETINA, Ana, 2012: *Sosedovi trdi orehi: prevajalski priročnik*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

CANKAR, Ivan, 1908: *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura*. http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-XOHHUGMY/...07dc.../PDF, http://www.revijasrp.si/knrevsrp/revsrp105/ivaca105/slove105.htm

Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: http://www.fran.si/

SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), spletna različica: http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html.

Slovenski veliki leksikon, 2003. Uredila Marta Kocjan-Barle, Drago Bajt. Ljubljana: Mladinska knjiga. Knjiga A–G, 455; knjiga H–O, 699–702.

Spletna enciklopedija Wikipedija v slovenskem jeziku, gesli *država* (http://sl.wikipedia.org/wiki/Dr%C5%BEava) in *narod* (http://sl.wikipedia.org/wiki/Narod).

STRSOGLAVEC, Đurđa, 2010: Še sreča, da je slovenščina (južno)slovanski jezik. Vera Smole (ur.): *Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 83–94.

STRSOGLAVEC, Đurđa, 2011: Poročni boter in krstna priča. Vera Smole (ur.): *Družina v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 73–82.

STRSOGLAVEC, Đurđa, 2014: Stopnja prevedljivosti in stopnja recepcije. Alenka Žbogar (ur.): *Recepcija slovenske književnosti. Obdobja* 33. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 447–455.

STRSOGLAVEC, Đurđa, DOLŽAN, Sonja, 2010: Kako je v makedonščini hrvaški Pupačić postal slovenski Župančič. *Treta makedonsko-slovenečka naučna konferencija: makedonsko-slovenečki jazični, književni i kulturni vrski / makedonsko-slovenske jezikoslovne, književne in kulturne zveze (Ohrid, 12–15 septemvri 2007)*. Skopje: Filološki fakultet »Blaže Koneski«, Univerzitet »Sv. Kiril i Metodij«. 233–259.

STRSOGLAVEC, Đurđa, DOLŽAN, Sonja, 2012: Recepcija M. Selimovića, S. Kulenovića i D. Sušića u Sloveniji i Makedoniji. *Sarajevski filol. susreti* 1. 144–163.

Igor Žunkovič
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 821.163.6–2.0"1950/2":316.7
UDK 323.1(=163.6):316.776.3
UDK 316.74:811.163.6

Od sistema do identitete
Etični učinek sodobne slovenske dramatike s posebnim ozirom na tematizacijo slovenskega jezika in narodnostnih vprašanj

Slovenska dramatika je v drugi polovici 20. stoletja imela izjemno pomembno državotvorno funkcijo. Zdi se, da takšne funkcije slovenska dramatika v zadnjem desetletju več ne opravlja. Prav tako jo oblikujejo novi načini dramskega pisanja, pa tudi nova spoznanja o tem, kako lahko literatura učinkuje na prejemnike njenih sporočil. Vendar tudi najsodobnejša slovenska dramatika vzbuja etične premisleke prav o vprašanjih, povezanih s slovenskim jezikom, državo in identiteto, čeprav to počne na drugačen, izviren način.

sodobna slovenska dramatika, etični učinek, komunikacija, identiteta, utelešena vednost

In the second half of the 20th century Slovene drama played a very important role in the development of the nation, but it seems that, at least in the past decade, it no longer does so. At the same time, it is being shaped by new ways of writing drama and new findings regarding what effect literature has on the recipients of its messages. And yet the latest Slovene drama does raise ethical concerns in connection with questions about the Slovene language, state and identity, although it does so in a different, original fashion.

contemporary Slovene drama, ethical effect, communication, identity, embodied knowledge

Uvod

Slovenska dramatika je bila v drugi polovici 20. stoletja do osamosvojitve Republike Slovenije izjemno družbeno-politično kritična in angažirana. Kljub cenzuri in raznovrstnim pritiskom, ki so segali od omejevanja svobode avtorjev v zgodnejšem obdobju do krčenja finančnih virov v sedemdesetih in osemdesetih letih, je dramatika uspela najti ustrezne načine kritičnosti, ki morda niso bili vidni na prvi pogled, a so gledalci kljub temu vedeli, za kaj gre. Ti postopki so obsegali negativno afirmacijo, elemente drame absurda, poetičnosti, metaforičnosti itn. Položaj slovenske dramatike se je od tedaj močno spremenil. Ta sprememba ni le posledica razpada t. i. prešernovske strukture in vzpona postdramskega gledališča, ampak tudi marginalizacija gledališča nasproti vplivu televizije, filma in nazadnje spletnih komunikacijskih kanalov. Pričujoči prispevek poskuša osvetliti moralni učinek sodobne slovenske dramatike z ozirom na spoznanja, ki jih o učinkovanju literature ponuja sodobna nevroznanost.

Utelešena recepcija

Dramatika ustvarja situacije, dialektiko gibanja, besed in vidnih učinkov, ki jih bralci in gledalci neposredno doživimo. Tej lastnosti dramatike in zlasti gledališča N. Rokotnitz (2013: 12) pravi »utelešena vednost«. Ko gledamo predstavo, našega doživljanja predstavljenega ne usmerja le

besedna dialektika in logična zgradba dramskega dejanja. To, kar N. Rokotnitz imenuje utelešena vednost, obsega različna občutenja in druga delovanja našega kognitivnega aparata (telesa), ki učinkujejo, še preden se tega učinka sploh zavemo – ali bolje, učinkujejo hkrati z zavedanjem tega učinka. Ti mehanizmi so med drugim delovanje zrcalnih nevronov, motorična resonanca, delovanje čustev in zlasti lastnosti procesiranja vidnih in slušnih signalov. Zeki (2002) v svoji analizi estetike vidne percepcije namreč ugotavlja, da procesiranje informacij v naših možganih ne poteka ločeno od percepcije, temveč so področja percepcije hkrati tudi področja procesiranja.[1]

To je nevroznanstvena podlaga razumevanja mišljenja kot utelešenega procesa. Utelešenost ne pomeni le zavesti o tem, da medij komunikacije spreminja sporočilo, kakor bi veljalo, če bi medij bil nekaj mišljenju zunanjega in sekundarnega, ampak pomeni, da je medij lahko tudi del mišljenja samega – da je meja med našim umom in njegovo zunanjostjo precej bolj raztegljiva, kakor predvideva kartezijanski dualizem.

Za obravnavo učinka in zlasti etičnega učinka dramatike ima to spoznanje pomembne posledice. Tako za doseganje etičnega učinka v dramatiki ni nujno, da se uprizarja etični premislek ali moralne dileme dramskih likov samih. Prav tako ni nujno, da kot gledalci prepoznamo ujemanje med predstavljeno dramsko situacijo in svojo dejansko življenjsko situacijo, na čemer je vendarle temeljila politično-kritična praksa slovenskega gledališča druge polovice 20. stoletja. Etični premislek kot učinek dramskega besedila in gledališke predstave lahko skozi sodobno dramsko pisavo razumemo tudi kot premislek, ki ga ta dramska pisava vzbuja v bralcu drame.

Moralni sistem in integriteta

Motivno tematska analiza izbranega vzorca sodobne slovenske dramatike (npr. Grumovih nagrajencev v zadnjih desetih letih od Evalda Flisarja (2004) do Vinka Möderndorferja (2014))[2] pokaže, da se avtorice in avtorji etičnega premisleka morale slovenske družbe lotevajo na dvoje prepoznavnih načinov: skozi kritiko moralnega sistema in skozi analizo osebne integritete posameznika. Na prvi pogled se torej ne ukvarjajo s temami, povezanimi z vprašanjem države, naroda in slovenskega jezika, kakor je to mogoče najti pri starejših avtoricah in avtorjih druge polovice 20.stoletja. Družbeno-politična kritika je na tematsko-motivni ravni usmerjena širše – v analizo etične krize svetovnih razsežnosti (zlasti *Komedija o koncu sveta*, *Konec Atlasa* itn.) in analizo posledic, ki jih prinaša popredmetenje človeka s strani skrajnega terorja denarja (*Hodnik*, *Shocking shopping*, *Totenbirt* itn.). Slovenska družba je obravnavana kot poseben, a reprezentativen primer sodobne družbe, ki ima določene kulturne posebnosti (posebno obravnava problematike alkoholizma v *Totenbirtu*), vendar te nimajo odločujočega pomena za etični učinek in sporočilo tekstov.

Zdi se torej, da se pozornost literature usmeri k obravnavi globljih družbenih in eksistencialnih problemov sodobnega človeka nasploh, saj ji danes ni več treba utemeljevati obstoja slovenskega

---

1 Zekijeva ugotovitev se ne opredeljuje do recepcije umetnosti, temveč opisuje način delovanja človeških možganov, in sicer njihovo nevrobiologijo. Nevroznanstvene raziskave vidne percepcije so namreč šele pred nedavnim pokazale, da procesiranje vidnih podatkov v možganih ni ločeno od njihovega posredovanja – da je že delovanje retine in obstoj dveh vrst ganglijskih celic del razumevanja (procesiranja), ne pa šele aktivacija področij vidnega korteksa in drugih predelov možganske skorje. (Zeki 2002: 56)

2 Za obširnejšo analizo moralnih prvin teh dram glej Žunkovič 2015: 8–22.

jezika, naroda in države. Kljub temu pa prav v središču etičnega premisleka o integriteti posameznika v sodobnem svetu ponovno srečamo obravnavo razkroja jezika kot kazalnika razkroja osebne identitete posameznika ter njegove moralne integritete.

Vzemimo za primer dramo *24ur* Simone Semenič, ki jo je mogoče obravnavati kot postdramsko besedilo. Drama se dogaja v dveh prostorih hkrati in se tako igra z zmožnostmi gledališča kot estetskega prostora ter zmožnostmi bralčeve ter gledalčeve percepcije in gradnje pomenskih vzorcev razumevanja besedila. Jedro drame je tematizacija komunikacije med dramskimi osebami, ki lahko pomeni fizični ali duhovni stik, skozi katerega se vzpostavljajo identitete dramskih oseb. Ker pa komunikacija ni uspešna, so njihove identitete nepopolne in tragične. A učinek te drame ni odvisen le od prikaza neuspešne komunikacije med dramskimi osebami, temveč tudi od komunikacije med tekstom in bralcem ali uprizoritvijo in gledalcem. Za nas je ključen način, na katerega Simona Semenič prekinja to drugo komunikacijo in s tem usmerja recepcijo prejemnika sporočila (bralca, gledalca). To počne z vrinjenimi replikami t. i. spamov ali vsiljene elektronske pošte, pri čemer ni pomembna le stereotipna vsebina njihovih sporočil (kako doseči idealno težo itn.), ampak zlasti to, da »govorijo« v angleščini. Tako avtorica izpostavlja (refleksivno, ironično) razliko med govorico dramskih oseb v slovenščini ter govorico spamov v angleščini; med poskusi iskanja identitete dramskih oseb in njihovim prekinjanjem ter prekinjanjem bralske ali gledalske recepcije besedila kot takega.

Uporaba angleščine tukaj ne deluje le kot vsiljevanje nečesa vsebinsko tujega, praznega in nevarnega (računalniški virusi), temveč tudi kot sredstvo prekinjanja komunikacije (v slovenščini) med besedilom in gledalcem ali bralcem drame. S tem prekinja vzpostavitev enoznačne identitete teksta do te mere, da je recepcija dramskega dogajanja, če teh spamov ne ignoriramo, na koncu že popolnoma nemogoča. Slednje vzbuja etični premislek o uporabi slovenskega jezika, o njegovem odnosu do »angleške« spletne identitete vseh nas, ki uporabljamo ta medij, premislek o moči posameznika nasproti neustavljivemu toku splošnega ter o moči nekega v svetovnem merilu nepomembnega jezika (naroda, kulture) nasproti globalizirani (pa tudi stereotipni, nereflektirani, nevarni) kulturi.

Ta drama in še mnogo drugih na ravni etike ne ponuja premisleka le skozi samo dramsko dejanje, skozi sporočila, ki nam jih s svojimi dialogi in monologi ponujajo dramske osebe, temveč vzbuja etični premislek kot učinek pri bralcih ali gledalcih, in sicer skozi vzpostavljanje razlike med utelešeno vednostjo ter zavestno participacijo gledalcev v sodobnem gledališču. Ne gre več le za prepoznavo sorodnosti med nami in dramskimi osebami (čeprav gre tudi za to), temveč zlasti za učinek, ki ga imata dramatika in gledališče kot medija na način našega mišljenja.

Podobno je mogoče ugotoviti, če obravnavamo katero od bolj tradicionalno napisanih dramskih besedil, recimo Zupančičev *Shocking shopping*. Tudi tukaj angleški naslov deluje podobno (sistemsko, globalno), ne pa nujno tudi potujitveno. Dramsko besedilo išče simetrije med uprizorjenim svetom in realnim gledalčevim ali bralčevim svetom, vendar bralcu ali gledalcu hkrati preprečuje popolno identifikacijo z glavno dramsko osebo (Kotnik je nedejavna, karikirana dramska oseba). Tako pozornost usmerja k sistemu, v katerega je ujet posameznik – k sistemu, ki je globalen poslovni sistem. Posameznikova identiteta se skrči v njegovo finančno vrednost in čeprav na prvem mestu gotovo ni izpostavljena Kotnikova narodna pripadnost, je na drugem mestu in v

razmerju z globalnostjo neosebnega sistema to gotovo kvaliteta, katere izguba je označena z negativnim predznakom. Angleški naslov Zupančičeve drame ne prekinja naše recepcije teksta in nima potujitvene funkcije, temveč je znak za desubjektivizacijo posameznika v potrošniškem svetu, v katerem je komunikacija prazna in neosebna.

Sklep

Sodobna slovenska dramatika je svoje tematizacije slovenskega jezika, narodnostnih in državotvornih vprašanj prilagodila ne le spremenjenemu položaju Slovenije v globaliziranem svetu, temveč tudi novim tehnikam dramskega pisanja in uprizarjanja. To pa še ne pomeni, da se je tematizaciji teh vprašanj odpovedala. Ne izpostavlja jih več kot osrednje probleme. Namesto tega jih vključuje v tematizacijo identitete posameznika, kjer, se zdi, identiteta z izgubljanjem jezikovne in narodne zavesti izgublja svoje središče, s tem pa tudi svoje moralno stališče. Etični premislek, ki ga vzbuja sodobna slovenska dramatika, je premislek o upravičenosti sodobnih načinov komunikacije, smotrnosti žrtvovanja osebne identitete posameznika za obljubo denarne koristi in je premislek o tem, kako lahko gledališče tudi v takšnem svetu najde svoj jezikovni, kulturni in estetski smoter.

Razmerje med slovenskostjo in tujostjo je v obravnavanih dramah transformirano v razmerje med identiteto posameznika in njegovo desubjektivizacijo. Tisto tuje ni nekaj subjektu zunanjega in od njega razločenega, temveč obstaja v njem samem kot praznina (*Shocking shopping*) in pozaba (*24ur*, *Totenbirt*). Kar nam o slovenskosti in tujosti povedo obravnavane drame, je, da slovenskosti najbrž ne ogroža tujost, ki bi bila nekje zunaj oz. na tujem, temveč izguba identitete, ki jo avtorice in avtorji razumejo kot globalni etični problem.

Literatura

ARMSTRONG, Paul, 2013: *How Literature Plays With the Brain*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

LUKAN, Blaž, 2012: Nove tekstne prakse v slovenskem gledališču in strategije uprizarjanja. Mateja Pezdirc Bartol (ur.): *Slovenska dramatika. Obdobja* 31. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 167–173.

ROKOTNITZ, Naomi, 2011: *Trusting Performance*. New York: Palgrave Macmillan.

SEMENIČ, Simona, 2006: 24ur. *Festival dramske pisave 2006*. Ljubljana: Javni sklad RS za kulturne dejavnosti, Kulturno društvo Integrali. 86–139.

TOPORIŠIČ, Tomaž, 2012: Nevarna razmerja slovenske dramatike in gledališča 20. stoletja. Mateja Pezdirc Bartol (ur.): *Slovenska dramatika. Obdobja* 31. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 337–343.

ZEKI, Semir, 2002: Neural Concept Formation and Art. *Journal of Consciousness Studies* 9. 56.

ZEKI, Semir, 2004: The Neurology of Ambiguity. *Consciousness and Cognition* 13. 173–69.

ZUPANČIČ, Matjaž, 2012: *Shocking Shopping*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

ŽUNKOVIČ, Igor, 2015: Morala in etika v sodobni slovenski dramatiki. *Sodobnost* 1/2. 8–22.

Lucia Gaja Scuteri
Neapelj, Italija
UDK 811.163.6'271:654.197"1965/20"

Jezikovni kotički na RTV Ljubljana in RTV Slovenija – kratek pregled od šestdesetih let do tretjega tisočletja

Televizija ima za jezik pomembno vlogo, saj tako kot nekoč tudi danes skrbi zanj v posrednem (jezikovna kultiviranost) in neposrednem smislu (popularizacija jezikovne kulture). V prispevku na kratko predstavljam televizijske jezikovne oddaje od leta 1965 do danes, vključno z omembo obravnavanih tem. V uvodu sem orisala širši zgodovinski kontekst, ki je narekoval potrebo po popularizaciji jezikovne kulture v obliki televizijskih jezikovnih kotičkov.

slovenščina, jezikovna kultura, jezikovni kotiček, RTV Slovenija

Today television plays an important role with regard to language, since it still cultivates it indirectly (standards of language use) and directly (the popularisation of language issues). The paper briefly presents TV language programmes from 1965 to the present, including the themes that were dealt with. By way of introduction, the author presents the broader historical context that dictated the need for the popularisation of language issues in the form of television »language corners«.

Slovene, language habits, language corner, RTV Slovenia

1 Uvod

Radijske in televizijske oddaje ne delujejo samo kot pomemben dejavnik v standardizaciji določenega jezika, ampak tudi kot nosilec jezikovnih inovacij (De Mauro 1972: 430–459), saj se ne glede na dejansko jezikovnokulturno kakovost gledalcem ponujajo kot jezikovni vzor. Tako nekoč kot danes gledalci ob ritualni praksi gledanja televizije prevzamejo marsikateri izraz in besedno zvezo. »[N]aslednji dan mnogi […] posnemajo jezik, kakršnega so slišali od govorcev na televiziji.« (Golob 1979: 8 v: Hafner 2013)

Na Slovenskem in drugod je televizija razmeroma zavestno prevzela vlogo jezikovnokulturnega dejavnika. Z jezikovnopolitičnega vidika lahko namreč deluje kot pomembno sredstvo za popularizacijo jezikovne kulture. To lahko izvede posredno z govornim usposabljanjem nastopajočih govorcev in sprotnim delovanjem notranjih lektorsko-fonetičnih služb (notranja popularizacija jezikovne kulture) in neposredno z oblikovanjem oddaj, posvečenih jezikovni tematiki (zunanja popularizacija jezikovne kulture).

Najprej bom predstavila specifične slovenske okoliščine, nato pa zunanjo obliko popularizacije jezikovne kulture s kratkim pregledom jezikovnih kotičkov od leta 1965 do danes.

1.1 Kaj je jezikovni kotiček?[1]

Jezikovni kotički so »staln[a] rubrik[a] v periodičnih glasilih (tudi radio-televizijski), ki obravnava neustrezne pojave v samem ustroju jezika (njegovih strani in ravni) bodisi njihovo konkretno rabo

1 Za dragoceno razpoložljivost in strokovno pomoč pri proučitvi kronologije jezikovnih kotičkov na slovenski televiziji se zahvaljujem osebju TV dokumentacije RTV Slovenije, predvsem arhivistki Jožici Hafner.

v danem besedilu, dotika pa se lahko tudi duševnostnih ali družbenostnih zadev, povezanih z jezikom.« (Toporišič 1992: 76) Nanje spominjajo tudi jezikovni pogovori, ki so navadno daljši, a prav tako ciklični.

1.2 Okoliščine nastanka televizijskih jezikovnih kotičkov

Pomembna mejnika za nastanek in razvoj jezikovnih kotičkov na slovenski televiziji sta *Pismo o slovenskem jeziku* SZDL iz leta 1965 in *Pismo slovenski televiziji* raznih kulturno-raziskovalnih društev iz leta 1967.[2] Položaj slovenščine v javnosti se je še dodatno poslabšal leta 1958 z ustanovitvijo skupne zvezne televizije (JRT), saj je bil prvo desetletje program pretežno v srbohrvaščini. Vpliv srbohrvaščine je tako iz javnega življenja vdrl tudi v zasebno sfero, kar je sicer »nehote in formalno nevsiljeno [delovalo] raznarodovalno in jezikovno razdiralno« (Menart 2001: 45), saj jezik v medijskih naracijah ne oblikuje samo javnega mnenja in utrjuje jezikovno zmožnost, ampak deluje tudi kot sodejavnik v konstrukciji posameznikove nacionalne identitete in dane narodne skupnosti. (Pušnik 2008) Slovenski delež v skupnem programu se je le postopoma širil z začetnih 30 %, odločnejša »slovenizacija« televizije pa se je začela leta 1968 z uvedbo TV-dnevnika v slovenščini. (Prpič 2008: 98)

K razvoju televizijskih jezikovnih kotičkov je pripomogla dejanska jezikovna praksa in zavest o vplivu besed, posredovanih s pomočjo novejšega medija, ter tradicija jezikovnega kotičkarstva,[3] povezana s širšimi zgodovinskimi okoliščinami. To so izjemno zanimanje Slovencev za jezikovno vprašanje, ki izhaja iz zgodovinske narodotvorne in združevalne vloge jezika ter političnosti jezikovnega vprašanja. Svoje prispeva tudi (sicer neupravičen) občutek neznanja jezika, ki je odvisen od dolgotrajnega popolnega uveljavljanja slovenščine v 20. stoletju s pridobitvijo državne prestižnosti šele z osamosvojitvijo.

2 Jezikovni kotički na slovenski RTV (1965–2015)

Analiza dostopnih arhivskih virov na TV dokumentaciji RTV Slovenija je med številnimi novinarskimi prispevki pokazala, da za obdobje 1965–2015 obstaja 24 oddaj z jezikovno tematiko (Hafner 2014), pri čemer je treba razlikovati med poljudno informativnimi in priložnostnimi oddajami ter bolj ciklično zasnovanimi rubrikami – jezikovnimi kotički in pogovori. V obravnavanem obdobju je med 24 kulturnimi, izobraževalnimi in pogovornimi oddajami le 10 oddaj ciklične narave. V nadaljevanju bodo predstavljeni televizijski jezikovni kotički s podatki o avtorjih, obdobjih predvajanja, številu in trajanju oddaj ter obravnavanih temah.

TV Ljubljana (1958–1991)

– *Pogovori o slovenščini*: IZ:[4] jezikoslovci, 1965–1966, M: 8, št.: 15, min.: 25'. Teme: obravnavanih tem ni bilo mogoče rekonstruirati.

---

2 Avtorji so poudarjali potrebo po enakopravnejši rabi jezika v javnosti, krepitvi jezikovne kulture in večanju deleža TV-programov v slovenščini.

3 Prvi pisni jezikovni kotički so z začetka 20. stoletja, npr. rubrika *O napakah in pravilih slovenskega pisanja* v *Ljubljanskem zvonu* (1909). (Kalin Golob 1996)

4 Podatke o jezikovnih kotičkih dopolnjujejo naslednje oznake: IZ = Izobraževalna redakcija; AP = Aktualno politična redakcija; KUP = Uredništvo kulturnih in umetniških programov; M = trajanje predvajanj v mesecih; št. = število oddaj; min. = povprečna minutaža. Navedeni so samo podatki, ki so bili dostopni.

– *O našem govorjenju*: IZ: M. Mahnič, 1966–1967, M: 11, št.: 15, min.: 24'. Teme: nekatere govorjene zvrsti jezika z zanj tipičnimi značilnostmi, slovenska narečja in preprostejša pravila retorike.

– *Slovenščina*: IZ: jezikoslovci – med njimi A. Bajec in T. Korošec, 1967–1968, M: 15, št.: 10, min.: 20'. Teme: jezikovne zvrsti, pravopisje, besedoslovje, besedotvorje in oblikoslovje.

– *Pet minut za boljši jezik*: IZ: T. Korošec, 1969, M: 12, št.: 35, min.: 4'30''. Teme: besedoslovje – konkretni primeri iz žive jezikovne prakse.

– V sedemdesetih letih ni bilo nobene nove ciklične jezikovno-kulturne oddaje, vendar so omembe vredne dokumentarne oddaje o položaju slovenščine: *Naš jezik – Slovenščina Brand*, *Superslovenščina in Reci bobu bob* (1974–1975), ki jih je režirala in vodila H. Koder za dokumentarno feljtonsko redakcijo.

– *Jezikovna zrna* v oddaji Zrno do zrna: AP: B. Golob in P. Kuhar, 1980–1982, M: 27, št.: 15, min.: 4'. Teme: jezikovne zvrsti, raba slovenščine v javnosti in jezikovna kultura; med ostalim so izpostavili tudi delovanje Jezikovnega razsodišča.

– *Besediloslovni utrinki*: IZ: T. Korošec, 1986, M: 2, št.: 10, min.: 4' Teme: jezikovna stilistika s pojasnjevanjem besediloslovnih aspektov, npr. povezovanje povedi v besedilu, opozarjanje na modno (neustrezno) rabo nekaterih členkov in frazemov.

– *Jezikovni utrinki*: IZ: P. Ovsec, 1987, M: 4, št.: 18, min.: 7'. Teme: jezikovne zvrsti, pravopisje, poglavja iz jezikovne kulture in javne prakse.

– *O slovenskem jeziku*: IZ: Šolska TV, 1987, M: 2; št.: 25 min.: 3'. Teme: pravopisje, pravorečje, oblikoslovje, jezikovnokulturni pripomočki, obravnava birokratskega jezika.

– *Zdaj pa po slovensko*:[5] IZ: K. Lavš, 1988, 1990–1991, M: 4, št.: 15, min.: 20'. Teme: zgodovina slovenskega jezika, pravopisna in pravorečna pravila, poglavja iz slovnice in leposlovja.

TV Slovenija (1991–2015)

Med 1991 in 2010 ni bilo nobene ciklične jezikovne oddaje, vendar je jezikovno vprašanje bilo večkrat predmet obravnave ob raznih priložnostnih (1993–1996) in v izobraževalnih oddajah (2002–2015).[6] Pred petimi leti pa je TV Slovenija producirala prvi jezikovni kotiček po osamosvojitvi.

– *Minute za jezik*: KUP: H. Dobrovoljc, M. Kocjan Barle, J. Laković, M. Mansoor, 2010–2012, M: 13, št.: 121, min.: 5'. Teme: pravopisje, pravorečje, oblikoslovje, besedoslovje in skladnja.

Po prenehanju priljubljenega kotička do zdaj ni bilo nobene stalne jezikovne rubrike, z izjemo občasnega jezikovnega kotička v jutranji oddaji *Dobro jutro*.[7]

---

5 Oddaja je bila zasnovana, da bi »približal[a] slovenščino neslovensko govorečim gledalcem«. (ARS 1022/8: 1987)

6 Na primer *Ali je slovenščina ogrožena* v Žarišču (1993), *Omizje o slovenščini danes* (1996), *Kratka zgodovina slovenskega jezika* (2006).

7 Triurna jutranja kontaktna oddaja *Dobro jutro* je med najbolj gledanimi na nacionalni televiziji. S svetovalnimi, izobraževalnimi, razvedrilnimi in informativnimi vsebinami je na sporedu vsak delovnik (6.57–10.15) in spretno prepleta studijski del z aktualnimi vklopi v živo z različnih koncev Slovenije.

Sklepne misli

V zadnjih petdesetih letih si je televizija, sicer pretrgoma, s predvajanjem različnih jezikovnih kotičkov prizadevala popularizirati jezikovno kulturo. Ob dolgi kotičkarski tradiciji na eni in upoštevanju razprav o statusu slovenščine v javnosti iz šestdesetih let na drugi strani je postopoma prevzela odgovornost za jezikovnokulturno izobraževanje, tj. posvetila del svojega rednega programiranja raznolikim oddajam o jeziku. Iz raziskave sta se za jezikovne rubrike izkazali kot najbolj aktivni obdobji šestdeseta in osemdeseta leta, v skladu s širšo izpostavljenostjo jezikovnega vprašanja v tedanji slovenski javnosti. Cikličnost oddaj pa se je od osamosvojitve do danes, z izjemo dveletne oddaje *Minute za jezik*, znatno zmanjšala.

Literatura

DE MAURO, Tullio, 1972: *Storia linguistica dell'Italia unita*. Bari: Editori Laterza.
KALIN GOLOB, Monika, 1996: *Jezikovna kultura in jezikovni kotički*. Ljubljana: Jutro.
MENART, Janez, 2001: *Slovenec v Srboslaviji. Kulturno-politični spisi*. Ljubljana: Knjižna zadruga.
PRPIČ, Marko, 2008: Kako smo dobili Slovenski TV dnevnik: 40. let dnevnika TV Slovenije. *Javnost/The Public* 15 (*Prispevki k zgodovini slovenskih medijev*). 95–112.
PUŠNIK, Maruša, 2008: Udomačenje televizije na Slovenskem: javne in zasebne rabe televizije v zgodovinski perspektivi. *Javnost/The Public* 15 (*Prispevki k zgodovini slovenskih medijev*). 113–132.
TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Viri

ARS-1215/1022 – Arhiv Republike Slovenije. Fond RTV (1215). Tehnična enota 1022. VIII Zapisniki in gradivo programskega sveta za jezik mandat 1986/1988 – Zapisnik 4. redne seje (9. 12. 1987).
AD-808.63/197a – Arhiv *Dela*. Fond slovenščina. Pismo o slovenskem jeziku. *Naši razgledi*, 22. 5. 1965; Odgovor RTV Ljubljana, 10. 2. 1967.
HAFNER, Jožica, 2013: Zasebni arhiv. Berta Golob: Jezik dnevnih informativnih oddaj. *Delo*, 17. 1. 1979. 8.
HAFNER, Jožica, 2014: Pogovor z Jožico Hafner. Zapiski pogovora pri avtorici.
Dobro jutro: http://dobrojutro.rtvslo.si/o-oddaji/. Dostop 22. 5. 2015.

Janoš Ježovnik
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
UDK 811.163.6'282.4(450.365)

Slovenščina zunaj meja Republike Slovenije (primer terskega narečja)

Prispevek obravnava rabo terskega narečja slovenskega jezika v preteklosti in danes, in sicer na podlagi starejših pisnih virov ter analize anketnega vprašalnika o aktualni rabi narečja. Nanj so odgovarjali govorci terskega narečja z različno jezikovno zmožnostjo.

tersko narečje, jezikovna zmožnost, slovenska narečja

The article discusses the usage of the Slovene Tersko dialect in the past and in the present. It does so using older written sources, as well as through an analysis of data acquired via a questionnaire on contemporary dialect usage by speakers with different levels of competence.

Tersko dialect, linguistic competence, Slovene dialects

1 Uvod

Tersko narečje slovenščine se govori v SV delu Furlanije - Julijske krajine v Republiki Italiji, v glavnem na območju občin Bardo in Tipana. Gre za eno najbolj ogroženih slovenskih narečij, saj ga obvladajo in uporabljajo le še starejši govorci, medtem ko je kompetenca pri mlajših govorcih čedalje manjša. V nadaljevanju bomo prikazali rabo narečja v preteklosti in danes, slednje na podlagi ankete, izvedene na vzorcu govorcev, ki živijo v Terskih dolinah ali iz njih izvirajo. Pri tem se bomo osredotočili na zahodni del narečja, ki se govori na območju občin Bardo in Montenars, pri tej le v (edini slovensko govoreči) vasi Flejpan.

2 Zgodovinski pregled[1]

Slovani so se na območju Furlanije naselili v 7. in 8. stoletju. Na prvi poselitveni val kažejo podatki iz kronike Pavla Diakona *Historia Langobardorum*, ki omenja več spopadov med Slovani in Langobardi. Meja med Slovani in Langobardi se je sčasoma ustalila na črti t. i. langobardskega limesa, sistema utrjenih naselij in gradov, ki je tekel od Pušje vasi do Jadranskega morja. Slovansko-romanska jezikovna meja je ostala nespremenjena do sredine 19. stoletja, od tedaj pa se z romanizacijo nekdaj slovensko govorečih krajev pomika proti severu. Od časa pokristjanjevanja je območje spadalo pod upravo oglejskega patriarhata, od leta 1420 dalje pod Beneško republiko, le kratko obdobje po napoleonskih vojnah v okvir Habsburške monarhije, od leta 1866 do danes pa pod Italijo.

3 Raba narečja v preteklosti

Slovensko narečje, ki je v času samouprave pod Beneško republiko predstavljalo glavni sporazumevalni kod, se je po njeni ukinitvi začelo umikati iz javne rabe, še zlasti po priključitvi Kraljevini

1 Zgodovinski pregled podajamo po delih Viljema Černa (2006) in Branka Marušiča (2006).

Italiji leta 1866. Domača govorica se je tedaj morala umakniti italijanščini tudi v poluradni rabi v šoli ter cerkvi – pridige v slovenščini so bile že leta 1866 ukinjene v Fejplanu, Podbardu, Štelah in Teru, leta 1870 pa še v Bardu in Zavarhu (Marušič 2006: 60) – in je ostala omejena le na zasebno rabo. V zvezi s tem je pomenljiva izjava domačina iz Barda iz leta 1873, ohranjena v zapisih Jana Baudouina de Courtenayja (1904: 95; prev. J. J.): »[…] oni nočejo ustanoviti uradov z našim jezikom; Lahi pravijo, da se naš jezik ne piše, da ne velja nič.«

Černo (2006: 83) navaja poročilo iz leta 1901, po katerem je na območju današnje občine Bardo in sosednje občine Montenars (vas Flejpan) slovensko govorilo 581 od 599 družin. Kot navaja Musoni (1912: 164), je povprečna družina tedaj štela 5,5 člana.[2] Če upoštevamo navedeno, lahko število slovensko govorečih v letu 1901 na območju današnje občine Bardo in občine Montenars ocenimo na 3196.

Feigel in Nanut (1950: 16) navajata, da je glede na popis prebivalstva l. 1911 slovensko govorilo vseh 2942 prebivalcev občine Bardo in 777 (od 2121) prebivalcev občine Montenars, skupaj torej 3719. Kot navajata avtorja (prav tam: 17), je leta 1931, ko je italijanska država ob popisu prebivalstva zadnjič spraševala po jeziku občevanja, slovensko govorilo v občini Bardo vseh 2672 njenih prebivalcev, v občini Montenars pa 320 (od 2012) prebivalcev, skupaj torej 2992 ljudi.

Cronia (1950: 322–323) v zvezi z rabo slovenskega narečja v letu 1945 zapiše (prev. J. J.):

> slovenščina je bila izumrla v vaseh Kujija, Žumaja, Čižerje. Na poti k izumrtju, saj jo je govorilo le še nekaj deset posameznikov, starejših od 60 let, je bila v krajih Smardenča, Malamažerija, Sedila […]. Slovensko je govorilo približno 30 % prebivalstva, večinoma starejši od 40–45 let, v krajih Štele in Flejpan […]. Slovenščina se je skupaj s furlanščino govorila na dvojezičnem območju občine Bardo.

4 Raba narečja danes

Najnovejše podatke o rabi slovenskega jezika na tem območju na podlagi lastnih ocen podaja Josipovič (2014: 59). Ocenjuje, da je leta 2011 slovensko govorilo 699 od 706 prebivalcev občine Bardo in 201 od 558 prebivalcev občine Montenars. Stanje na terenu kaže, da navedbe, še zlasti za občino Montenars, ne držijo – dve furlansko govoreči informatorki iz različnih zaselkov Flejpana, stari 85 in 92 let, sta potrdili, da dandanes slovensko tam ne govori nihče več, sami iz otroštva le še malo razumeta, reproducirati pa znata zgolj fragmente. V občini Bardo, kjer je v začetku leta 2014 živelo 674 prebivalcev,[3] informatorji poročajo, da narečje aktivno rabijo le še starejši od 60 let, pri mlajših prebivalcih pa znanje z nižanjem starosti upada – najmlajši aktivni govorci so stari nad 30 let, narečje praviloma vsaj delno razumejo starejši od 20 let, pri še mlajših pa je vprašljivo tudi pasivno znanje.

---

2 Musoni (1912: 164) še opozarja, da isti popis, kot ga navaja Černo, ni zajel nekaterih krajev z občutno slovensko govorečo populacijo: »V občini Čižerje sta skoraj povsem slovanski naselji Smardenča (578 preb.) in Štele (476 preb.), delno pa Malamazerija […], Kujija in Sedile« (prev. J. J.).

3 Podatki za stanje 1. 1. 2014 so pridobljeni s spletne strani Istituto nazionale di statistica (www.istat.it) 14. 4. 2015.

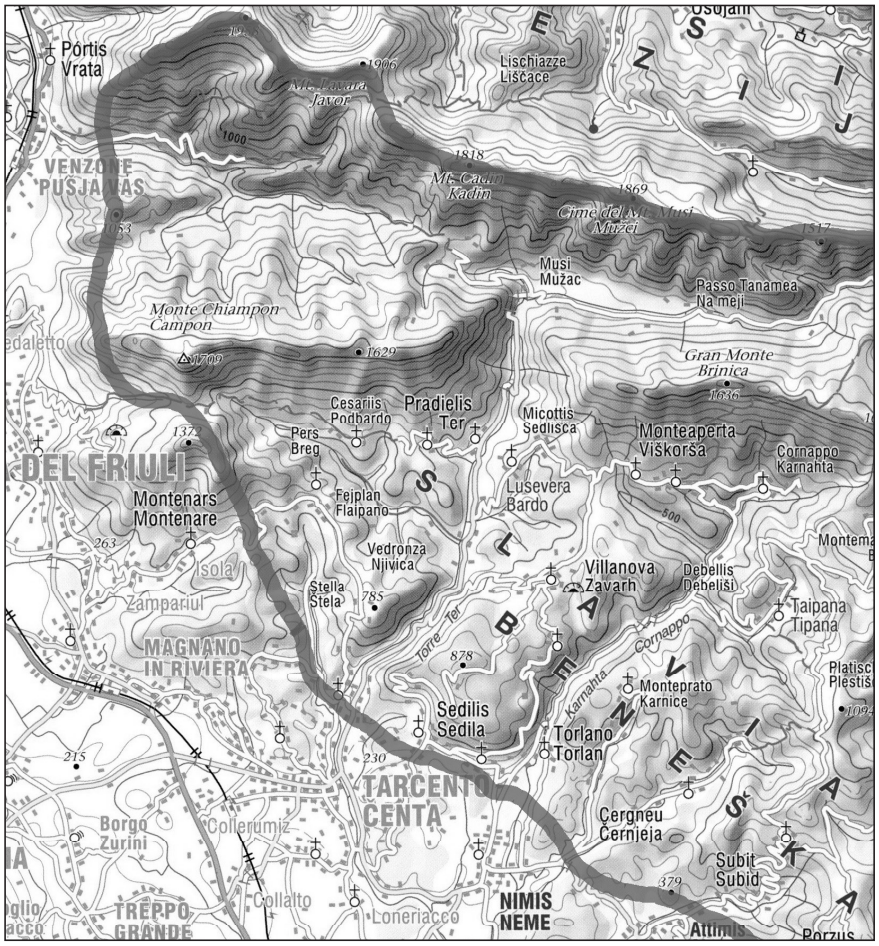

Slika 1: Terska dolina z okolico

Na karti so prikazani nekateri obravnavani kraji v Terski dolini z imeni v italijanščini in slovenščini. (Detajl zemljevida *Mi smo tu* (2010), 1 : 130.000). Dorisana črta označuje mejo terskega narečja, kot je prikazana na *Karti slovenskih narečij*. (Logar, Rigler 1993)

Da bi ugotovili, kakšno je stanje rabe narečja, smo na naključnem vzorcu oseb, ki živijo v Terskih dolinah ali iz njih izvirajo, izvedli anketo. Udeležence smo iskali med obiskovalci tečaja domačega narečja, ki je od jeseni 2014 do pomladi 2015 potekal v kraju Ter, in preko socialnih omrežij. V anketi smo spraševali po kraju odraščanja in kraju bivanja, samooceni produktivne in receptivne jezikovne zmožnosti, pogostosti rabe narečja s člani širše družine ter znanci in neznanci tako v kraju bivanja kot odraščanja, prav tako pa rabo narečja v različnih okoljih. Podatki o pogostosti rabe narečja s člani širše družine in v različnih okoljih zaradi premajhnega vzorca niso povedni, ostali rezultati pa so predstavljeni v nadaljevanju.[4]

4 Za pomoč pri pripravi in statistični obdelavi vprašalnika se zahvaljujem kolegi Črtu Bitencu in kolegici Kaji Hacin. Pri prikazu statističnih podatkov so uporabljene naslednje krajšave: N – število enot v vzorcu; M – aritmetična sredina rezultatov; Me – srednja vrednost; SD – standardna deviacija; r – koeficient korelacije, ki označuje povezanost dveh spremenljivk; p – stopnja statistične značilnosti; U – parameter, ki se uporablja za izračun pomembnosti razlike med dvema skupinama.

Vprašalnik je izpolnilo 24 oseb, starih med 24 in 89 let, od tega 12 žensk in 11 moških (ena oseba ni navedla spola in starosti).

Tabela 1: Opisna statistika vzorca glede na starost, receptivno in produktivno jezikovno zmožnost

	Starost	Receptivna jezikovna zmožnost	Produktivna jezikovna zmožnost
N	23	24	24
M	58	4	3
Me	57,3	3,67	2,79
SD	12,16	1,31	1,58

Ocena produktivne jezikovne zmožnosti statistično pomembno narašča s starostjo udeležencev (r = 0,576, p = 0,004), tj. starejše osebe so v povprečju poročale, da narečje govorijo bolje, kot so o tem poročale mlajše osebe. Statistično pomembne korelacije med starostjo in ocenami receptivne zmožnosti ni. Prav tako ni statistično pomembnih razlik med obema spoloma, niti pri ocenah produktivne niti pri ocenah receptivne jezikovne zmožnosti v narečju.

Tabela 2: Razlika v opisnih statistikah glede na kraj odraščanja

Kraj odraščanja		Receptivna jezikovna zmožnost	Produktivna jezikovna zmožnost	Pogostost rabe narečja
Zunaj Terskih dolin	N	6	6	5
	Me	3,5	1,0	0,0
	M	3,33	1,00	0,37
	SD	1,37	0,89	0,65
V Terskih dolinah	N	18	18	15
	Me	4,0	3,0	2,0
	M	3,78	3,39	2,34
	SD	1,35	1,33	1,71

Osebe, ki so odraščale v Terskih dolinah, v povprečju poročajo, da narečje govorijo bolje, kot o tem poročajo osebe, ki niso odraščale v Terskih dolinah (Mann-Whitneyjev U-test za neodvisne vzorce; U = 100,00; p = 0,001). Statistično pomembnih razlik v razumevanju narečja med obema skupinama ni. Osebe, ki so odraščale v Terskih dolinah, še poročajo, da narečje v povprečju rabijo bolj pogosto od oseb, ki so odraščale zunaj Terskih dolin (U = 65,00; p = 0,015); starejše osebe iz prve skupine prav tako ocenjujejo, da narečje uporabljajo bolj pogosto, kot to ocenjujejo mlajše osebe (r = 0,604, p = 0,017).

Tabela 3: Razlika v opisnih statistikah glede na kraj bivanja

Kraj bivanja		Receptivna jezikovna zmožnost	Produktivna jezikovna zmožnost	Pogostost rabe narečja
Zunaj Terskih dolin	N	13	13	11
	Me	3,0	3,0	0,33
	M	3,15	2,00	1,02
	SD	1,46	1,41	1,54
V Terskih dolinah	N	11	11	9
	Me	5,0	4,0	3,00
	M	4,27	3,73	2,85
	SD	0,90	1,35	1,46

Osebe, ki prebivajo v Terskih dolinah, v povprečju poročajo, da narečje govorijo bolje, kot o tem poročajo osebe, ki prebivajo zunaj Terskih dolin (U = 117,00; p = 0,007). Statistično pomembnih razlik v razumevanju narečja med obema skupinama ni. Osebe, ki prebivajo v Terskih dolinah, poročajo, da narečje v povprečju rabijo bolj pogosto od oseb, ki prebivajo zunaj Terskih dolin (U = 82,50; p = 0,01).

5 Zaključek

Tersko narečje slovenskega jezika je pred sredino 19. stoletja obsegalo večje območje, kot ga obsega danes. Od tedaj se areal vztrajno krči, zlasti na JV in J robu – danes se narečje govori v glavnem le še na območju občin Bardo in Tipana. Na pojav je gotovo vplivala bližina furlansko (in kasneje italijansko) govorečih urbanih središč, še toliko bolj po izgubi avtonomije Beneške Slovenije iz časa Beneške republike. Po priključitvi Kraljevini Italiji leta 1866 se je z uvedbo izključno italijanskega jezika v javni rabi in ob hkratnem sistematičnem preganjanju slovenskega jezika asimilatorni pritisk pojačal ter dosegel višek v času fašizma in znova v letih po 2. svetovni vojni.

Kot je pokazala raziskava, mlajši govorci narečje govorijo slabše od starejših, kar kaže na to, da je trend upadanja jezikovne zmožnosti še vedno prisoten. Razloge za to lahko iščemo v večji izpostavljenosti mlajših generacij vplivu italijanskega jezikovnega okolja. Narečje bolje in bolj pogosto govorijo tisti govorci, ki so v Terskih dolinah odraščali, in tisti, ki tam prebivajo, anketa pa ni pokazala statistično pomembnih razlik pri razumevalni zmožnosti. Ta rezultat je do neke mere pričakovan, saj so posamezniki, ki s Terskimi dolinami niso imeli ali nimajo večjega stika, bolj izpostavljeni neslovenskemu govornemu okolju, zaradi redkejšega stika z ostalimi govorci narečja pa so manjše tudi možnosti za njegovo rabo.

Na upad rabe slovenskega narečja nedvomno vpliva tudi trend depopulacije goratih predelov, v glavnem iz ekonomskih razlogov, katerega posledica je krčenje govorne skupnosti tudi na območju, na katerem je narečje avtohtono.

Viri in literatura

BAUDOUIN DE COURTENAY, Jan, 1904: *Materialen zur südslavischen Dialektologie und Ethnographie II. Sprachproben in den Mundarten der Slaven von Torre in Nordost-Italien*. Sankt Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

CRONIA, Arturo, 1950: Contributi alla dialettologia slovena. *Slavistična revija* 3/3–4. 321–326.

ČERNO, Viljem, 2006: Vikariat Slovencev iz Terske doline Vicariatus Sclaborum. Milena Kožuh (ur.): *Terska dolina/Alta val Torre/Val de Tor: Terska dolina v besedi, sliki in pesmi Viljema Černa*. Celje, Gorica: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba, Goriška Mohorjeva družba. 78–84.

FEIGEL, Damir, NANUT, Viljem (ur.), 1950: *Beneška Slovenija*. Gorica: Knjigarna G. Carducci.

JOSIPOVIČ, Damir, 2014: Recent demographic trends in the northern borderland between Italy and Slovenia: Stabilization or further redistribution of population? *European Countryside* 6/1. 50–67.

LOGAR, Tine, RIGLER, Jakob, 1993: *Karta slovenskih narečij*. Ljubljana: Geodetski zavod Slovenije.

MARUŠIČ, Branko, 2006: Pregled zgodovine terskih Slovencev. Milena Kožuh (ur.): *Terska dolina/Alta val Torre/Val de Tor: Terska dolina v besedi, sliki in pesmi Viljema Černa*. Celje, Gorica: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba, Goriška Mohorjeva družba. 55–61.

Mi smo tu ... tuka, ... izdë, ... kle, ...tle. Slovenska jezikovna skupnost v Videnski pokrajini: preteklost, sedanjost, prihodnost./La comunità linguistica della Provincia di Udine: passato, presente, futuro, 2010. Kartografsko gradivo. Grmek: Inštitut za slovensko kulturo.

MUSONI, Francesco, 1912: Gli abitanti: i loro caratteri fisici, la loro origine e le differenze etniche e linguistiche. Olinto Marinelli (ur.): *Guida delle Prealpi Giulie*. Udine: Società Alpina Friulana.

Indeks navedenih krajevnih imen

sln. Bardo – it. Lusevera

sln. Čižerje – it. Ciseriis

sln. Fejplan – it. Flaipano

sln. Kujija – it. Coia

sln. Malamažerija – it. Malamaseria

sln. Podbardo – it. Cesariis

sln. Pušja vas – it. Venzone

sln. Sedila – it. Sedilis

sln. Smardenča – it. Sammardenchia

sln. Štele – it. Stella

sln. Ter – it. Pradielis

sln. Tipana – it. Taipana

sln. Zavarh – it. Villanova delle Grotte

sln. Žumaja – it. Zomeais

Alena Klvaňová
Brno, Češka
UDK 314.151.3-054.72-055.2(620=163.6)(091)
UDK 930.85(450.367+497.473)"18/1914"

Kje je bila domovina aleksandrink?

Prispevek se osredotoča na izjemen zgodovinski fenomen slovenskega izseljevanja, ki ga predstavlja pojav aleksandrinstva, in približa glavne vzroke, zakaj so se žene in dekleta odločile za odhod od doma ter za poklice, ki so jih opravljale v Egiptu. V nadaljevanju je pozornost usmerjena k vplivu aleksandrink na družino delodajalca in njihovim edinstvenim lastnostim, zaradi katerih so bile v Egiptu še posebej zaželene. Predstavljena je tudi materialna kulturna dediščina, ki ima pomembno vlogo pri ohranjanju in utrjevanju spominov na aleksandrinke in omogoča edinstven pogled v življenje slovenskih žena v Egiptu in na Goriškem. Cilj prispevka je predstaviti aleksandrinstvo kot pomemben košček slovenske zgodovine in hkrati poskusiti odgovoriti na vprašanje, kje je bila domovina aleksandrink.

aleksandrinke, Egipt, Goriška regija, izseljenstvo, kulturna dediščina

This contribution looks at the exceptional historical phenomenon of Slovene emigration represented by the »Alexandrian women«, presenting the main reasons why Slovene women and girls decided to relocate to Alexandria in Egypt and what work they did there. The focus then shifts to the influence of these women on their employers' families and the special qualities that led them to be much sought after in Egypt. The paper also presents the material cultural heritage that has a significant role in preserving and strengthening the memory of the Alexandrian women, as well as facilitating a unique insight into the lives of Slovene women in Egypt and in the Gorizia region. The aim is to present the Alexandrian women as an important fragment of Slovene history and at the same time to try to answer the question as to which country was these women's homeland.

Alexandrian women, Egypt, Gorizia region, emigration, cultural heritage

1 Zgodovinski fenomen ženskega izseljevanja

Zgodovina Slovencev je od druge polovice 19. stoletja močno povezana z množičnim ženskim izseljevanjem v tujino in s spreminjanjem njihove vloge v tradicionalni družbi. Glavni motiv za odhod številnih deklet in žena je bila v večini primerov revščina in pomanjkanje dela ter zaslužka doma na Goriškem. Pri tem je nujno poudariti, da ženske velikokrat niso imele druge izbire, ker je moška delovna sila morala ostati doma na kmetiji. Hkrati so ženske enostavneje dobile službo v tujini kot moški. V svet jih je torej pognala nuja in v glavnem dejstvo, da lahko zagotovijo družini preživetje. Ena od možnosti za izboljšanje ekonomskega položaja je bil odhod v Egipt, večinoma v tistem času svetovljansko mesto – Aleksandrijo, zaradi česar se jih je prijel vzdevek aleksandrinke. Izraz aleksandrinke torej označuje žene in dekleta z Goriškega, ki so se od druge polovice 19. stoletja do prve polovice 20. stoletja zaposlovale v Egiptu.

Začetki množičnega izseljevanja žena in deklet s slovenskega etničnega prostora segajo v leto 1869, ko je bil odprt Sueški prekop in s tem nove plovne poti. (Žigon 2003: 12–14) Izseljevanje Slovenk v Egipt je bilo dolgotrajno in pomembno za preživetje. V Egiptu so aleksandrinke opravljale različne poklice in se borile za boljše življenje. Zaposlovale so se pri bogatih družinah kot varuške, služkinje, kuharice in gospodinje, nekatere bolj izobražene tudi kot guvernante in spremljevalke. Aleksandrinke pa so se v slovenski kolektivni spomin zapisale kot dojilje, ki so zapustile

svojo družino in odšle dojit tujega otroka. (Miklavčič - Brezigar 2003: 26) Njihove zgodbe so bile najbolj žalostne.

2 Življenje aleksandrink v Egiptu

Čeprav so aleksandrinke pogosto preživljale dolga leta v hrepenenju po svojem otroku in po svoji družini, so med svojim življenjem v Egiptu pridobile ekonomsko samostojnost in tudi psihično neodvisnost, samozavest in bogato znanje z različnih področij. Ker so se v Egiptu zaposlovale kot varuške otrok z drugo kulturo in religijo, so pridobile znanje o vzgoji in psihologiji, ker so bile guvernante in družabnice bogatim gospem, so izboljšale svoj položaj in prevzele navade višjega sloja. (Koprivec 2006: 105) Življenje v Egiptu je skratka aleksandrinkam zagotovilo višji življenjski standard, kot so ga imele doma. Kljub temu pa jih je v tujini vedno mučilo domotožje.

Aleksandrinke v Egiptu niso le izpolnjevale vsakodnevnih opravil, temveč so tudi sprejemale nove navade, vrednote in pogled na življenje. Predvsem slovenske varuške so v družino svojega varovanca prinesle svoj značaj in način življenja. S svojo, včasih več kot dvajsetletno prisotnostjo, so nekatere varuške v nekatoliško družino vnesle katoliško vero, s sabo so prinesle tipične jedi iz svoje domovine ali pa so na primer svojega varovanca naučile osnove italijanskega ali celo slovenskega jezika. (Hladnik Milharčič 2009: 20–24) Bile so poštene, pridne, vestne in srčne. Ker je prava mati zaradi poslovnih obveznosti ali drugih razlogov za otroka skrbela bolj poredko, je postala varuška za svojega varovanca pomembna oseba, ki ji je lahko vedno zaupal in ki ga je podpirala v vsaki situaciji. Bila mu je trdna opora, ki je z njim ravnala kot z lastnim otrokom in mu je dala občutek varnosti. Varuške so zato s svojim vplivom kmalu postale novi družinski član, ki je bil ves čas prisoten in je s svojim varovancem preživel vse ure dneva. (Koprivec 2008: 179)

Izseljevanje žensk z Goriškega v Egipt je doživelo svoj vrhunec ob koncu 19. stoletja. Okrog leta 1900 je bilo v Egiptu več kot 5.000 slovenskih žensk. Lahko torej trdimo, da je Egipt postal nova domovina za številne Slovenke. Dolgo odsotnost in ločenost od otrok in moža ter občutek povezanosti z domačimi v tujini so olajševala najrazličnejša društva v Egiptu, ki so imela izjemno pomembno vlogo. Slovenkam so zagotavljala posvetno življenje in kulturne dogodke v slovenščini ter nudila razvedrilo in zabavo ob nedeljskih popoldnevih, kar je vsa ta leta krepilo njihovo narodno zavest. (Barbič, Miklavčič - Brezigar 1999: 44)

3 Konec izseljevanja v Egipt

Odločilna prelomnica v razvoju slovenskega izseljenstva je bila nepričakovana in hitra politična in gospodarska sprememba Egipta, ki je nastopila na začetku petdesetih let 20. stoletja. Konec druge svetovne vojne oziroma egiptovska revolucija leta 1952, ki je vzpostavila neodvisno egiptovsko republiko s predsednikom Gamalom Abdelom Naserjem, in Naserjeva nacionalizacija Sueškega prekopa leta 1956 sta pomenili konec izseljevanja Slovenk v Egipt. (Žigon 2002: 172) Vrnitev domov ni bila lahka za nikogar. Aleksandrinke so se morale prilagoditi drugemu ritmu dela in tudi drugim opravilom, kot so jih imele v tujini. Njihovega v Egiptu pridobljenega znanja z različnih področij ni bilo mogoče praktično uporabiti. V primerjavi z Egiptom so se morale ob vrnitvi domov navaditi tudi na nižji materialni standard. Težko je bilo tudi srečanje z lastnimi otroki, saj matere niso prepoznali; odnos z njimi je bil odtujen. Podobna usoda je čakala tudi njihove zakonske može.

Aleksandrinke so se tako borile z drugačnim načinom življenja, prilagajanje spremembam je bilo za mnoge velikokrat dolgotrajno in tudi boleče. (Koprivec 2006: 108–110)

4 Sodobni spomini na aleksandrinke

Čeprav so se zadnje Slovenke iz Egipta vrnile domov že ob koncu šestdesetih in na začetku sedemdesetih let 20. stoletja, nam omogoča materialna kulturna dediščina edinstven pogled v življenje slovenskih žena v Egiptu in na Goriškem še danes. Številna pričevanja, življenjske zgodbe, spominske plošče in drugo so pomemben nosilec sporočil ter dejavnik pri ohranjanju spominov na aleksandrinke. Slovenske žene in dekleta ne bodo nikoli pozabljene zaradi spominskih plošč, ki sta v Aleksandriji in na kairskem latinskem pokopališču ter ponazarjata trpljenje in težko življenje aleksandrink v Egiptu. (Koprivec 2013: 110–111) Pomembno vlogo pri zbiranju in ohranjanju spominov na aleksandrinke na Goriškem in v drugih okoljih na Slovenskem imajo Goriški muzej v Novi Gorici, Slovenski etnografski muzej v Ljubljani in Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink Prvačina. Leta 2009 je bila v Goriškem muzeju na ogled veličastna razstava o materialni kulturni dediščini aleksandrink z naslovom *Skriti obrazi Aleksandrije: Slovenske šolske sestre in aleksandrinke*.[1] Zamisel za predstavitev dediščine aleksandrink se je porodila tudi Društvu žena s sedežem v Prvačini, in sicer s projektom *Moda iz baula*.[2] Novembra 2009 so članice društva, torej vnukinje in pravnukinje aleksandrink, prvič nastopile kot živi muzej in predstavile originalna oblačila, ki so jih njihove babice prinesle iz Egipta.[3] Na dejstvo, da so aleksandrinke prinesle domov del drugačne kulture Egipta, je opozorila tudi razstava *Skoraj pozabljene*, ki je predstavila devetnajst različnih egiptovskih receptov iz kulinarične dediščine aleksandrink.[4]

5 Namesto sklepa

Na podlagi zapisanega lahko povzamemo sklep, da so bile aleksandrinke izjemno pogumne in močne ženske. Da bi reševale ekonomsko situacijo in zadolženost družine, so zapustile svoj rodni kraj in našle novo domovino v Egiptu. Čeprav so slovenske žene in dekleta v tujini izboljšale svoj položaj in spoznale drugačen način življenja, jih je njihovo srce vedno vleklo domov na Goriško. Tam je bila zanje prava domovina. To trditev lahko podpremo z dejstvom, da se večina resničnih zgodb, ki jih najdemo v pričevanjih in spominih, konča tako, da se aleksandrinka na koncu vrne domov. V slovenskem védenju o aleksandrinkah pa namreč prevladuje mnenje, da so odšle v svet, pozabile otroke in se niso nikoli več vrnile nazaj v domači kraj. Prispevek lahko na kratko zaključimo z mnenjem, da so Slovenke odigrale zelo pomembno vlogo pri ustvarjanju zanimivega obdobja slovenske zgodovine, saj so prispevale k povezovanju slovenske in egiptovske kulture. Del sebe in slovenske tradicije so pustile v Egiptu, enako kot so del egiptovskih navad prinesle v svoj rodni kraj. Še danes se potomci aleksandrink spominjajo hrepenenja po mami, varovanci pa prijaznosti, lojalnosti in čustvenosti slovenskih žensk. Zaradi tega in tudi zaradi materialne kulturne dediščine

1 Goriški muzej: http://www.goriskimuzej.si/index.php/arhiv/2-uncategorised/52-skriti-obrazi-aleksandrije
2 S tem izrazom v spodnji Vipavski dolini označujejo velike potovalne kovčke, v katerih so aleksandrinke iz Egipta domov pošiljale oblačila in druge potrebne predmete.
3 *Delo*: http://m.delo.si/clanek/244246
4 Aleksandrinke: http://aleksandrinke.si/aleksandrinke/razstave/seznam_razstav/2010111516220983/

aleksandrinke ne bodo nikoli pozabljene. Aleksandrinstvo je zato nedvomno pomemben košček slovenske zgodovine.

Literatura

BARBIČ, Ana, MIKLAVČIČ - BREZIGAR, Inga, 1999: Občasne migracije podeželskih žena na Goriškem. Gospodinjsko delo v tujini – nuja in priložnost nekoč in danes. *Glasnik SED* 39/3–4. 39–48.
HLADNIK MILHARČIČ, Ervin, 2009: *Pot na Orient*. Ljubljana: Študentska založba.
KOPRIVEC, Daša, 2006: Aleksandrinke – življenje v Egiptu in doma. *Etnolog* 16. 97–115.
KOPRIVEC, Daša, 2008: Egiptovski otroci in njihove varuške aleksandrinke. *Etnolog* 18. 167–186.
KOPRIVEC, Daša, 2013: *Dediščina aleksandrink in spomini njihovih potomcev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
MIKLAVČIČ - BREZIGAR, Inga, 2003: Od Goriške do Afrike v spomin na aleksandrinke. *Zgodovina v šoli* 12. 26–31.
ŽIGON, Zvone, 2002: Slovenske izseljenke v Afriki in na Bližnjem vzhodu. *Dve domovini* 16. 171–173.
ŽIGON, Zvone, 2003: *Izzivi drugačnosti. Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Elektronski viri

Aleksandrinke: http://aleksandrinke.si/aleksandrinke/razstave/seznam_razstav/2010111516220983/
Delo: http://m.delo.si/clanek/244246
Goriški muzej: http://www.goriskimuzej.si/index.php/arhiv/2-uncategorised/52-skriti-obrazi-aleksandrije

Predstavitev avtoric in avtorjev

Mag. Branko Ažman je višji predavatelj za področje angleškega jezika na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru in prevajalec. Njegova raziskovalna področja so leksikografija, besediloslovje in usvajanje ter poučevanje angleškega jezika, predvsem slovnice.
branko.azman@fvv.uni-mb.si

Dr. Silvija Borovnik je redna profesorica za slovensko književnost na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Raziskovalno se ukvarja zlasti s sodobnejšo slovensko prozo in dramatiko dvajsetega in enaindvajsetega stoletja, s posebno pozornostjo se posveča književnosti slovenskih literarnih ustvarjalk, pa tudi slovensko-avstrijskim in slovensko-poljskim literarnim stikom. Zanimajo jo problemi literarnega prevajanja in literatura avtorjev, ki odraža različne dvo-ali večkulturne stike. Objavila je vrsto znanstvenih prispevkov in nekaj znanstvenih monografij oz. delov monografij, npr. *Pišejo ženske drugače?* (1995), *Študije in drobiž* (1998), *Pripovedna proza v Slovenski književnosti III* (2001, ur. Jože Pogačnik), *Slovenska dramatika v drugi polovici 20. stoletja* (2005) in *Književne študije – o vlogi ženske v slovenski književnosti, o sodobni prozi in o slovenski književnosti v Avstriji* (2012). Izdala je tudi obsežno antologijo krajše proze slovenskih pisateljic s spremno študijo *Kliči me po imenu* (2013). Kot gostujoča profesorica je predavala na univerzah v Avstriji, na Češkem, Poljskem in v Nemčiji.
silvija.borovnik@uni-mb.si

Dr. Bojan Dobovšek je profesor na Fakulteti za varnostne vede v Ljubljani, Univerza v Mariboru, in je habilitiran za področje kriminologije. Je tudi sodelavec Univerze v Würzburgu, Inštituta za Politične vede in gostujoči predavatelj na Pravni fakulteti Univerze v Gentu. Napisal je številne knjige in organiziral konference na teme s področja organizirane kriminalitete in korupcije, tako doma kot tudi v tujini. Sodeluje v raziskavah Sveta Evrope, OECD, Transparency International, Združenih narodov in je sodelavec skupine BKA za organizirano kriminaliteto v Nemčiji. Predava na dodiplomskem in podiplomskem študiju na Pravni fakulteti v Sarajevu ter sodeluje v predavanjih z drugimi fakultetami v EU in na področju Balkana. V letu 2009 mu je mednarodna založba Emerald za članek *Mreže gospodarskega kriminala v državah v tranziciji* podelila priznanje za najbolj priporočen članek. Je tudi poslanec v parlamentu RS.
bojan.dobovsek@fvv.uni-mb.si

Dr. Nataša Gliha Komac je sodelavka Leksikološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Od l. 1999 kot docentka redno sodeluje v visokošolskem izobraževalnem procesu: v štud. l. 2014/2015 je bila nosilka predmeta Poglavja iz slovnice – slovarski vidik na Oddelku za slovenistiko FF Univerze v Ljubljani. Je tudi predsednica Slovenskega kulturnega središča Planika

Kanalska dolina. Njeno raziskovalno delo je osredinjeno na področji uporabnega jezikoslovja in sociolingvistike. Ukvarja se z vprašanji slovenskega jezika na jezikovno mešanih območjih, zlasti z vprašanjem njegovega razvijanja in ohranjanja na robovih slovenskega etničnega ozemlja, in z vprašanji standardizacije, normativnosti in zvrstnosti slovenskega jezika nasploh. Je avtorica znanstvenih monografij *Ljudska religioznost v Kanalski dolini: O umiti in v prt zaviti lobanji* (2014), *Na meji, med jeziki in kulturami* (2002) in *Slovenščina med jeziki Kanalske doline* (2009, 2011) ter soavtorica strokovne monografije *O slovenskem jeziku/On slovene* (2007, 2008). Pri *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* (2012, 2013) je bila zadolžena za stilno-zvrstno označevanje, sodelovala je pri pripravi druge, dopolnjene in deloma prenovljene izdaje *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (2014) in je soavtorica *Osnutka koncepta novega slovarja slovenskega knjižnega jezika* (2015).

ngk@zrc-sazu.si

Ddr. Igor Grdina je redni univerzitetni profesor za kulturno zgodovino ter za slovensko književnost. Objavil je 27 samostojnih knjig, njegova bibliografija obsega več kot 1200 enot. Predaval je na vseh štirih slovenskih univerzah, na Dunaju (2 semestra), v Pragi, Regensburgu, Tübingenu, Gradcu in Celovcu. Prevedel ali na novo napisal je tudi 11 libretov za uprizoritve oper in operet.

igor.grdina@zrc-sazu.si

Janoš Ježovnik (1987) je leta 2013 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani diplomiral iz slovenskega jezika in književnosti (diplomsko delo *Glagolski sistem krajevnega govora Šoštanja*) ter primerjalne književnosti in literarne teorije (diplomsko delo *Narečna književnost Renata Quaglie v prevodih Marka Kravosa*, za katero je prejel nagrado Slovenskega raziskovalnega inštituta). Študij nadaljuje kot doktorski študent slovenistike na isti fakulteti, od novembra 2014 je kot mladi raziskovalec zaposlen na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Posveča se slovenskim narečjem v Italiji, zlasti v Beneški Sloveniji in Reziji, in sicer tako z vidika slovničnoslovarskih opisov kot z vidika etnolingvistične vitalnosti in jezikovnega stika.

jezovnik@zrc-sazu.si

Franci Just (1959), literarni zgodovinar, urednik in publicist, preučuje literarne pojave in osebnosti v slovenskem panonskem prostoru ter literarno ustvarjalnost Porabskih Slovencev. S tega raziskovalnega področja je objavil več literarnozgodovinskih razprav, svoje raziskave pa je doslej strnil v knjigah *Med verzuško in pesmijo. Poezija Prekmurja v prvi polovici 20. stoletja* (2000), *Besede iz Porabja, besede za Porabje. Pregled slovstva pri Porabskih Slovencih* (2003), *Panonski književni portreti 1. Prekmurje in Porabje A–I* (2006), *Porabje* (2009), *Panonski književni portreti 2. Ferdo Godina – narečni literarni opus 1930–1936* (2012). Leta 2005 je prejel nagrado Slavističnega društva Slovenije za pomembne dosežke pri raziskovanju in v publicistiki.

franci.just@guest.arnes.si

Alena Klvaňová je doktorska študentka študijskega programa Filologija na Filozofski fakulteti Masarykove univerze v Brnu. Leta 2014 je diplomirala na isti univerzi iz slovenskega jezika in književnosti s temo *Aleksandrinke – zgodovinski fenomen ženskega izseljevanja*. Področje njenega

zanimanja je izseljevanje s slovenskega etničnega prostora, še posebej žensko izseljevanje v Egipt od druge polovice 19. stoletja. V okviru študija se udeležuje kulturnih prireditev in projektov, ki so namenjeni popularizaciji slovenistike na Češkem.

klvanova.alena@seznam.cz

Dr. Simona Kranjc je redna profesorica na Oddelku za slovenistiko na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Pedagoško in raziskovalno se ukvarja predvsem z jezikom v rabi, tako med drugim predava skladnjo, pragmatiko, psiholingvistiko in diskurz. Je avtorica in soavtorica več monografij s področja otroškega govora ter številnih znanstvenih in strokovnih prispevkov, objavljenih doma in v tujini. Trenutno je predsednica Delovne skupine za jezik in internacionalizacijo pri Rektorski konferenci Republike Slovenije in Strokovne komisije za slovenski jezik pri Ministrstvu Republike Slovenije za kulturo.

simona.kranjc@ff.uni-lj.si

Dr. Irena Novak Popov je diplomirala na Filozofski fakulteti v Ljubljani iz angleškega in francoskega jezika s književnostma (1977), z vzporednim študijem slovenistike, magisterijem (1991) in doktoratom (1995) se je preusmerila v slovensko književnost, kjer kot redna profesorica predava na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. Osnovni področji njenega strokovnega zanimanja sta sodobna kratka proza in poezija: semantične figure, oblike, tokovi, prevajanje, medkulturni dialog, tematska raznovrstnost, ustvarjalnost pesnic. Objavlja v strokovnih revijah, zbornikih z znanstvenih simpozijev in konferenc ter knjigah, npr. *Sprehodi po slovenski poeziji* (2003) in *Novi sprehodi po slovenski poeziji* (2014). Poleg geselskih člankov za leksikone in enciklopedije je napisala poglavja o poeziji v srednješolskih učbenikih za pouk književnosti *Branja 3* in *Branja 4*. Več let je pripravljala obsežno *Antologijo slovenskih pesnic 1–3* (2004–2007). Ob vodenju 23. mednarodnega simpozija Obdobja (zbornik referatov *Slovenska kratka pripovedna proza*, 2006) in Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture (2006, 2007) se je lotevala tudi analiz slovenskega pripovedništva, ki so zbrane v knjigi *Izkušnja in pripoved* (2008). Na SSJLK je bila več let lektorica v izpopolnjevalni skupini, vodila je jutranje tečaje, predavala in bila v letih 2006 in 2007 predsednica.

irena.novak2@guest.arnes.si

Mag. Lucia Gaja Scuteri je doktorska študentka študijskega programa Zgodovine Evrope in Sredozemlja na Univerzi na Primorskem v Kopru. Je magistrica slavistike, magistrirala je na Univerzi v Neaplju L'Orientale (Italija) s temo *Slovenski jezik: diahrona primerjava TV govora* pod mentorstvom izr. prof. Antonelle Giannini in izr. prof. Françoisa Esvana. Področje njenega raziskovanja je slovenski govorjeni jezik, še posebej TV-govor dnevnoinformativnih oddaj RTV Slovenija in slovensko jezikovno vprašanje v okviru socialistične Jugoslavije.

lg.scuteri@gmail.com

Boštjan Slak je raziskovalec in zunanji sodelavec Katedre za kriminalistiko na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru.

bostjan.slak@gmail.com

Dr. Vera Smole je redna profesorica za dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Pred tem je bila kot raziskovalka in vodja dialektološke sekcije zaposlena na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Njeno raziskovalno delo je usmerjeno v geolingvistiko (avtorica in soavtorica kart za *Slovenski in slovanski lingvistični atlas*), narečno leksikologijo in frazeologijo, tonematiko in v opis posameznih narečnih govorov in narečij ter položaja narečij v današnji jezikovni situaciji.

vera.smole@ff.uni-lj.si

Dr. Marko Stabej (1965) je profesor za slovenski jezik na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in predstojnik Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik. Kot gostujoči profesor je deloval na Univerzi na Dunaju, v Mariboru, Celovcu, Zagrebu in na Univerzi na Primorskem. Raziskuje na področju sodobne in zgodovinske sociolingvistike slovenske jezikovne skupnosti, strokovno deluje na področju uporabnega jezikoslovja. Poje in igra klaviature pri bendu Melanholiki in zanje tudi piše pesmi.

marko.stabej@ff.uni-lj.si

Dr. Đurđa Strsoglavec je izredna profesorica za hrvaško in srbsko književnost na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Predmet njenega pedagoškega in znanstvenega interesa so južnoslovanske književnosti in prevodoslovna vprašanja prevajanja iz/v sorodne jezike.

durda.strsoglavec@guest.arnes.si

Dr. Peter Svetina je študiral slovenski jezik in književnost na ljubljanski Filozofski fakulteti ter magistriral in doktoriral s področja starejše slovenske poezije. Od leta 2003 je zaposlen na Inštitutu za slavistiko univerze v Celovcu, kjer predava slovensko in južnoslovanske književnosti. Raziskovalno se ukvarja zlasti z mladinsko književnostjo in poezijo.

peter.svetina@aau.at

Dr. Matej Šekli je leta 2001 diplomiral iz primerjalnega slovanskega jezikoslovja in slovenistike ter leta 2007 doktoriral iz jezikoslovja, oboje na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani (FF UL). Na Oddelku za slavistiko in na Oddelku za slovenistiko FF UL predava predmete s področja primerjalnega jezikoslovja slovanskih jezikov ter je hkrati sodelavec Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Njegova znanstvenoraziskovalna področja so primerjalno jezikoslovje slovanskih jezikov, zgodovinska slovnica in narečjeslovje slovenskega jezika, slovensko imenoslovje ter jeziki v stiku. Je avtor knjig *Zemljepisna in osebna lastna imena v kraju Livek in njegovi okolici* (2008) in *Primerjalno glasoslovje slovanskih jezikov 1: Od praindoevropščine do praslovanščine* (2014).

matej.sekli@guest.arnes.si

Gorazd Tivadar je zaposlen na Okrajnem sodišču v Murski Soboti, kjer je sodnik od novembra 2006. Leta 1997 je diplomiral na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, septembra 2000 opravil državni pravniški izpit, od leta 2000 do leta 2006 je bil zaposlen na Okrožnem sodišču v Murski Soboti kot strokovni sodelavec. Od nastopa sodniške funkcije naprej sodi v kazenskih in civilnih

postopkih, poleg tega pa še v izvršilnih postopkih. Ob študiju prava je končal Orglarsko šolo v Mariboru in je že več kot petnajst let zborovodja Moškemu pevskemu zboru Lipovci. Od leta 2010 je predsednik občinske volilne komisije občine Beltinci, od leta 2013 pa vodi Aktiv svetov staršev osnovnih šol Pomurja.

gorazd.tivadar@sodisce.si

Dr. Hotimir Tivadar je zaposlen na Filozofski fakulteti v Ljubljani, svoj dodiplomski in podiplomski študij je opravil tudi na praški Karlovi univerzi (somentorica prof. dr. Zdena Palková), kjer je bil leta 1998 kot študent dodiplomskega študija na enosemestrskem študiju na oddelkih za fonetiko, češki jezik in slovanske jezike. Ukvarja se predvsem z raziskovanjem govorjenega jezika in fonetično-fonološkimi vprašanji slovenskega jezika glede na druge jezike in kontrastivnimi analizami s slovanskimi jeziki. Sodeluje s fonetiki v slovanskem svetu (Torun, Praga, Košice, Zagreb, Skopje …), je član Mednarodne komisije za fonetiko in fonologijo slovanskih jezikov pri Mednarodnem slavističnem komiteju in udeleženec vsakoletnih znanstvenih konferenc komisije. Leta 2012 je v Ljubljani organiziral mednarodno fonetično konferenco, katere plod so slovanska monografija *Aktualna vprašanja slovanske fonetike* (2012) in članki v posebni številki *Slavistične revije* (2012). Poleg raziskovalno-pedagoškega jezika na ljubljanski Filozofski fakulteti predava govorno-fonetične predmete tudi na Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo, že od svojega dodiplomskega študija pa sodeluje tudi z nacionalno RTV-hišo, kjer je predaval (po)ustvarjalcem programa, ki so zdaj zaposleni po vseh slovenskih govorjenih medijih. Predaval je na univerzah v Gradcu, Zagrebu, Skopju, Tetovu, Pragi, Torunu, Bratislavi, Rimu, v letih 2012–2013 je vodil in zaključil slovenskomakedonski bilateralni projekt s kolegico prof. dr. Veselinko Labrosko. Trenutno je tudi predsednik predmetne komisije za splošno maturo za slovenščino in univerzitetne komisije za študente s posebnimi potrebami.

hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si

Dr. Andreja Žele je od 1. 9. 2011 redno zaposlena na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, na Oddelku za slovenistiko, od aprila 2014 kot redna profesorica za slovenski jezik. Prej je dvajset let delovala kot leksikologinja (zadnjih deset tudi kot vodja leksikološke sekcije) in na koncu kot znanstvena svetnica na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Izdala je pet monografij, in sicer *Vezljivost slovenskega knjižnega jezika* (2001), *Glagolska vezljivost: iz teorije v izraz* (2003), *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov* (2008), *Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola* (2012) in *Slovar slovenskih členkov* (2014). Oktobra 2014 je sprejela predsedovanje Slavističnemu društvu Slovenije.

andreja.zele@ff.uni-lj.si

Dr. Igor Žunkovič je doktoriral konec leta 2013 z disertacijo *Katarza in vesoljska zavest*. Od leta 2013 kot asistent in zunanji sodelavec poučuje na Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Ukvarja se z razmerjem med znanostjo in literaturo, zgodovino svetovne književnosti in sodobno slovensko literaturo. V okviru Štipendije Ustanove Tarasa Kermaunerja je v letu 2014 opravil raziskavo Morala in etika v sodobni slovenski dramatiki.

igor.zunkovic@ff.uni-lj.si

Kazalo avtoric in avtorjev

Ažman, Branko 86–92
Borovnik, Silvija 51–58
Dobovšek, Bojan 86–92
Gliha Komac, Nataša 113–121
Grdina, Igor 79–85
Ježovnik, Janoš 134–139
Just, Franci 101–109
Klvaňová, Alena 140–143
Kranjc, Simona 11–17
Novak Popov, Irena 69–78
Scuteri, Lucia Gaja 130–133
Slak, Boštjan 86–92
Smole, Vera 18–26
Stabej, Marko 27–36
Strsoglavec, Đurđa 122–125
Svetina, Peter 59–68
Šekli, Matej 93–100
Tivadar, Gorazd 43–50
Tivadar, Hotimir 7–8, 43–50
Žele, Andreja 37–42
Žunkovič, Igor 126–129

51. seminar slovenskega jezika, literature in kulture so omogočili:

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA IZOBRAŽEVANJE, ZNANOST IN ŠPORT

REPUBLIKA SLOVENIJA
URAD VLADE RS ZA SLOVENCE V ZAMEJSTVU IN PO SVETU

Mestna občina Ljubljana

RIKO®
Globalni inženiring za srečo ljudi

Ustanova patra Stanislava Škrabca

Univerza *v Ljubljani*

Univerza *v Ljubljani*
FILOZOFSKA FAKULTETA

NLB

KRKA

DELO

DNEVNIK

ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

CENTER ZA SLOVENŠČINO KOT DRUGI/TUJI JEZIK